

ILON GÁBOR

A Pinka-völgye emberének története a kezdetektől a rómaiak megjelenéséig

HANGSÚLLYAL VAS MEGYE TÉRSÉGÉRE

Vas megye őstörténete II.¹

BEVEZETÉS – A TÁJ

A Vas-hegy és a Kőszeghegylajba kistájából Bucsu, Narda és Felsőcsatár településeit vettem önkényesen, ámde szerintem logikusan a tanulmányom tárgyát képező Pinka-völgy (Pinka-sík) területéhez. Utóbbihoz a geográfusok – felsorolásom nem betűrend szerinti, hanem a vízfolyás irányát követi – az Arany-patak melletti alábbi falvakat sorolják: Dozmat, Torony és Sé. A Pinka mellett: Vaskeresztes, Horvátlövő, Pornóapáti, Szentpéterfa, Nárái, Ják, Egyházsrádóc, Nagykölked és Rádóckölked. Vizsgálódásom lezárásaként én még a Pinkához közeli Harasztifalu és Pinkamindszent, a Rába-völgyből Vasalja, Magyar- és Horvátnádajla, valamint a Pinka torkolatához közeli Kemestaródfa és Körmend határát is ide kapcsoltam. Ez összesen 22 települést jelent. Az ausztriai Burgenlandból pedig ide sorolom – szintén a víz folyásiránya szerint – a következő 9 települést: Pinkafeld (Pinkafő), Oberwart (Felsőőr), Unterwart (Alsóőr), Siget in der Wart (Őrsziget), Mischendorf (Pinkamiske), Burg (Pinkaóvár), valamint Bildein (Beled), Gaas (Pinkakertes) és Moschendorf (Nagysároslak) (1. kép).

A Vas-hegy területén ma Ausztria és Magyarország osztozik. Alkotó kőzete az ún. kőszegi pala. Ezt az újkőkortól eszközök készítésére, majd a római (pl. Savaria épületei és a várost ellátó vízvezetéke, villagazdaságok épületei) és a középkorban építőanyagként (pl. Bucsu, Narda és Horvátlövő temploma, a pornói apátság épületei), de a kezdetektől sírépítményeknél is hasznosították. A Pinka több, rövidebb vagy hosszabb szakaszon ma a két ország határfolyója. 1480 m magasságban, a Keleti-Alpokban, a Wechsel délkeleti lejtőjén ered. Hossza a forrástól a Rábába ömléséig 88 km, mélysége 0,5–3 m, átlagszélessége 1–15 m. Felsőcsatárnál lép be Magyarországra területére. Vízigyűjtő területe 1369 km², átlagos vízhozama 5 m³/s, nagyvízi hozama: 130 m³/s. A vizsgálatra kiszemelt terület tulajdonképpen egy enyhén hullámos hegylábfelszín, amely a Kőszeghegylajba déli folytatása és Ausztriában is megtalálható. Déli és délnyugati peremét 15–20 m-es hegyláb lépcső zárja. A területen felső-pan-

non agyag található, amely jó durvakerámiai alapanyag. A Szombathely környéki részekben a felső-pannon üledékekben szén (lignit) van.

A vizsgált terület éghajlata ma mérsékelt hűvös, mérsékelt nedves. Az évi napsütéses órák száma 1850. Az évi középhőmérséklet 9 °C, 176 napon át a napi középhőmérséklet 10 °C, 173 nap fagymentes. A csapadék évi 700–750 mm. A burgenlandi rész a Pinka vízgyűjtő területe, a keleti része pedig megoszlik a Sorok- és Arany-patak, valamint a Jáki-Sorok között. A Pinka mellékveze a Pornóapáti-, a Sároslaki-, valamint a Mukucs-, a Csencsi-patak és a Strém, a Jáki-Soroké a Nagytápláni-patak, a Szentjános-patak stb. A terület talaj- és rétegvízben gyengén ellátott.

Erdőtársulásai manapság a gyertyános, kocsánytalan tölgyesek, a mészkerülő erdei fenyvesek, a fenyőelegyes tölgyesek és a cseres kocsánytalan tölgyesek. Helyenkénti előfordulásúak a szelídgesztenyések, amelyek pollenjei – a dióval együtt – már a bronzkortól kimutathatók és a tölgy-köris–szil ligeterdők. A táj 58%-át agyagbemosódásos barna erdőtalajok borítják, melyek a harmadidőszaki és annál idősebb kőzeteken, illetve Egyházasrádóc környékén löszön képződtek. Kedvező vízgazdálkodásúak, savanyú kémhatásúak, termőképességük közepes. Felsőcsatár és Vaskeresztes (1. kép 20.) környékén – a Vas-hegyen – sok a szőlő, amelynek termesztése a vaskortól (Kr. e. 8-7. század, Hallstatt kultúra) már bizonyosan adatolható. A löszös üledékeken jelentős területen barnaföld képződött, kedvező vízgazdálkodással és jó termékenységgel. Szentpéterfa határában alluviális üledékeken pszeudoglejes barna erdőtalajok találhatóak. Kedvezőtlen vízgazdálkodásuk és savanyú kémhatásuk miatt nem túl termékenyek.

A Pinka és a síkságot keleten lezáró Perint, valamint ezek mellékvezei rendkívül alkalmassá tették a területet (1. kép) az ember megtelepedésére. Változatos összetételű erdei, nem utolsósorban a Pinkát és a Rábát kísérő hatalmas ártéri erdők a történelmi idők kezdetétől – lásd erről később részletesebben – a sokrétű gazdasági hasznosítás lehetőségét rejtették.

A táj két nagy közlekedő, „zöldfolyosója” tehát a Pinka és a Rába. Ósidóktól kezdve ezeken és az ezek völgyeiben futó szárazföldi utakon keresztül érték hatások a vizsgált területet.

A VAS-HEGYNEK A PINKA-VÖLGYIEK SZÁMÁRA IS FONTOS NYERSANYAGAI

Woppendorftól (Várújfalu) délre-délnyugatra terül el a Vas-hegy csoport legnagyobb egysége, annak szerpentin tagja. A kőzet a Vas-hegy 401 m-es magassági pontja közelében gyakorlatilag a felszínen hozzáférhető, 5-7 m mélységben pedig már elváltozásoktól mentes. Itt finom, kissé selymes fényű, halványszürkés zöld, tömött változata ismert. Badersdorf (Pöszöny) határában fehéres zöld, fémfényű, erces kiválásokat tartalmazó, erősen mállott szerpentin és szerpentinazbeszt található. Ebből a zöld, zöldecsszürke és szürke szerpentinből (gabbro), amit szarukőnek vagy népiesen „kigyula”-nak is neveztek a 19. század végén, a 20. század elején – készültek az őskor

eszközeinek legszebbjei. Az újkőkortól élő bányahely volt Felsőcsatár határában a Csatári-hegyen. Néhány évtizede még művelték azt a *kőbányát, amelynek* területén és környékén az *őskortól* bánya létezhetett. Itt az élénkzöld, tömött palát és a fillitet termelték ki. Az őskori bánya az újkőkortól a bronz(vas?)korig bizonyosan működött. 1995 őszén a bánya és a Pinka (a műút és a vízfolyás) között egy őskori baltakészítő műhelytelep (csiszolótelep) nyomait fedeztük fel.² Ezek a valószínűleg a helyiek által készített eszközök, tárgyak vagy „nyers/félkész formák” (manuport) részben a csere révén a mai Vas megye területén (pl. Gór, Pornóapáti, Csákánydoroszló, Rádóckölked, Szombathely, Tömörd, Vát, Velem) megtalálhatók, de távoli területekre is elkerültek. Az újkőkortól a bronzkorig a cserekereskedelem révén a csiszolt zöldpala balták pl. Németbányára (Veszprém m.), Bicskére (Fejér m.), Pécs–Keleti telepre (Baranya m.), de még Szarvasra (Békés m.) is eljutottak.

A kerámia készítésénél a grafitos palát a kora vaskori és a kelta fazekasok már adalékanyagként használták. Ezzel nem csak az edény esztétikumát növelték (fémesen csillogott), de annak tűzállóságát is. Ilyen palalelőhelyekről Cák, Felsőcsatár és Velem térségéből is tudunk.

Közép- és Dél-Burgenlandban (Harmisch és Badersdorf térségében), vagyis a történelmi Sopron és Vas megye nyugati részén a vasbányászat és vaskohászat – a régészeti leletek tanúsága szerint – szinte folyamatosan kimutatható a kora (Hallstatt kultúra) és késő vaskortól (La Tène kultúra, azaz kelták) a középkorig. A mai Vas megye szomszédos területeire (vaskorban: Szombathely, Velem /feldolgozás/; a középkorban: Narda /bánya/, Kőszegfalva, Ólmod, Tömörd /feldolgozás/) ugyanez igaz. Másként és összegezve: az Alpok előtere a vasmetallurgia közép-európai történetében kiemelkedő helyet foglal el. A most vizsgálat alá vett régióban azonban – ilyen célzattal – régészeti kutatás alig folyt, csupán a helynévi- és az okleveles anyagban találunk ígéretes utalásokat pl. Vashegy (Eisenberg), (Felső)Csatár.³ Ez a régió az Árpád-korban a nyugat-magyarországi ún. Vasvidékhez tartozott, amelynek igazgatási központja Vasvár volt. A metallurgiával együtt járt az erdők hatalmas mérvű kivágása, hiszen az érc kohósítása, majd a fém feldolgozása nem kevés energiát igényelt.

A környékbeli ember a számára szükséges nyersanyag megszerzéséhez már a neolitikum óta ismerte a megfelelő bányászati eljárásokat (aknamélyítés illetve tűzzel-vízzel történő repesztés akár a felszínen). A bányászat őskori eszközkészletének néhány darabja (feszítőék, kalapács, ércszállító hátizsák) a Mitterberg (Ausztia) körzetből és Hallstatt sóbányájából (bronz- és vaskori) ismert.

A Pinka-völgy magyarországi, azaz Vas megyei szakaszán, a kiemelt 22 település határában – a Miniszterelnökség központi és közhiteles nyilvántartása alapján 2017 végén – 219 régészeti lelőhelyet ismerünk. Ezek közül 110 db az őskori, ami vizsgálódásunk tárgya. Lelőhelyeink megoszlása meglehetősen egyenetlen, amit egyértelműen meghatároz, hogy egy adott település milyen távol van a szombathelyi múzeumtól, illetve hogy a hajdani határsáv hogyan érintette, azaz gátolta a régészeti kutatást. Továbbá, hogy egy korábbi kutatás miatt megkülönböztetett figyelmet ka-

pott-e egy falu (pl. Sé), netán új út építése miatt a nyomvonal szisztematikus terep-bejárására (pl. 89. sz. főút: Bucsu, 86. sz. főút: Egyházasrádóc) került sor. Az őskori lelőhelyek kor szerinti osztályozása esetén tudnunk kell, hogy számos település határából tartunk számon „pontosabban nem meghatározott” őskorit. A nyilvántartásban Sé területén 2, Vasalján 3, míg Körmend határában 9 db ilyen hely szerepel. Ez az összes őskori lelőhelyek több mint 10%-a. Horvátlövőről, de a Vasaljával összevont, hajdani Pinkaszentkirályról egyetlen lelőhelyről, így őskoriról sem tudunk. Magyarnádaljáról és a Körmendbe beolvadt Horvátnádaljáról 1-1, Nardáról, Felsőcsatárról, Pornóapátiból és Kemestaródfáról 2-2 prehisztorikus lelőhelyet tudok megemlíteni. A kiszemelt területen a legtöbb őskori lelőhelyet Bucsu és Körmend (10), Ják és Nárai (9) valamint Torony, Egyházasrádóc és Rádóckölked (8) határából ismerjük.

Ausztriából sajnos ilyen adatsort nem tudok közölni. A kutatás intenzitása szempontjából ott sem mellőzhető szempont az Eisenstadtól (Kismarton) meglévő távolság, de az is, hogy a fiatal, csak 1938-ban létrehozott múzeumban általában egy fő régész dolgozott, és tevékenykedik ma is.

Nem mellőzhető tény, hogy a Körmend–Magyarszecsöd határán a Rábát átlépő, őskor óta létező főközlekedési út a Vas-hegy közelében, attól keletre haladt el. Valószínű, hogy az újkőkorban már élt, de a bronz- és vaskorban, valamint a római korban már európai jelentőséggel bírt, a népvándorlás korban is szerepet játszó úgynevezett Borostyánkő út. Bizonyos horvátországi újkőkori hatások csak ezen a „közlekedési folyosón” érkezhettek Vas megye térségébe, ahogy ezt Károlyi Mária, a Savaria Múzeum régésze helyesen, már az 1980-as évek elején felismerte és leírta. Az élő kapcsolatot a kora vaskori Felsőcsatár-vaskeresztesi és Schandorf-i (Csém) temetkezések déli (itáliai) és északi (nyugat-szlovákiai) eredetű tárgyai igazolják. Ugyanakkor a Pinkába nyugatról érkező patakokat kísérő utak a mindenkori kelet – nyugati hatásokat is lehetővé tették. Ezt nem csak az újkőkor (a neolitikáció, azaz a termelés „forradalmi” változása ezek mentén terjedt Közép-Európa nyugati területei, így Németország felé, majd onnan tovább az Atlanti-óceán partjáig), de a középkor vonatkozásában is igazolják az eddig rendelkezésünkre álló eredmények.

A TÉRSÉG ŐSTÖRTÉNETI KUTATÁSÁRÓL

A közvetlenül érintett városok, Oberwart (Felsőőr – 1. kép 4.) és Körmend (1. kép 14.) szinte a folyóvölgy két végén, a vizsgált terület peremén található. A vízfolyás felső folyásvidéke Eisenstadt távolsága miatt alig, középső magyar része Szombathely közelsége okán és a „vasfüggöny” ellenére jól (pl. Sé, Vaskeresztes) kutatott. Körmendről is számos ismerettel rendelkezünk.

A Schandorf (Csém) – Felsőcsatár – vaskeresztesi halomsírmezőről az első tudósítást 1878-ból a „magyar régészet atyjának”, Rómer Flórisnak köszönhetjük. A burgenlandi késő bronz- és a kora vaskori halmok, valamint a vasércbányák kutatásában

az 1930-as évektől Alphons Augustinus Barb, Alois Ohrenberger és Karl Kaus osztrák régészek szereztek elévülhetetlen érdemeket. A vaskeresztesi határban két kora vaskori, ma már a nemzetközi szakirodalomban megkerülhetetlenül hivatkozandó, részben eldózerolt tumulus (6. kép felül) feltárását az 1970-es évek végén Fekete Mária, a Savaria Múzeum régésze irányította. Európai jelentőségű eredményeket hozott a Savaria Múzeum és az MTA Régészeti Intézete együttműködésében, Károlyi Mária és Kalicz Nándor régészek vezetésével az 1970-es években végzett a séi Malomoldal (1. kép 17.) újkőkori településének kutatása is. Ez a térségben kialakuló lengyeli kultúra egyik vezérelőhelye, amelynek különleges „termékei” a közel 150 db embert ábrázoló agyagszobrocska. Ezt jól egészítik ki a szombathelyi Parkerdei-lakópark és Oladi plató 2005–08. évi feltárásai, amely – többek között – a fiatalabb lengyeli kultúrához sorolt újabb, majdnem száz szobrocskát eredményeztek. A völgyben először, és rögtön több újkőkori ház teljes alaprajzát ismerhettük meg Sé és Torony határán (1. kép 17-18.) 2007-ben, egy lakópark építését megelőző feltáráson. Ugyanitt vonaldíszes kisplasztika is napvilágra bukkant. Utóbbi ásatások vezetője e sorok írója volt.

A felsőcsatári könyversanyag archeometriai vizsgálatával már az 1990-es évek közepe óta elsősorban T. Biró Katalin régész-geológus és Szakmány György geológus foglalkoznak. Ennek részeként Gherdán Katalin, Szakmány György, Weiszburg Tamás és e sorok írója 2002-ben – többek között – Vaskeresztes és Sé vaskori kerámiájának műszeres vizsgálati eredményeit publikálták. Az őskor pattintott kőeszközeinek tárgykörében az utóbbi években Faragó Norbert (Bucusu, Torony) és Szilasi Attila Botond (Oladi plató) tevékenykednek. Az Oladi plató késői újkőkori festékanyagainak műszeres vizsgálatát⁴ Mihály Judit végezte el. Sikeres környezettörténeti célú geoarcheológiai fúrás az Arany-patak bucsui szakaszán Sümegi Pál vezetésével történt, amelynek részletes eredményei még közöletlenek. Ez a 89. számú főút Szombathely – Bucsu – Országhatár szakasza 2003–2004. évi megelőző feltárásainak köszönhető, ahogy Bucsu itt előkerült újkőkori-, réz- és bronzkori településrészelei valamint késő bronzkori urnamezős és késő vaskori kelta temetője. Ezt az ásatási projektet ugyancsak jómagam irányítottam.

Sajnálatos, hogy a jáki Dérhányi-réten 1994-ben végzett régésztechnikus⁵ kutatáson és az ún. Széchenyi-lakópark 2003. évi feltárásán túl, Jáktól (1. kép 14.) délebbre – a körmendi kastélypark kivételével – nem volt érdemi, őskort megcélzó és produktív kutatás.

A LEGKORÁBBI FÖLDMŰVELŐK: AZ ÚJKŐKOR NÉPEI

A középső – de Vas megyében az első és legkorábbi (Kr. e. 5500 körül) – újkőkori emberi nyomokat a *Vonaldíszes kerámia kultúrája* emlékei jelentik. A délről érkezők és a helyben élő középső kőkoriak (mezolit) keveredéséből és megtelepedésükről – a vizsgált területről – Oberwart (Felsőőr), Eisenberg an der Pinka (Vashegy a Pinka

mellett), Burg (Pinkaóvár), Hannersdorf (Sámfalva), Schandorf (Csém), Bucsu, Sé, Nárai és Ják, valamint Rádóckölked határából tudunk. Nagyobb, az Arany-patakra támaszkodó falutelepülésük hosszú, közel 30 méteres házait Sé és Torony határán tártam fel. A jáki Dérmányi-rétről (1. kép 14.) egy agyagból készített kocsi felépítményének (kas) vagy házi oltárnak karcolt díszes, egyedi töredéke gazdagította a Savaria Múzeum gyűjteményét. Ugyanitt több ház helyszíne volt kimutatható a felszíni leletcsoportosulások alapján. A késői újkőkori, több színnel festett edényeket használó ún. *lengyeli kultúra* jelenlétét máig Oberwart, Narda, Sé, Pornóapáti, Ják-Széchenyi lakópark és Nagykölked területén rögzítette a kutatás. Ezek közül európai hírű és jelentőségű a séi Malomoldal lelőhelye, ahol kettős körárok – közösségi rituálék helyszíne? – részlete és közel 150 agyagszobrocska, de embert formázó (antropomorf) edény (2. kép) is napvilágra került. Ez a lengyeli kultúra hazai kialakulásának talán legkorábbi és legfontosabb lelőhelye.

A korszak intenzív és extenzív földművelése, az állattartás, a települések házainak kivitelezése és a különböző ipari tevékenységek (pl. edényégetés) hatalmas mérvű tájtalakítást, az erdők irtását eredményezték.

A KORAI FÉMMŰVES CIVILIZÁCIÓ: A RÉZKORI KULTÚRÁK

Pontosabban nem meghatározott rézkori emberi jelenlétről tudunk Bucsu, Dozmat, Torony, Nárai, Ják, Rádóckölked (4. kép 1.), Harasztifalu, Vasalja, Pinkamindszent és Körmend határából. A kora rézkorban is létező lengyeli kultúra genetikus utóda az i. e. IV. évezred első felében Horvátország, Szlovénia és a Dunántúl nagy részén élő középső (java)rézkori *Balaton-Lasinja kultúra*. Vasi településeit a séi Malomoldalon, valamint a Doberdó lakóparkjának területén, továbbá a szombathelyi Oladi platón, és a körmendi Várkertben, de Ják és Nagykölked határában is lokalizálta a kutatás. Hozzájuk kapcsolható méltóságjelvény lehetett az 1870-es években, a megye pontosan nem azonosítható településén előkerült, több mint 10 cm átmérőjű, három dudorral ellátott aranylemez, amely hajdan viselője mellkasát díszítette. A középső rézkor végi, ún. *tűzdelt barázdás* (Furchenstich) *kerámiadíszítő stílust* a megyéből alig, csupán Torony (1. kép 18.) és a szombathelyi Oladi plató feltárásáról ismerjük.

Az intenzíven szarvasmarhát tartó, kocsihasználó késő rézkori *badeni kultúra* emlékeit több mint fél évszázada, de újabban (89. sz. elkerülő út nyomvonala, Szombathely-Parkerdei lakópark és Oladi plató) előkerülő emlékeik alapján is ismerjük Szombathely környékéről. Bucsu határában, az Arany-patak teraszán, a 89. sz. főút nyomvonalában meglehetősen ritka sírjaik (?) egyikét tártuk fel. A kevés hamvasztott emberi maradvány mellett a „népességnél” tipikusnak számító, magasra felhúzott fülű bögre és agyagkanál (3. kép) volt kisméretű örlőkö kíséretében. Utóbbi mindenképpen a termékenységre utal, s talán egy közösségi szertartás során, mint tisztátalanná vált tárgyat helyezték a temetkezésbe. Torony, Egyházasadóc, Nagykölked

és Harasztifalu ásatási illetve felszínről gyűjtött edénytöredékei kutatásra érdemes településeiket jelezhetik.

Ezek a rézkori adatok is a vízfolyások teraszainak sűrű megszállását igazolják.

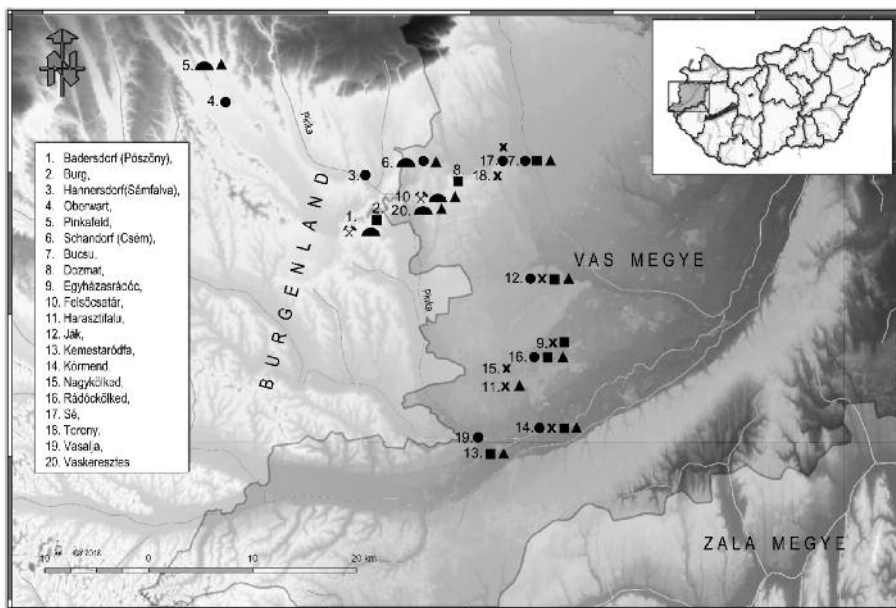
AZ ELSŐ EURÓPAI EGYSÉG HELYI LAKOSAI: A BRONZKORIAK

A réz- és a bronzkor átmeneti időszaka (Kr. e. 2900–2600/2500) után a bronzkor folyamán (Kr. e. 2600/2500–750) a lehülés, a felmelegedés, majd a késő bronzkor / kora vaskorban történő ismételt lehülés, az egyre növekvő csapadékmennyiség hatására pl. a Balaton több környezetvédelmi célú fúrásmintájában kimutatható volt a ciklikus elláposodás. Nem utolsósorban a népességszám növekedése miatt egyre erőteljesebbé vált az emberi hatás. Ezek közül a jelentősebbek az erdőirtás, az extenzív földművelés, valamint a réz- és a bronz feldolgozása voltak.

A korai időszakból a *makói kultúrának* a Kárpát-medencében szinte önmagában álló csiszolt kőbalta készítő műhelyét az 1970-es években Károlyi Mária rögzítette a dozmati Hosszú dűlőben, a napjainkban épülő víztározó területén. A csiszolt kőbalták népszerűségét a Pinka-völgyéből még Rádóckölked példányai (4. kép 2, 5.) erősítik meg. Szintén e korai évszázadoknak különleges lelőhelye a bucsui határban, a 89. sz. főút nyomvonalán – e sorok írója által – feltárt, a *Harangedényes kultúrához* sorolható település. Elsőként és máig egyedül itt kerültek elő a megyénkben csónak alakú alaprajzzal rendelkező házaik, s rögtön egy fél tucatnyi. E harcias íjások, valószínűleg elsősorban a rézbányák felderítésével és a réznyersanyag kereskedelmével foglalkoztak. Az utóbbit a folyami hajózás révén bonyolíthatták le, amire talán 20–40 m-es hosszúságú lakó- és raktárépületeik alaprajza utal.

Szintén figyelemre méltó, a megyében eddig ritkán megfigyelt, a nyugat-magyarországi–burgenlandi térségben a középső bronzkor végére keltezhető *Litzenkerámia* (másként: álszinórdíszes) népessége Lajta vidéki csoportjának emléke. A rádóckölkedi határban egy jellegzetes díszítésű, vékonyfalú edényük töredéke (4. kép 3.) került elő. További ilyen díszítésű darabok előfordulásai a megyében csupán Nagymizdó és Szombathely–Kámon. Ezek a Vas megyei adatok rendkívül fontosak, hiszen a szlovéniai, a Sopron környéki és a kelet-ausztriai lelőhelyeket kapcsolják össze. A Litzenkerámias népesség, avagy kerámia stílus, netán divat – a három érintett ország tudományos kutatása szerint – pedig már részben egyidejű a *Halomsíros kultúra* térségbeli megjelenésével. A Litzenkerámias horizont Szlovéniában – ahol a legtöbb és legújabb radiokarbon (C14) mérési eredmény közölt – a Kr. e. 1900–1540 közötti évekre esik. A Pinka-völgyében Rádóckölked mellett Dozmat határából tudunk még a Halomsíros kultúra előfordulásáról. Mindezek települések.

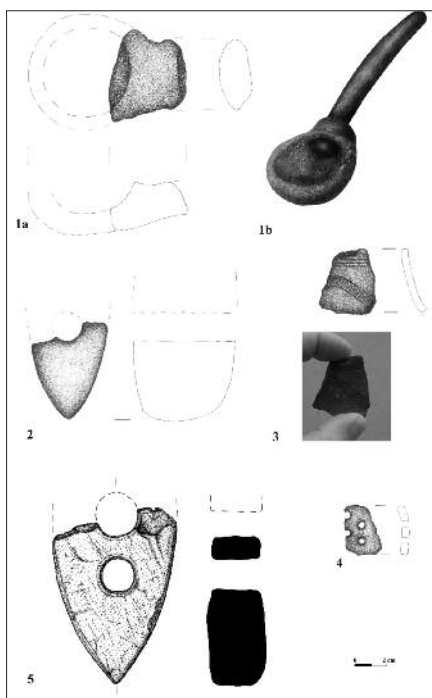
A korszakot lezáró késő bronzkori, halottait már kizárólag hamvasztással eltemető Urnamezős kultúra kb. 7 hektáros, kétrészes (fő- és elővár), magaslati, erődített települése a Pinka melletti Burg (Pinkaovár) területén található. A fővárban most egy templom és annak temetője, valamint a ravatalozó áll. További síkvidéki, faluszerű

1. kép

2. kép

4. kép

3. kép

5/1. kép

5/2. kép

6/1. kép

6/2. kép

településeikről tudunk Dozmat, Sé, Egyházásrádóc és Rádóckölked határából. Sírjaikat, köztük törrel eltemetetteket Bucsú-Szabad erdő / Csonkás-dűlő (5. kép) és Ják-Cserhidi major szántóföldjein tártuk fel.

A VASKOR NÉPEI: A HALLSTATT ÉS A KELTA CIVILIZÁCIÓ

Itt, a Pinka-völgyének északi részén, a két ország határán található a Nyugat-Kárpát-medence egyik⁶ legfontosabb Burg (Pinkaóvár) magaslati erődjének. Ez nem csak a vaskor első, kora szakaszában, de a későiben, azaz a kelta korban is lakott volt. Ebben is hasonlít a velemi Szent Vid és a soproni Burgstall településeihez. A Várhegy közepén kb. 200 halomsír található. További tumulusok Eisenberg an der Pinka (Vashegy a Pinka mellett), azaz a Vashegyen, a boros pincéktől északkeletre, a magyar országhatár közelében vannak. Ezek között több a 2–2,5 m magas, 6–20 m átmérőjű. Karl Kaus eisenstadti régész-múzeumigazgató egyet kutatóárokkaal metszett át. Ebből a kora vaskori *kalenderbergi kultúra* urnájának töredéke és kohósalak került elő. Ugyanennek a nagy, korabeli temetkezési régió részé a Felsőcsatár és Vaskeresztes (1. kép 20.) határában, a Világosi-erdőben található 72 db halomsír. De itt nem, csak az osztrák oldalon, Schandorf (Csém) határában, a halomsírmező folytatásában (204 db halom) voltak régészeti feltárások. Az ásásokat az 1930-as években Alphons Augustinus Barb vezette. Közülük csak egy tumulus bizonyult kora vaskorinak, ami a kalenderbergi kultúrához sorolható. Ebből a temetkezésből egy olyan többfejű bronz tű és háromágú vas nyárs származik, mint amelyet a vaskeresztesi I. halomban (6. kép felül) találtak. A további feltárt 15 halomsír római korinak bizonyult.

Egy kisméretű, földszáncal és árokkal leválasztott földnyelvet, azaz egy kis erődjét („várát”) a Pinka felett, a felsőcsatári határban fekvő tumulusok közelében 2001-ben fedeztem fel régésztechnikus diákjaim terepgyakorlatán. A szituáció tehát szinte azonos a fenti burgival, a különbség csak a méretekben van. Ott jóval nagyobb az erődjét.

Magyar- és Németkeresztes egyesítését követően 1929-ben jött létre a mai Vaskeresztes település. A régészeti szakirodalomba elsőként Magyarkeresztes került be, kora vaskori (*Hallstatt*) kincsleletének köszönhetően. Ezt 1910 januárjában a Vashegyen, Taschler Mihály németkeresztesi községi bíró szőlőjének ásásakor egy hatalmas kő alá rejtve találtak. Neogrady Gilbert, a Vasvármegyei Múzeum régiségtári őre vásárolta meg, így ma a Savaria Múzeum őskori gyűjteménye őrzi. Kaca és nap motívumokkal díszített az egyik bordázott bronz vödör (cista), ami a korabeli hitvilág megismerésének fontos tárgyi emléke. Ebbe helyezték a kincslelet többi tárgyát, amelyek többsége – a tokos baltán és a karikákon (nyersanyag tárolási egységek, pénzek?) – viseleti elemek, azaz ékszerek (nyak- és karperecek, fibula /ruhatűző tű/, ruha szegélyére varrható lemezcsüngők (6. kép alul), valamint egy áttört korong). A kincs néhány tárgya a Savaria Múzeum régészeti állandó kiállításán most is látható.

A Diófás-dűlőben, a Felsőcsatárra vezető műút két oldalán halomsírok álltak, amelyet már az első katonai felméréskor a geometrák rögzítettek. Három⁷ a műút és a Pinka között – az egyik felszínéről római kori /!/ cserepeket gyűjtöttek – kettő az út másik oldalán (6. kép felül). Az utóbbiakat 1978–79-ben – a MgTsz meliorációval indokolt barbár romboló munkája közben illetve azt megelőzően – Fekete Mária régész tárta fel. Az I. halom gerendavázis bejáratú kő sírkamrájába két embert (férfit és nőt) temettek. A férfi lehetett a bronzlemezekből szegecselt, kalapformájú harci sisak. A II. tumulusnak a bejáratú folyosója is kőből épült. A sírkamrát belül deszkával burkolták. Ebből – többek között – bika- és madár-protomés⁸ edények, valamint bronzsúlyból font bronzdíszekkel kivert sisak kerültek elő. Mindkét halomban lószerszámok (zablák) is voltak, a II.-ban talán nyereg is. Az eltemetettek tehát lovas harcosok lehettek. Az I. sír temetési szertartásánál tömjént füstöltek és a máglyát árpából erjesztett itallal önthették le. Az I. halom harcosának temetkezése a Kr. e.-i 7. században történt és kissé korábbi a másik temetkezésnél. A harcos előkelők lakóhelye talán a Pinka kanyarulatában található – előbb említett – földvár lehetett.

A feltárt halmok sírépítményei rekonstrukcióra alkalmasak. A műút és határmenti kerékpárút közelsége miatt, valamint a „borút” egyik állomásaként a terület szabadtéri bemutatóhelynek kiválóan alkalmas. A bor, azaz a termesztett szőlő kultúrájának eredete a vizsgált régió szomszédságából mára már jól ismert. A burgenlandi Zagersdorf (Zárány) – a Fertőtől nyugatra – 1985-ben feltárt halomsírjának sírkamrájában 3 db háziszőlő magot figyeltek meg és gyűjtöttek be. Kiemelkedő jelentőségű, hogy erre a korabeli luxuscikkek közé sorolható termékre utalnak a borszőlő és a szőlő pollenjei (Sopron-Krautacker és -Burgstall régészeti lelőhelyekről, Osló és Sopron-Kistómalom tőzeglápjaiból), amelyek ekkor megjelentek a nyugat-magyarországi térségben.

A keletről a 7. században érkező lovas *szkíták* tárgyi emlékei közül kiemelkedik a séi Doberdó lakópark területén talált, valószínűleg a test festésénél alkalmazott, szarvast ábrázoló agyagpecsétlő (*pintadera*). Ilyen tárgyat még Sárvár határából ismerünk. Ugyancsak ritka, a gazdagabb nők ékessége volt a bronzból készített, de elektron vagy aranyfóliával bevont testékszer (fülbevaló netán hajdíz). Ilyeneket eddig Bucsú és Sé területén, valamint a szomszédos régió magaslati települési központjában, a velemi Szent-Viden talált a régészeti kutatás.

Az őskor, egyúttal a vaskor zárószakaszát a már a *kelta* népnévvel összekapcsolható régészeti leletanyag jellemzi. Burgenland területén a mai napig öt kelta ezüst éremkincset találtak. Ezek két típusba sorolhatók, úgymint: 1. Kroisbach-i (Kr. e. 90 k.) és 2. Velem-Szent Vid-i (Kr. e. 70 k.). A vizsgált területen egy a pinkaóvári (Burg) Várhegyen, a másik attól délnyugatra, Güttenbachban került elő. Ezek – a nemzetközi kutatás egyöntetű megállapítása szerint – összefüggésben vannak a terület kelta törzsével (Arabiates = Arabo = Rába-vidéken élők) és a Boiok kelta törzse, valamint a dákok közötti háborúval. Itt nem csak egyszerűen a területért, de a kereskedelmi és hadi (Borostyánkő) út ellenőrzéséért, valamint a régió vasérc lelőhelyeinek bir-

toklásáért is folyhatott a küzdelem. Településeiket eddig Bucsu, Dozmat, Sé, Torony, Nárái, Ják, Egyházsrádóc, Nagykölked, Rádóckölked, Harasztifalu és Pinkamindszent mai településein rögzítette a kutatás. A séi Doberdó lakópark területén a bal oldalára fektetett gyermeket, a radiokarbon kormeghatározás szerint a Kr. e. 4. században helyezték örök nyugalomra. Hamvasztásos, számos fegyvert (kard és kardhüvelyek, lándzsahegyek) tartalmazó Kr. e. 3. századi férfi temetkezéseiket a 89. sz. főút nyomvonalra buc sui szakaszán, a Rétmelléki-dűlőben tártam fel. A Rába teraszon található Körmend-várkertéri római kori sír némely edényének kelta vonásai pedig a Pannonia provincia lakosságában továbbélő, helyi népességre utalnak.

MELLÉKLET

1. kép: 1. Badersdorf (Pösöny), 2. Burg, 3. Hannersdorf (Sámfalva), 4. Oberwart (Felsőőr), 5. Pinkafeld, 6. Schandorf (Csém), 7. Bucsu, 8. Dozmat, 9. Egyházsrádóc, 10. Felsőcsatár, 11. Harasztifalu, 12. Ják, 13. Kemestaródfa, 14. Körmend, 15. Nagykölked, 16. Rádóckölked, 17. Sé, 18. Torony, 19. Vasalja, 20. Vaskeresztes
 Újkőkor (kör): Oberwart, Hannersdorf (Sámfalva), Schandorf (Csém), Bucsu, Sé, Ják, Rádóckölked, Vasalja, Körmend
 Rézkor (x): Sé, Torony, Ják, Egyházsrádóc, Nagykölked, Harasztifalu, Körmend
 Bronzkor (négyoszög): Burg, Bucsu, Dozmat, Ják, Egyházsrádóc, Rádóckölked, Kemestaródfa, Körmend
 Vaskor (háromszög): Pinkafeld, Felsőcsatár-Vaskeresztes-Schandorf (Csém), Bucsu, Ják, Rádóckölked, Kemestaródfa, Harasztifalu, Körmend
 (A szerző terve alapján készítette: Isztin Gyula)
2. kép: Embert formázó edény, Sé (késői újkőkor) (Fotó: Tárczy Tamás)
3. kép: Késő rézkori sír ép agyagkanállal, Bucsu (A szerző fotója)
4. kép: 1 - agyagkanál töredéke és rekonstrukciója (rézkor); 2, 5 - nyéllyukas kőbalta (bronzkor); 3-4 - Litzendíszes edény- és cserépszűrő töredéke (középső-/késő bronzkor) – Rádóckölked (Rajz: Kenesei Ágnes és a szerző fotója)
5. kép 1-2: Hamvasztásos sírok. Tállal leborított szórt hamvak, máglyán megégett bronzokkal (késő bronzkor) – Bucsu (A szerző fotói)
6. kép 1: A vaskeresztesi kora vaskori halomsírok legkorábbi ábrázolása az I. katonai felmérésen (1763–1787), 2: A magyarkeresztési (ma Vaskeresztes része) kora vaskori kincslet bronz lemezcsüngői (Fotó: Farkas Csilla)

A TÉMA VÁLOGATOTT IRODALMA

- BÁNFFY Eszter (1999): Újabb adatok a Nyugat-Dunántúl őskorának kereskedelmi és kulturális útvonalaihoz. – *Savaria Pars Archaeologica* 24/3. 51–64.
- BARB, Alphons Augustinus (1937): Hügelnekropolen und frühgeschichtliche Siedlung im Raume der Gemeinde Schandorf und Pinkafeld (Burgenland). – *Mitteilungen der Wiener Anthropologischen Gesellschaft* 67. 74–118.
- BENDA László (1929): *A Vashegy-csoport geológiája*. Acta Sabariensa 1. Szombathely.
- BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Zója (1980): Frühurnenfelderzeitliche Siedlungsfunde vom Unterpullendorf. – *Burgenländische Heimatblätter* 42. 22–31.
- T. BIRÓ Katalin (1996): Késő bronzkori köeszközök Németszánya határából. – *Acta Musei Papensis – Pápai Múzeumi Értesítő* 6. 219–234.
- CZAJLIK Zoltán (2012): *A Kárpát-medence fémnyersanyag-forgalma a későbronzkorban és a vaskorban*. Budapest.
- EGG, Marcus – KRAMER, Diether (2005): *Krieger – Feste – Totenopfer. Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark*. – Mozaiksteine. Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Bd. 1. Mainz.
- FARAGÓ Norbert – ILON Gábor (2015): Szeleste–Szentkúti-dűlő pattintott kőleletei. – *Savaria, A Vas megyei múzeumok értesítője* 37. 75–110.
- FARKAS Csilla (Szerk.) (2011): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában*. Kiállítási katalógus. Őskorunk 3. Szombathely.
- FEKETE Mária (1981): Előzetes jelentés a Vaskeresztes–Diófás dűlői halomsírok leletmentéséről. – *Savaria, A Vas megyei múzeumok értesítője* 15. 129–166.
- GHERDÁN Katalin – SZAKMÁNY György – WEISZBURG Tamás – ILON Gábor (2002): Petrological investigation of Bronze and Iron Age ceramics from West Hungary: Vaskeresztes, Velem, Sé, Gőr. – In. *Modern trends in scientific studies on ancient ceramics*. BAR International Series 1011. Oxford. 305–312.
- HARCOS Tímea (1997): Kőszerszámkészítés a neolitikumban és a Savaria Múzeum Velem-Szent Vid-i csiszolt köeszközanyaga. – In. Ilon G. (Szerk.): *Válogatás a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola régész technikusainak tanulmányaiból I*. Pannicvlvs Ser. B. No. 1. Szombathely, 41–62.
- ILON Gábor (2003): Régészeti emlékek a Vas-hegy környékéről. – In. Gyöngyössi P. (Szerk.): *A Vas-hegy és a Pinka-mente természeti és kultúrtörténeti emlékei. Tanulmányok*. Szombathely, Kerekerdő Alapítvány, 73–86.
- ILON Gábor (2004): Őskori temetkezések az utóbbi évtized Vas megyei ásatásain. Adatok a mellékletek és az eltemetett nemének kérdéséhez. – In. Ilon G. (Szerk.) *ΜΩΜΟΣ III. Őskoros Kutatók III. Országos Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetkezés. Bozsok–Szombathely 2002. október 7–9*. Szombathely, 2004. 211–242.
- ILON Gábor: *Szombathely őskori településtörténetének vázlatja. Avagy a római kor előtt is volt élet*. Szombathely, 2004.

- ILON Gábor (Szerk.) (2007): *Szászorszápek. Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szombathely.
- ILON Gábor – NAGY Marcella (2010): Két újabb kelta kori temető Vas megyéből. Jelentés a Bucsu–Rétmelléki dűlőben és a Gencsapáti–Besenyő szigeten végzett feltárások eredményeiről. – *Savaria, A Vas megyei múzeumok értesítője* 33. 69–91.
- ILON Gábor – ROSZTOVICS János (2000): Őskori lelőhelyek Vas megyében. Előmunkálatok Vas megye régészeti topográfiájához Őskor I. – In: Ilon G. (Szerk.): *Panniculus Ser. B. No. 5*. 145–188.
- KAUS, Karl (1977): Zur Zeitstellung von ur- und frühgeschichtlichen Eisenverhüttungsanlagen Burgenlands auf Grund der Kleinfunde. – In: *Archäologische Eisenforschung in Europa. Symp. Eisenstadt 1975. – Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 59. 63–70.
- KAUS, Karl (1984): Der keltische Münzschatzfund von Güttenbach Fundgeschichte und Berichte. – *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 69. Eisenstadt, 89–105.
- KÁROLYI Mária (1992): *A korai rézkor emlékei Vas megyében. Őskorunk 1*. Szombathely.
- KÁROLYI Mária (2004): *Napszülöttek. Savaria földjének őskori kulturái a rómaiak előtt*. Szombathely.
- KORPÁS László (2000): Carlin típusú aranyérc kutatási lehetőségei a Kőszegi-hegységben és a Vas-hegyen. – *Vasi Szemle* LIV:3. 325–335.
- MAROSI Sándor – SOMOGYI Sándor (Szerk.) (1990): *Magyarország kistájainak katasztere I*. Budapest.
- MISKE Kálmán (1907): *A Velem Szent Vidi őstelep I*. Wien.
- MOZSOLICS Amália (1942): A magyarkeresztesi (Vas megye) bronzlelet. – *Archaeológiai Értesítő* III:2. 155–161.
- OHRENBERGER, J. Alois (1950): Neue Funde aus der Stein- und Bronzezeit im Burgenland. – *Burgenländische Heimatblätter* 12. 1–9.
- OROSS Krisztián (2002): Funde der Balaton-Lasinja-Kultur aus Sé-Doberdó und Körmend-Várkert. – *Antaeus* 25. 283–324.
- SÜMEGI Pál (2016): A vasi táj változása az újkőkortól a geoarcheológiai kutatások tükrében. – *Életünk* LIV:3. 17–36.
- TERŽAN, BIBA – ČREŠNAR, Matija (2014): *Absolute dating of the Bronze and iron Ages in Slovenia*. Catalogi et Monographie 40. Ljubljana.

JEGYZETEK

- 1 Az első (I.) részben a Répce-völgye emlékeit tárgyaltam a folyóirat 2018. évi 7. számában. A III. folytatásban az Őrség régészeti örökségének kutatását szeretném közreadni.
- 2 T. Biró Katalinnal, a Magyar Nemzeti Múzeum régészével és Szakmány Györggyel, az ELTE (Bp.) Geológiai Tanszékének tanárával.
- 3 „pajzskészítő” – „fegyverkészítő” ld. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1980. 157. (Csatár), 216. (Felsőcsatár), Heckenast Gusztáv: *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban*. Budapest, 1970. 27, 95, 97.
- 4 A vizsgálat máig önmagában áll a Dunántúl és Burgenland korabeli anyagát tekintve.
- 5 Az akkor még Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolának nevezett intézményben, e sorok szerzőjének kezdeményezésére 1994-ben induló képzés a Történelem Tanszék keretein belül létezett. 2006 ősze óta Csapláros Andrea ókortörténész, a Savaria Múzeum jelenlegi igazgatója vezeti.
- 6 A másik csoportosulás a soproni Burgstall és környéke.
- 7 Kettőt már korábban elpusztítottak, a harmadik erősen elszántott, alig látható.
- 8 A protomé jelentése: a stilizált fej a nyakkal, vagy a felsőtesttel megjelenítve ül az edény vállán / oldalán.

Gyurácz Ferenc

FENYVESI FÉLIX LAJOS

Húsvéti ének

NAGY LÁSZLÓ SÍRJÁNÁL

Tegnap jeges szél, hószakadás, s ma reggel óta
tündöklő tavaszfény mossa a tájat;
sugaras hónap, áramos tengeri évad,
március vad, szabad tere épül észrevétlenül.
Dombtetőről nézem a kockaköves utat,
házakat, platánfasort, réseken át a távoli hegyet,
az ég kaptárából méh röppen: a déli Nap,
fecske suhan, férceli Isten arany palástját,
fölragyog mező, folyó, kék homályú erdő.
Farkasokzöldréjén
a Holtak Városa
Ősien-csendesen, szépen hív a kitárt vaskapu,
a mindig-égő fáklya, az elágazó
betonutak, hogy eltévedj újra,
fáradtan roskadj le idegen sír kopott padjára,
töprengj életen és halálon!
Súlyos lombok, földig-érő ágak vezetnek
a koponyákkal bevetett temetőn át, hantok mellett,
kápornakert százados, besüppedt keresztjei közt,
hol a tört köveken már alig olvashatóak
a nevek, az évszámok, a feltámadás
Jézus – ígért üzenetei.

Gesztenyefa-alagúton jöttem, LÁSZLÓ,
tapogatva a reggeli fákat, bokrokat mint a vak,
végre megláttam kopjafás,
borostyán-leveles fekhelyed;
ezüst fejednél a Tibor-faragta lány dundi arcát
szelíden simogatta sötét fenyőág.
Hant-válladnál Dégen Imre a Vízügyi Hivatal
elnöke pihen, mögötted Nádasdy Kálmán,
az Operaház főrendező igazgatója szürke
márványkő alatt... odébb Martsa István szobrász,
nyugszik már a nyughatatlan Várkonyi Zoltán,
az eget-zengető énekes Svéd Sándor,
Vas István és Szántó Piroska

egymást ölelik fájó csontkezüikkel.
Virágos ággal sújtok feléd harangszavas délben:
KELJ FÖL, LÁSZLÓ, JÓ KÖLTŐVITÉZ!

Ébredj föl Húsvét szent tavasznapján,
rázd le szakadt kabátodról a temetőföldet,
fehér ingedből mosd ki szív-sebed pirosát,
ezüst hajadtól koronás fejjel lépj elénk!
Angyal nem jött föld-börtönödhöz,
a zárókövet te fordítsd félre.

Fehér kenyeret áhít ajkad, bort és csókot,
újra élsz, beszélsz, bujkál benned csodás dallam.
Íme a halált is legyőzted!
Kijavítottad időd elpattant rugóit,
tenyereddel mered a fényt a levelekre,
és zene lobban, zeng a mindenségzenekar.

H ú s v é t, s z e n t t a v a s z a,
c s o d a t e v ő é s e m b e r b i z t a t ó,
m i n d e n ú j e s z t e n d ő b e n
h a l o t t a i b ó l f ö l t á m a d ó

Négy évtized, röppenve elsuhamlott.
Válladra áldó karokkal hajolnak a fák,
fénylesz előttem, ki tiszteletedre eljöttem,
állsz napfény-ruhádba burkolózva.
Ezüst hajú halottam, József Attilát hátadon
cipelő, a Mindenség szegénylegénye.
Véres, fekete impérium terjeszkedik mindenütt,
fújd le fenyveserdőkről a sűrű cementport,
oldozd le városokról a fojtó füstkötelet,
tíz körömmel kapard ki a hóba fült
kétszázezer doni fiút!
Indulj toronyiránt és botoddal vágj
végig a kufárok, a népnúzó alázkodó hátán.
Égesd magad, lobogj, ahogy tűzcsóvás
életed is ellobbant ötvennégy év alatt.
Mintha mennél párás őserdőben bozótvágó késsel,
vágj utat e hazugság-mocsokban, Júdás pénz-
förtelenben; erős, éles gyöngyház késedd hegyezz
botodból lándzsát, azzal zavarod szét a semmittevőket.

De jó tudni a te tisztaságod, tisztesség nehéz
keresztjét miképp cipelted. Iszkázi harangszó.
Csaknem beléd pusztultunk. Meglett férfiként
zokogtunk a januári éjben, siratott szegény
édesanyád, riadalmas, fehér arccal:

Ébresztgetlek, hívogatlak,
fiam, drágám!

Gyászba borult házam előtt,
jajgatásban.

Eleven hírt nem adsz nékem,
szárnyas magzat!

Árva vagyok, senkim sincsen,
jaj, családom!

Éktelenül, talpig gyászban,
jaj, fiacskám!

Tán lakodalomba mentél,
gyönyörűség.

Lányt válassz, hozzánk hozdad,
én vitézem.

Idő előtt jött a halál,
átok rája!

Rázd le azt a nehéz földet,
édes fiam!

Mint a harmatot a madár,
ó, te sólymom!

Jaj, én igen-igen félek,
fiam, szívem.

Hogy anyádhoz nem jössz vissza,
jaj, lelkiem.

Búsulhatok, jajgathatok,
amíg élek!

Tél volt akkor, hószakadás a szívünkre.
Kezünk, lábunk majd lefagyott, a tömött koszorúk
jégcsipkés virágai ezüstben ragyogtak, a fekete
gyász-szalagok sűrű dérszakállt növesztettek,
a pápai gimnáziumi zászló címere is
hóval beszöve, megigézte a bús tekintetet,
hóesés-függöny mögött krétafehér fejek.
Szegény, elárvult hazára szakadt a hó,
ömlött a déli Nap arany gramofon-kürtjéből
és a csalárd égből is vigasztalanul.
Álltam a ravatal-kápolnában nyitott koporsód
mellett, mint bezárt-szárnyú márványangyal feküdtél,
mint egy gyermek-halott, s nem találtam
fáradt arcodon ama mosolyt,
csak a rekviem komor dallamaival birkózó szél
trombita-dühét, a nyihogó csontváz-lovakat,
ahogy zihálva vágattak járhatatlan ösvényeken.
Csak feküdtél Január Árvája, a néma úrt verssorok
gyöngy betűivel telerótt Költő-Jézus.

Induljunk LÁSZLÓ a dőzsölő hétköznapokba.
Tángáld jól el az öröklétedben sértegetőket, a sírodra
száraz koszorúkat, üres sörösüvegeket dobálókat,
a tűrhetetlen nagyság ellen fenekedőket. Kiáltsd: akinek
M A G Y A R O R S Z Á G N E M F Á J,
M E N J E N I N N E N M E S S Z E E L!
Ő S E I N K F Ö L D J É B Ő L H O L N A P T Ó L
T E N Y É R N Y I S E M E L A D Ó !
S elég volt a Batthyány mauzóleum sírrablóiból,
a kis belezőkből, idegen maffiák pesti
bandaháborúiból, vidéki gondos-szép gyümölcsösök,
családi kertek fosztogatóiból, a penészarcú
kábitószerárosokból. A kufárlelkek, seftelő kupeckek
elleptek mindent, suhogtasd botodat, L Á S Z L Ó !
Amerika pénz-paradicsomának ígérete ámítja
fiainkat, lányaink gyorsbüfékben mosogatnak,
Elnéptelenedtek kisvárosaink, öreg falvaink.
Sörtől, pálinkától, vad zenétől, s ringyóktól
részegek itt a péntekesték, hajnalra teleokádva

a város, ájult fiatalok fetrengnek az üveg-
szilánkos parkban, mint kiterített halottak.
Mivé lett ország és ember? Romlás van itt,
hőbögik dagadt nyelvek, de senki sem hallja meg.
Öregség, meddőség szikje virágzik, véget-nem-érő
CD-lemezek üvöltenek a süket fülekbe.

Menekülök én is, veled, íme a szülőföld,
I s z k á z a nyárvégi virradatban.
Boldogan csaholó kóbor kutyák futnak elénk,
lucernát kaszál szalmakalapos férfi, ház előtti
padon bölcs öregek ülnek, kezükben cigaretta,
integetve köszöntik víznek, fűnek, fának,
virágnak rokonát, mint aki tegnap ment csak el,
kávéfoltos tehén néz ki a levélrés mögül,
gyerekkori pajtás mutatja csikóját,
már látszik a fenyőfacímeres szélső ház, sietsz
előre, megérinted a kert frissen kaszált gypét,
a permet-illatú gyümölcsfákat, a konyhából
kenyérhez hívnak az égő szemű asszonyok.
T E : az örömükre teremtett, fehér
sörényű lovak szerelmese, szomorúfűzfák
titkainak tudója; szél röpíti szavaidat
s beleremeg a Somló a zsoldár-hangú kápolnával.
Egyetlen örökséged a gyönyörű magyar nyelv.
A Zöld Angyal megjelölte omló ház, hol
csillagfény-mosta igék kötöznek,
elárvult jászol, tükrös eke, tüskés borona,
földbe-rohadt szekér a gebecsontvázsal együtt,
ahogy holdsugár-ostorral kezében őrködik az éj.

Ragyogtak Rodope magas hegycsúcsai, mikor meg-
érkeztünk. Fölintegettem és ők visszakiáltották:
N a g y – L á s z – l ó ! N a g y – L á s z – l ó !

A lomb-rejtette harang is megkondult.
Egy veled egyívású férfi nem hitte halálad,
mutatta: leszúrt botod ezüsfáklyás fává
nőtt, parázs-torkú rigó röppent hajló ágáról
és mutatta előttünk az utat.

Ó, SZMOLJAN:

kisváros Isten óriás tenyerén.
Szél-csiszolta, kopár, tinta-fekete sziklák felettünk,
kezünkben korsó, megtöltve csobogó patakvízzel,
gyantaillatú fenyvesek és suhogó bükkösök,
kék messzeségben görög hegyek égbeszűrő havas
ormai: Perelik, Studenec, Sznezsanka.
Dús ligetek, roskadó-ágú gyümölcsösök,
a párálló dombok mögött lassú, tömött nyájak
ballagnak a haragos tenger felé.
Magányos szirttemplom előtt, leterített köpenyén
Orpheusz pengeti lantját, szomorú éneke
betölti a völgyet... Csak te mernéd
követni, LÁSZLÓ, a dörgő vízesés-fal mellett
a félelmes, és sötét alvilágba.
Ma van születésed napja. Nyolcvan dudás,
lelkes, vidám zenész játszik a tiszteletedre,
tizenöt legény és tizenöt ringó-szép keblű
leány járja a tisztás közepén boldog-bús táncát:
első lépésük lassú, csendes, azután sebes sodrású,
karolja, öleli párját a sok ifjú hajadon,
formás lábszáruk kivillan a fölcsapódó
szoknya alól, egybefont copfjuk szalagja röppen.
Komoly és ékes legénycapat,
ütem és tempó pontos pengő csizmájuk alatt,
erős, óvó karjuk bírja a gyorsuló lendületet,
nagyot kiáltanak a puffogó dob hívására,
míg körben hangosan tapsolnak az egybegyűltek.
Kopott tangóharmonika és síp hajtja tovább
a lázas délutánt, vesszős demizsonok nyitódnak,
boros-poharak csengnek össze a ligetben.

Üdvözlégy költő- * karácsonyi harang
királyok arany szava
koronás fejedelme

Poklok legyőzője * barlang visszhangja
Szerelem megmentője * szívben fürdőző szó

Bicegő parasztfiú * V E R S
aki a legmesz- * a halál ellen
szébbre jutott

most maga az Úr * kiáltás amelyet
segítő keze fölívott a Nap

kőbe vésett * fegyvertelen férfi
emberi kívánság sötét bőrmellényben
nyári napfényben * jövődőbe látó
tündöklő lelkiismeret titkokkal teljes

Hányszor álltam ablakod előtt. De jó is volt,
mikor föl hívtál és beszélgettünk a konyha-csöndben,
1976-ban, gyönyörű áldott húsvét köszöntött ránk,
csupa tündöklet a föld, az ég,
megkínáltál jó villányi oportóval, s idézgettük
a szépséges kövér, csacsogó nőket... Régen ilyenkor
Szigligeten a fülemüle szüntelen énekelt,
s napozó kígyót is láttunk, tavalyi kelésű siklót,
figyeltük a gesztenye, a bükk, a juhar sűrű
lombosodását, harsogva nőtt a fű,
a pompázatos fácánok ércesen rikoltoztak,
a hidegben hallgattuk, hogy sírnak
a megdőlt platánfában a fázó denevérek,
a júdásfa teljesen kivirágzott.
Búcsúzásakor volt nagy riadalom: fiókát-féltő
fecskék megtámadtak egy karvalyt, lecsaptak rá.
Jó lett volna még maradni, de időnk lejárt.
Kék köd a Duna-parton, mikor májusban arra
jártam, szélvédő az erkélyen, cserépből vadrózsák,
a nagy szívű barát, Tadeusz Nowak épp utazott
vissza, tőle hallottam a lelket égető hírt:
k i t i l t o t t a k D e b r e c e n b ől,
a s o h a m e g – n e m – a l k u v ó t,
A d y s z í v é b e n g y ö k e r e z ő
s á m á n – é n e k e s t

A csacsi szüzek is levetették gyász-fekete
ruhájukat, s öltöttek tarka-szép szoknyát,
úgy várták a kapuban a tűz-inges Fiút!
De leginkább várt Némaság kastélyában
Bagolyasszonyka, szép sudár A N N A,
Szőlőskertek királynője,
virrasztott véget-nem-érő éjszaka,
levágatta sötét, vízesés-zuhatag haját,

fáradt, versíró ujjai körbe járták végtelen
éjjeled minden csillagát, keresve, merre vagy?
Hiába a halál, virrad, alkonyodik, újra éj lesz,
eleven holtat etet, halott élőnek inni ad,
a maga-sütötte kenyér nem fogy el soha,
közös asztalnál, téged idéznek hű barátok.
L Á S Z L Ó, ott kellett volna hagynod a tébolyult
Várost. Rejtőzni falud csendjébe, óriáslombú diófa
alatt kőasztalon írni verset, rajzolni nyihogó
lovacskát, hemperegni párnás ágyon
igaz szerelemben, mert amíg falat étel van,
és jó szó, nincs vége a világnak.
És lennél erős, tiszta-arcú nyolcvanéves,
nemcsak könyveidtől híres, de ezermester kezedtől:
építenél haranglábat, faszindelyes tornyot,
kemencét, iker-kaput nyíló tulipánnal,
faragnál gondolkodóséket, levélindás-fali tükröt,
a reggel fényében hadd vegye észre
asszonyod első ezüst hajszálát...
Mert idő törvénye szigorú,
rég meghalt a szomszéd kovács,
az elárvult vasporos műhelyben te tanítanál
ifjakat csillag-patkót verni fájós lábú lovakra.

Rajzolj a falra egy házat
hogy legyen otthonunk ahová
megalázott társaink betérnek megpihenni
egy órára legalább kenyérral és borral
kínálsz őket a csillagtalan éjszakában

Te mindenki baját meghallgató
szegényen is pénzt kölcsönző
kit naponta megaláztak mégis bízattál
fől-fől a szívekkel édes barátaim
megmaradni minden időben

Újra itt, a Széna tér és a Retek utca sarkán:
júniusi szombat délelőtt, a régi kenyérbolt
illatában, dicsérve legelőbb a szorgos péket,
kemence-tűzben süt barna cipót, kerek zsömlét
mazsolás kalácsot, jóízű kiflit,
mindenkinek napi szentség a foszlós kenyér itt.

Mint fészekből kihajló, tört szalmaszál, csont-
sovány lett, Margit, égő nagy betegségében.

A gyötrelem napjaiban is rózta lázas szavait,
s végül otthagya a félbemaradt utolsó verset,
hadd töprengjen rajta a halál.

Kegyetlen, hosszú tél jött, és virágtűzvész-tavaszi,
sárga jácintok, parázs tulipánok lobogtak,
akár a gyertyalángok, levelet bontottak a fák;
ketten biztattatok már: „Ne gondolj a halálra.”

Ülünk az erkélyen, töprengünk a Kondor-képeken.

Rakja körénk a csönd üveg tégláit az este,
mutatod: a hajnalig írt vers lassan halad.

Azután irány a lenti pinceműhely,
tarisznyában viszünk ennivalót és üveg vörösbort.
Szíved felett a zsebben édesanyád László-napi levele,
fáradt kéz szálkás-szép betűi.

Teremtő ember, ezerszer jaj nekünk, ha nem tudjuk
a szeretet szavával körbeszőni árva bolygónkat.

„Ne félj!” – hallom szüntelen biztatásod,
ahogy hallottam naponta gyökér-csont-koponyák,
ruhafoszlányok, penészes deszkakorhadék,
arany-ezüst virágok keverte földön át a mélyből,
lobogó, élet-ragyogású, sámán-vers szavaid.
Parittyás faágként áthajolsz falvakon, zengő
erdőkön, hogy fölemelj fiatal férfit a szárszói
sínekről, s mindenkihez van vigaszod, remény-
üzeneted, vak koldusnak aprópénz,
utcai zenészeknek hangos taps, nyáralkonyi
szerelmeseknek odasúgott szavak.

ÖRÖK PÉLDA, KÖLTŐ, AKI MERTÉL
NAGY LENNI, MAGYAR ÉS EURÓPAI!
„A MEGTARTÓK JÖJJENEK” – MONDTAD
ERDÉLYBE VITT TESTAMENTUMODBAN.

Szépség és vidámság a nyárvégi délutánban,
a fénylő Balaton-parton, evezni jó messzire,
egy nemzeti színű vitorla is jár a kékarany vízen,
tündököl a távoli gyöngypárában, két vadkacsa
suhanó csónakodhoz közelít, liliző,
hívó szavadra az első visszafelel.

Jó veled járni az erdőmélyi ösvényeken, vágni
a somfabokorból botnak való ágat, próbálni
a boroszlán-bogyót: piros-e sűrű vére
a festéshez? Mindenre futja a fogyó időből,
fölmenni a Bece-hegyre demizson tüzes borért,
fordítani, faragni, kártyázni, rádiót hallgatni
késő este, sétálni az omló parton, talán
utoljára, mert a költő szíve naponta megszakad.
Minden százszor jobban fáj, ezer félelem tépi,
nem-gyógyuló sebet üt egy durva szó is.
Mennyi dolgunk volna még. A csillogó szőlőfürtök
édesen kínálják magukat, s a szépséges nők,
ahogy vékony nyári ruhájukat átsüti a fény,
kigyújtják a vér millió tüzét és bomlunk mind
tébolyodottan, két szemünk lehunyva is látja
édes ölüik moha-csillagát: a jó halált.
Nem úgy, mint KORMOS ISTVÁN Isten tudja
hányadik égető szívrohama! Hullattunk érette
férfikönnyet, föllapoztuk este könyveit,
kerestük fáklyás kőrisha alatt a sírját.
Adósságunk egyre szaporodik. Két élet is
kevés lenne: jó anyáknak nem köszöntük meg
a csomagot, barátoknak a segítséget,
a szilvapálinkát, a meleg pogácsát, tiszafát
a töltött káposztás vendégséget, verses leveleket.
Alig éltünk. És hány megtört lelkű,
hitehagyott, bolyongó ember közöttünk.

Új évezred örvénye mintha minden régít
betemetett volna, üvegbörtön-irodákkal,
óriás labirintus-üzletekkel telezsúfolva a város,
s nézzük, hogyan csalják el megmaradt
filléereinket! Már csak néma szavak vagyunk:
SMS-mondatok arctalan küldői. Televíziók
fagyos mosolyú képernyő-madonnáinak rabjai.
Nincs gyógyító csönd, imádság, csak sebző hangzavar.
Évszázados templomainkban hangos turisták
villanó fényképezőgép-kattogása...
Lefüggönyözött, ezüst metál gépkocsin érkeznek
a mammut-bankok vezérei, agyatlan
kommandós gorillái, és eldöntik jövőnket.
Jézus teste: friss, fehér kenyér, nincs már, csak ízetlen,

sületlen. Zamatos piros alma, édes körte
nincsenek már, csak éretlen, kavics gyümölcsök,
halat rejtő folyók, ösvényes, dús gesztenyesorok
eltűntek, mind mérgezett és levelük halálrozsadás,
méltóságos és hatalmas tengerek nincsenek már,
csak képeslap- és játék papír-óceánok,
falra ragasztható óriás vízesés-poszterek.

Hóillatú december. Zörög az avar a mátyás-
madaraktól, rigóktól, az őszapók az orrunk előtt
repülnek, párban. Faragó kemény fából a fehér-
arany betlehemet. Nyolc hónap veled, Isten ajándéka.
Szeretet, bántás és szidalom, mert nem vigyáztál
jobban az életedre, korai jussod a fű-szemfedős
sírdomb, lettél vesztett ügyek bolondja, s jött olyan
idő, hogy mindent felejt, hűség, tisztaság, mit sem ér,
ebben az ordas korban k ö l t ő: a bohócok királya,
minden silány és hamis, a nászajándék is
olcsó-kacat, s dögszagú ujjával a romlás ránk mutat.
Tündöklő a tér a hótól, dércsillagosak a jeges
ágak, madárlábak apró hímzései az úton.
Bundás férfiak a közelben, vastag hasábú tűz
körüli, rézcseggők és tompa kolompok szólnak.
Áldott, szent este. Gyertyát gyújtunk.
Harang csendül az éjben és zeng zsoldáréneket,
elcsukló szavakkal imádkozunk,
megértük ezt is, hála a magasság Istenének.
Szendergő betlehemi gyermek a jászolban.

A nagy budai temetőben gyászoló platánsor,
oszlopos tölgyek, vörös rózsák, fehér
krizantémok, liliom és kék írisz csokor;
sűrű bokrok közt vezet a földút:
n i n c s n e h e z e b b , m i n t v i n n i h a l á l h í r t !
Elindulok az első világháborús fakeresztek
felé, azokhoz a süppedő sírokhoz, hol
nekem régi rokoni gyászom van:
fiatal fiúnak jussa ez a keskeny ágy:
n i n c s s z ö r n y ű b b , m i n t h a l á l h í r é t v i n n i !

Jaj, LÁSZLÓ, halott a fiad. Akit úgy
szeretél. Örökölte ezermester kezéd.
Hátizsákját teleraktad ifjan: népzenevel,
muzsikás tánccal, kínai, nepáli, mongol
marinhur énekkel... lakodalmassal vidámsággal.
Útravalóval: „Ezt a világot művelni kell.”

Utoljára Iszkázra mentünk. Véletlenül
futottunk össze, s beszéltük át az éjszakát.
Szélvert templom és anya nélkül.
Aztán irány haza, a levegőben, jegenyék
csúcsain lépegetve, hogy dolgozzunk.

Ég veled didergő ezüstfiú,
a tekinteted ragyog, és túl a Somló-hegyen
a mennybemenetel tündöklete.
Gyapjas ezüst Hold ült deres tölgyfaágra,
madár röppent lomjába vén jegenyéknek,
így szaporodtak a csönd lapjain betűim.
Ez a Tejút-lakatra vert mindenség örök néma,
nem érdekli a szó, a dal, szenvedés.
Nem érti örök reményt zengő verseidet.

Borzalmas és szép huszadik század.
Tetted a dolgod becsülettel.
Mintha egyik kezeddal ásnál, a másikkal
fényes búzamagot szórnál a földbe,
égő várost oltanál, oly erővel dolgoztál.
Templomépítő, aki egyenként hordja a téglát,
egyedül visel hadat az igazság nevében.
Fájó lábbal sétáltatott Isten a titkok kertjében;
asztalához ültetett a kora hajnal, hogy zengd
a megalázottak panaszát szakadatlan.
Tiszta voltál tetőtől talpig, s a halál markában
csak a tört cserép, mert a z é l e t t
megénekelte, hiába vette el szülőfölded,
szagos meggyfaleveled, döcögő szekered, bodzafa-
furulyád, mindent megénekelte, vitte éles gyöngyház-
bicskád, könyveid, faragókésed, tollad, rajzceruzád -
versbe írtál minden veszendőt.
Múltat és jelent. Jövendőt. Teremtettél magad
emésztve, küszködve, fájva, mintha örökké élnél.
(2005–2019)

Nagy László

A fotográfiától a fotóművészetig

GARAS KÁLMÁNNAL BESZÉLGET TÓTH CSABA

Aki egy kicsit is aktívabban élte meg az ezredforduló vasi képzőművészetét, észre kellett vennie, hogy milyen komoly változások, átrendeződések zajlottak abban. Életművek zárultak le, illetve mások pedig épp most bontakoztak ki. Az utóbbihoz tartozik Garas Kálmán fotóművész munkássága is, aki szinte a szemünk előtt érett klasszikussá.

Garas Kálmán

Az utóbbi években sorra nyíltak összegző kiállításai: Szombathelyi Képtár – 2010, Sárvár Galéria Arcis – 2013, Budapesti Music Center – 2014, Közseg Európa Ház – 2014, Pécs Kodály Központ – 2014, Szombathely Agora MSH – 2017.

Könyvborítókön, zenei kiadványokon, különböző kulturális folyóiratokban jelennek meg fotográfiái. Szerencsére elismerések is fémjelzik e szakmai kiteljesedést: Közösségi Kultúráért – 2003, Év vasi embere – 2006, Megyei Prima díj – 2009, Magyar Kultúra Lovagja – 2013, Répcelak Város Díszpolgára – 2013, Vas megye Közgyűlése Elnökének Emlékérme – 2017.

„A fotográfia hajnalán természetes volt, hogy még elkészült egy kép, percekig mozdulatlanok kellett lenni, megállt az idő. Azonban az őseMBER is, amikor a barlangfestményeit készítette megállította az időt, úgy ábrázolta az elejteni szándékozott vadakat. Tehát a képzőművészet évezredekén keresztül állóképekben gondolkodott, és minden maradandó műben megállította az időt. Garas Kálmán is ezt teszi fotográfiáin, emberi arcokat merevít le az örökkévalóságnak, hisz akinek arcképét ismerjük, azt nem feledjük el. Ezt már az egyiptomi halotti portrék készítői és megrendelői is így gondolták.”

dott, és minden maradandó műben megállította az időt. Garas Kálmán is ezt teszi fotográfiáin, emberi arcokat merevít le az örökkévalóságnak, hisz akinek arcképét ismerjük, azt nem feledjük el. Ezt már az egyiptomi halotti portrék készítői és megrendelői is így gondolták.”

2017-ben ezzel a fülszöveggel ajánlottam Garas Kálmán kiállítását a Művelődési és Sportház ismertetőjében. Most kicsit korrigálnám az akkori kiállítás-címet (Az idő megállítása), mivel a műalkotásokban nem csak az idő megállítása történik, hanem ezzel párhuzamosan az idő megragadása is. Időben élni, időben létezni, Heideggerről tudjuk, egyet jelent. A heideggeri lét és idő fedl el szemünk és más földi tapasztalatunk elől a még nagyobb valóságot, az örökkévalóságot. Ezzel szembesülni emberi voltunk megnyilvánulása, ennek megragadása a művészet manifesztációja.

Létezésünk kiismerhetetlen szövetét felmutatni csak a művészet képes, életünk alap-időegysége az emberöltő. Az emberábrázolás tehát így egyidős az emberrel, mert azon keresztül egy rajtunk túlmutató létszintbe vagyunk képesek betekinteni, még ha „tükör által homályosan” is. A művészet így egyszerre égi és földi tükör a kezdetektől mostanáig.

A tükör és a lencse is optikai eszköz, így máris a fotográfiánál vagyunk. A fényíró egy technikai eszközt, egy masinériát (de nevezzük inkább gépnek) használ az alkotási folyamathoz. Ma már minden gép körülöttünk, már nem a természetben élünk, hanem gépekben, lassan a létezésünk is egy géppel lesz azonos. A gépek (robotok) gyorsabban és olcsóbban tudják elvégezni azt, amit az ember korábban évezredekig időt nem kímélve, verítékezve elvégzett. A képkalkotás technikai (digitális) korszakában így képtültermelési válságot eszkalálunk, monitorainkon, képernyőnken egy utolsó képBábelt építünk.

Garas Kálmán egy-műfajú fotográfus, számárra a portré a művészet, monogám módon csak művészportrékat készít.

Két ember találkozása az életben lehet véletlen, lehet sorsszerű, lehet triviális és lehet szertartásos. Ha közülük az egyik művész, akkor nagyobb az esélye a szertartásos találkozásoknak, hisz a művész a kultusz embere, létrehozója, hordozója, közvetítője. Azonban ha két művész találkozik, akkor biztosak lehetünk abban, hogy a létezés misztériumával, az időmegragadásával van dolgunk. Az egyik művész e találkozásokkor egy optikai eszközt emel a szeme elé, ami rögzíti ezt a találkozást az utókornak. Ennek lehetünk harmadik emberként tanúi Garas Kálmán fotográfiáin, csak épp a fotográfust nem látjuk, mivel az ő szemlencséje megsokszorozódik a technikai lencsékkel.

Helyébe mi lépünk, mi szembesülünk azzal a bizonyos harmadik személlyel, aki többnyire művész, zenész, előadóművész és író, vagyis látó ember, az időt megragadni képes ember. Rögzíti műalkotásban, hangban, szóban, képen és szoborban. Ha két ilyen ember találkozik, akkor ez a rátalálási pillanat vagy képesség, átszáll, átruházódik a harmadik személyre, a nézőre, a hallgatóra, ezért lebilincselők a valódi műalkotások, mint Garas Kálmán fotográfiái is. Ezért gravitálnak, magukhoz vonzanak, elragadnak és elragadtatnak.

Van azonban Garas Kálmán fotográfiáinak egy másik csoportja is, amikor a művész nem egy másik alkotóval, közvetítővel találkozik, hanem a nagybetűs közönséggel. A művészet ősi közösségi létforma, rituálé, így e találkozások talán még katartikusabbak. Itt a közönség is szentté válik, hisz immár ő is mágia része, sőt alanya.

Garas Kálmánnal a rendszerváltás előtti időkből ismerjük egymást, ezért tegező módon készült ez az interjú. A válaszai mögött rejlő szerénység mindannyiunk számára megszívlelendő.

– Répcelaki gyökerek, szülők, nagyszülők, gyermekkor?

– Szép emlékeket örök a gyermekkor, fiatalkor éveiből. Őseimről kell először beszélni. Dédapám jött feleségével Répcelakra községi kovácsnak. Fiai, nagyapám és testvére is a kovácsok lettek. Nagyapám a községi műhelyben folytatta a mesterséget, ami olyan nagy volt, hogy 2 tűz is hevítette a vasat, és 6-an 7-en is dolgoztak egy időben.

Nagybátyáim, édesapám fiú testvérei hárman szintén kovácsok lettek. Édesapám 1946-ban vette át a műhelyt. Én 1947-ben, a műhely melletti kovács szolgálati lakásban születtem. Eszmélesem, első emlékeim is innen származnak. Izgalmas volt a műhely azért is, mert egy találkozóhelyként is funkcionált. Esős időben sokszor ott gyűltek össze a férfiak és beszéltek meg a világ dolgait, a háború is mindennapos téma volt, hiszen csak pár évvel voltak a II. világháború után. 1953-ban költöztünk Nagyanyámékhoz, hogy megelőzzük a fenyegető kényszer beköltöztetést. A nyarak mindig a műhely környékén teltek. Közében a Stauffer-kastély kertje, amelyet a háború után Népkertnek neveztek, és az ifjúság találkozóhelye is volt. Kertjében kuglipálya, betonozott tér és sétautak, fák, bokrok voltak. Igazi gyerekparadicsom volt. A műhelyben én is szívesen időztem, vasat hevítettem, szeget hegyeztem, és csodáltam a kemény kovácsmunkát. Különösen a sínhúzások voltak erőt próbálók. Az új szekerek vasalásakor mindig kaptam feladatot, nekem kellett a még meleg vasalatot szurokkal beolvasztani, ami a festés funkcióját látta el. A nyári napok Édesapámnak a műhelyben szinte két műszakban teltek. Az aratás után az ekevas élesítések sokszor sötét estig tartottak, jöttek a földműves emberek, cserélték az elkopott ekevasakat. Nagy változást hozott a tsz-szervezés, miután a egyéni földművesek tsz-tagok lettek, természetes volt, hogy Édesapám is bekényszerült a tsz-be.

Az első fényképezőgépet 1959-ben kaptam a konfirmációmra, amely Gevabox típusú egyszerű boxgép volt. Ezzel fényképeztem le 1959-ben Édesapámat a kovácsműhely előtt. A képkidolgozást unokabátyám mutatta meg, amely emlékezetes élményt adott.

„Kevés olyan dolgot ismerek a tudomány területéről, amely jobban elkápráztatna, mint ahogy egy kép fokozatosan megjelenik a fehér papíron.” – mondta William Henry Fox Talbot, 1844-ben, de ez a élmény mindnyájunkra érvényes volt, én 1961-ben éltem át először.

– *Sárvári gimnáziumi évek?*

– 1961-ben a sárvári Tinódi Gimnázium reál tagozatára nyertem felvételt. Már az első ismerkedő héten találkoztam a fotószakköri munkával, és rögtön szakköri tag lettem. Nagyon érdekelt, szinte elvarázsolt az élmény. Gyakran, szinte naponta végeztem labormunkát, és az iskolai események fényképezése is a fotószakkörösökre várt. Felvonulások, sportnapok, „járőversenyek” és ballagási csoportképek elkészítése is a feladataink voltak. Osztályfőnökünk volt a szakkörvezető tanár, aki jó néven vette a szorgoskodásunkat. 1962-ben el is küldött egy szombathelyi nyári fotóstáborba a Táncsics kollégiumba. Nagy élmény volt, remek előadókat hallgatni, többek között Tőry Klárát, Albertini Bélát, Réti Pált, Végvári Lajost. Érdeklődésem egyre fokozottabban a fotózás felé fordult.

Szép emlékeket őrzök a gimis nyarokról is, 1961-től cséplési ellenőr, felíró voltam. Az 1963-as gimis nyarat hasonló munkával Édesapámmal töltöttem, aki megbízást kapott egy cséplőgép üzemeltetésére a tsz-ben, melyet csak úgy vállalt, ha én leszek

a cséplési „felíró”. Óriási élmény volt 16 évesen Hoffer, körmös traktort vezetni, hiszen minden indulás és leállásnál nekem kellett a traktort kezelni. Az ún. húzások, áttelepedések több órás traktorvezetést tettek lehetővé. Természetesen a cséplési munkáról is vannak régi képeim.

Az érettségi után jelentkeztem a Szombathelyi Fényképész Szövetkezetbe, és felvételt nyertem. Az első tanuló napomon, miután kipróbálták a gimnáziumi évek alatt szerzett laborgyakorlatot, megbíztak amatőr képek készítésével. A tanulóársaim, akik a dolgozók családi köréből kerültek ki, csak ismerkedtek a feladatokkal. Ez a szakmai előny elég sokáig biztonsággal megmaradt. 1966-ban egy hárommegyés fényképész tanulóversenyen I. helyezett lettem. A fényképész végzettséget 1967-ben szereztem meg, azóta vagyok a pályán. Pályakezdőként, folytatva tanulóként kapott sok feladatot, szinte minden kihívást vállaltam, fényképeztem iskolákban, esküvőket a Házasságkötő teremben és a Király utcai műteremben, lefényképeztem több mint száz templomot kívül-belül a Dunántúlon.

– *Hogy alakult ki az elköteleződésed a fotográfia iránt?*

– A megszokott fényképész szolgáltató munkák mellett minden fontos esemény vonzott, szabad időmben fényképeztem többek között Koncz Zsuzsát, az Omega együttest, a szombathelyi súlyemelő EB-t, Táncversenyt, a Savaria Karnevált. Bár a vállalkozó kedvem egy kicsit eltérített, mert kénytelen voltam elfogadni az induló nyomdai fényképezéssel foglalkozó részleg létrehozását, amely budapesti betanítással kezdődött. Ez a munka a betanulás után, mivel teljesen új szakma volt akkortájt, túlzottan gépies feladatot jelentett, hiányzott a pillanat varázsa, az alkotó fotográfia. Kerestem a terveim kibontásához a megfelelő új munkahelyet.

– *Abban az időben, hogy épült fel ez szakma?*

– A kétéves szakmai képzés, annak ellenére, hogy az analóg technológia fekete-fehér volt, nagyon alaposan történt a Fényképész Szövetkezetben. A munkafolyamatok (műtermi felvételezés és riport felvételezés, negatív labor, pozitív labor, retusálás) fázisokra voltak bontva, melyet 3-3 havi rotációban napi 8 órás munkavégzésben dolgoztunk, tapasztalt kollégák iránymutatásával. Ez a képzés sokkal többet adott a fényképész tanulóknak, mint a kisiparosok tanulóképzése, ott a technológia kissé ősdi, elavult volt és a feladatok is egysíkúak voltak. A Szövetkezetben külön tanuló felelős segítette a szakmai munkát, aki egyben elméleti oktatónk is volt. Alaposan meg lehetett tanulni a fotográfiát, de ez a gyakorlat is majdnem kevés volt egy önálló, komplex munkavégzésre, nagy kihívást jelentett a teljes technológia használata. Sokan szakosodtak egy-egy részfeladatra és ott ragadtak nyugdíjig.

– *Milyen lehetőségek voltak a fotográfia pályában egzisztenciálisan, szakmai előmenetel terén?*

Sebestyén Márta

Dinnyés József

Vukán György

Kodolányi László

– A tanulói idő után a továbbfoglalkoztatás a Fényképész Szövetkezetben biztosított volt, a tevékenységek bővülése miatt is. A tanulói időben kivívott eredmények kamatoztak a beosztásban és szerényen a fizetésben is. A szakmai előmenetel szinte csak a mestervizsga volt, ami 5 éves szakmai gyakorlat után egy magas szintű tanfolyam után volt lehetséges.

– *Hogy kerültél a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárba, milyen szakmai kihívást jelentett neked ez szellemi közeg?*

– 1970-ben jutott tudomásomra, hogy a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár új épületébe fényképészt keres. Jelentkeztem, és felvételt nyertem, ahol szintén be kellett vállalni egy kis kompromisszumot, meg kellett tanulni ofset nyomdagéppel kezelését is, és sokszorosító, nyomdai munkát is végezni.

A könyvtár vezetése nagyon bölcsen előírta minden új munkatársának, hogy a beosztástól függetlenül el kell végezni, egy alapfokú könyvtáros tanfolyamot és vizsgát kellett tenni a tanultakból. Az új Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárba ez idő tájt elég sok új érettségizett munkatársat vettek fel, és ezzel a képességgel mindenki egy általános könyvtárosi szemlélettel végezte a munkáját.

Ott éreztem először, hogy mit jelent a „köz-ért” dolgozni, mit jelent a közalkalmazotti hivatás. Ez a szemlélet napjainkig elkísért! Sok csodálatos feladatot kaptam, életmű kiállítást készítettünk Rózsa Béla könyvtáros barátommal Pável Ágostonnak, Bakó Józsefnek, Bárdosi Németh Jánosnak. Megrendeztük az 50 éves Mészáros Józsefnek a visszatekintő kiállítását. Író-olvasó találkozókra fényképezhettem többek között: Sinkovits Imrét, Nagy Lászlót, Weöres Sándort, Károlyi Amyt, Gazdag Erzsit, Keres Emilt, Béres Ferencet, Dévai Nagy Kamillát, Mátyás Ivánt, Udvaros Bélát. Ezeknél a munkáknál is kerültem a vakus felvételeket, amelyek akkor a kis érzékenységű filmek miatt általánosak voltak. Ezek a képek a Savarensia gyűjteménybe kerültek, ahol ma is őrzik a könyvtár történelmét.

Az új könyvtárt a politikusok is sorra látogatták, nagykövetek, és az állami és pártvezetők, Fock Jenő, Nyers Rezső és Kádár János a legismertebbek közül. A protokoll fényképezés is feladatom volt, és a kötelező Május elsejei felvonulások dokumentálása is.

– *Ebben az időszakban készültek az első komoly, ma is értékelhető fotográfiáid, akkor ezeknek milyen volt a fogadtatása?*

– Valóban a könyvtári rendezvények adták az első találkozásokat az említett művészekkel, írókkal költőkkel. Csodálatos volt a teleobjektív által adott közelségben figyelni a gesztusokat, a mimikát, most már tudom a testbeszédet, amely minden ember sajátja. Kiválasztani a történelemből a legértékesebb pillanatot. Ezek a képek is mentek a könyvtár gyűjteményébe, és a rostán a mai napig fennmaradtak. A Könyvtáros folyóirat is adott megbízást rendszeresen fényképezésre, illetve az Életünk fo-

lyóiratnak készítettem képeket. A könyvtár szellemisége fokozta bennem a maximalista szemléletet, kihasználtam a feladat adta lehetőségeket és végigülve a rendezvényeket kívártam a legértékesebb pillanatok. A helyi sajtó fotóriporterei pár képet készítettek és rohantak tovább a következő helyszínre. A könyvtár zenei gyűjteménye iránt is kezdett kialakulni az érdeklődésem. Csodálattal hallgattam a fejhallgatón a lemezeket pl. szinte az első meghatározó zenei élményem volt Beethoven F-dúr hegedűrománca.

– *Mikor jelent meg a pályádon a zene iránti vonzalom?*

– A Könyvtárban is többször találkoztam Tibold Iván zenetanárral, a Zeneiskola igazgatójával, aki hívott az iskolai és szimfonikus zenekari koncertekre, természetesen a fényképezési feladattal. Végig fényképeztem a Zeneiskolát, a tanórákat, a csoportokat és a növendék koncerteket. A zene megismerésének e sajátos volta azt az eredményt hozta, hogy egyre jobban élveztem a komolyzenét. A mai napig láthatók a tablók a Zeneiskola tanári folyosóján. Itt szembesültem az azóta is tartó belső vívódással, hogy mely pillanatban exponálhatok, mely pillanatban nem zavarom a koncertet. Az empátia itt is, mint a fotografálás más területein is meghatározó.

– *Milyen irányba vitt tovább a pályád a Berzsenyi Könyvtárból?*

– Amint említettem, a könyvtári munkakör is tartalmazott kompromisszumot, hiszen meg kellett tanulnom az ofset nyomdagép kezelését és feladatomból a nyomdai munka is. Bár ebben a folyamatban is volt pozitívum, mert el kellett végezni egy reprográfiai tanfolyamot Budapesten, ahol kiadvány-szerkesztést, tipográfiát és különböző, akkor korszerű reprográfiai eljárásokat ismertünk meg, ami a későbbiekben hasznosnak bizonyult. 1975-ben felkért az Ungaresca Néptáncgyűttes egy színpadi fotózásra, melyből került egy fotó a *Táncművészet Magyarországon* című könyvbe is, mely fotóit többnyire az ismert budapesti fotóművészek alkotásai adták.

1975 végén megkeresett a Fényképész Szövetkezet elnöke, hogy az akkor létrehozandó műszaki vezetői beosztásra szeretne felkérni. A felkérést elfogadtam és visszamentem a szakmai pályám kezdésének helyszínére, az összes termelő állományú kolléga főnökének. Kimondottan nagy feladat volt 70-80 ember munkáját szervezni, szakmai fejlesztéseket megvalósítani. A mindennapi fotográfiai munkától elszakadtam, ezért rendkívül fontosnak éreztem a zeneiskolai fényképész munka folytatását, a koncertek fotografálását. A szerzői jogdíjból származhatott jövedelmem, így megtalálva a lehetőséget, ez volt az egyedüli útja a mindennapi gyakorlati fotografálásnak, hiszen a pillanat megragadása csak sok-sok gyakorlással tartható szinten.

– *A szombathelyi Bartók Fesztivál szinte elválaszthatatlan volt nevedtől, mit jelentett számodra az pezsgő kulturális fórum?*

– 1977-ben Szombathelyre került a Bartók Szeminárium, Tibold Iván mutatott be a professzoroknak, ezzel lehetőséget kaptam a kurzusok fényképezésére. Miután sosem éreztem tehetőséget a zene irányába, ezért bár tehettem volna, de nem tanultam zenét. Egy sajátos utat jártam be, miután a feladat a koncertek fotózása volt, bizony először nem jelentett örömet. A hangversenyeken inkább a vizuális élmény kötött le, láttam, hogy hogyan „készül” a zene. Csodáltam és ma is megfog az a szervezett rend, ahogyan és amikor megszólalnak a hangszerek. Ahogyan múlt az idő, egyre jobban megkedveltem és ma már büszkén mondhatom: nagyon megszerettem a komoly zenét. Így szívesen hallgatom a reneszánsz zenétől napjaink muzsikájáig szinte minden klasszikus zenei művet. Életem szerves részévé vált a muzsika és a zeneművészek fotografálása. Kezdetben találkoztam Gertler Endrével, Somogyi Lászlóval, Kadosa Pállal, Lukács Pállal, Sebők Györggyel, később megismertem Kurtág Györgyöt, Eötvös Pétert, Kocsis Zoltánt, Ránki Dezsőt, Wilhelm Andrást, Rohmann Imrét, Pauk Györgyöt, Rác Zoltánt, Peskó Zoltánt, Eckhardt Gábort, Csengery Adriennét és még sok-sok kiváló muzsikust. Rendszeresen jelentek meg képeim a Muzsika folyóiratban, zenei kiadványokban, könyvekben. Eljutott egy fotóm a New York Times-be is. Mindig próbáltam a koncertek és kurzusok hangulatát megörökíteni. Nagyon nagy csodálattal hallgattam és hallgatom a professzorok hasonlatokkal színesített instrukcióit és a megvalósulást a hallgatók hangszerezés játékában. A Bartók Fesztivál nekem mindig ünnepi heteket jelent, a találkozások, a koncertek sokszínűsége és a feladatok nagysága miatt.

Közben a zeneiskolai tanárok, kedves ismerőseim megalakították a Capella Savaria régizene együttest. Ez újabb alkotó feladatokat jelentett, hiszen a második lemezüktől kezdve minden LP és később CD is a fényképeim felhasználásával került a boltokba. Ez ma már több mint hetven lemezt jelent!

– *Hogy alakult ki az, hogy a fotográfiát immár évtizedek óta tanítod is?*

– A hetvenes évek vége felé keresett meg Csorba Katalin, az Úttörőház igazgatója, hogy a fotósakkör vezetőt keres és invitált az intézménybe. Attól az időtől 2002-ig voltam a fotósakkör vezetője. A 25 év pedagógiai gyakorlat szintén a töltekezést jelentette, ki kellett alakítani a szakköri tevékenység, a fotó szakmai és pedagógiai tartalmát. Természetesen ehhez szabad kezet kaptam. Nagyon sok felsős diákkal sikerült megismertetni és sokukkal megszerettetni a fotográfiát. Pár tanuló később fotográfussá is vált, gyakran köszönnek rám a régi szakkörösök, akik közben középkorúvá váltak.

– *A Berzsényi Dániel Főiskola, majd Nyugat-magyarországi Egyetem és végül az ELTE milyen újabb kihívásokat jelentett számodra, mint művészetpedagógus számára?*

– 1985-ben hívott meg Kovács László professzor úr a Fizika tanszékre, hogy tartsak egy speciálkollégium kurzust a végzős fizika szakosoknak. Azóta is emlegeti az akkor

elért szakmai eredményeket, hogy más szemlélettel álltak a hallgatók a feladatokhoz. A műszaki vezetői szakmai munka és a fotószakköri pedagógiai tevékenység miatt nem okozott gondot az oktatói kihívás. Sikeresen teljesítettem a feladatot, azóta is tartom pár akkori hallgatóval a kapcsolatot.

1990-ben Répcelakra hívtak Biczó Tóni barátommal egy közös kiállításra, az új Művelődési Ház avatása alkalmával. A kiállítást, mint azóta sokszor, Tóth Csaba festőművész, Te nyitottad meg. Talán ez a kapcsolat hozta az újabb invitálást a Berzsenyi Dániel Főiskola Rajz Tanszékére. 2002 óta óraadóként először felvehető kurzusként, 2003-tól kötelező tantárgyként oktatom a fotográfia alapjait. Az ismert szervezeti átalakulások nem voltak hatással a tantárgyra, hiszen ez nem befolyásolta a tartalmat. Jelenleg a tantárgy *digitális fotó*, vagy *Fotó 1-2* néven fut, de az analóg alapoktól a digitális gyakorlatig mindenről szó esik. Az első félévben az elmélet hangsúlyos a második félévben a fotográfiai műfajok gyakorlása folyik. Ez év őszétől egy új tantárgy, a *Fotó kísérletek*, oktatására is kaptam felkérést. Itt az analóg fotográfia adta lehetőségek, a fotogram készítés alapos megismerése, megismertetése a cél. Fontos feladatom a műtárgyfotó készítésének az oktatása is.

Miután tudom, hogy az oktatás a szakmai tudás összegzése, ezért folyamatosan lépést kell tartani a robbanásszerű technikai fejlődéssel. A tartalmi kérdések kevésbé változtak.

Többször kaptam felkérést vizsgamunka, diplomamunka és szakdolgozat konzulensi feladatokra, amelyet komoly kihívásnak és nagy megtiszteltetésnek tartottam.

– Több mint fél évszázad van mögötted fotográfusként. Mennyit változott a fotográfia ez alatt az idő alatt?

– Hát igen, eltelt 52 év a pályán, és elmondhatom, hogy az első felvételeimet már több mint 60 éve készítettem. Elsősorban a fotótechnika változott, nyilván a képek tartalmi fejlődése sem maradt el.

Pár példával élve a technika fejlődésében: megjelent és általánossá vált a fénymérő a fényképezőgépekben, a beugró blende, a magas érzékenységű filmek, a zoom objektívek, általánossá vált a színes technológia, a magas hőfokú színes kidolgozás, az automata beállítások a fényképezőgépekben, a rendszervakuk, és végül a 2000-es években a digitális technológia, és ezzel általánossá vált a számítógépes képfeldolgozás. De az alapok, az optikai-fizikai törvényszerűségek, összefüggések nem változtak, csak a kémia ment ki a kezünkől, bár a képelőhívás a printerekben még megmaradt.

– Fotográfusként elsősorban a portré műfaja érdekelt. Hogy alakult ki ez az életreszóló vonzalom, elköteleződés?

– Több inspiráció is hatott rám. A Berzsenyi Könyvtárban szerzett fotográfiai élmények elvarázsooltak, a nagy alkotó elődök munkásságának megismerése könyvekből, albumokból is hatott rám. Elsősorban a fényképezés közben megért csodák, hangu-

latok, személyes találkozások adtak biztatást a portrék készítésére. Láttam, hogy milyen fontos a testbeszéd megfigyelése és a jellemző pillanat kiemelése a történetből. Én soha nem pózoltattam a fotóim alanyait, mindig próbáltam a pillanatot kiragadni a folyton múló időből. Volt eset, amikor megláttam egy helyi albumot, melyben siralmas képek idézték meg az alkotó művészeket, kötelességemnek éreztem, hogy megmutassam, lehet tartalmasabb portrékat is készíteni. Fábrián László író így fogalmazta meg az Arcterek című fotóalbumomban a portré lényegét:

„A portréfényképezés csukott ajtók nyitogatása. Ha sikerül kinyitni őket, a lélek tárul föl, mert az rejlik mögöttük.”

– *Az előző századvég, a mostani ezredforduló hazai szellemi arcképcsarnokát hoztad létre. Milyen személyes élmények, barátságok fűződnek ezekhez az alkotó- és előadóművészekhez?*

– Elsősorban kezdetben nem az motivált, mindig a jelenre és a feladatra koncentráltam. A múltó idő, a már többször említett több mint ötven év söpörte össze a képeket, és váltak talán egy egységes szemlélet dokumentumaivá és talán a pályám értékeivé. Remélem, hogy nem csak a dokumentum jelleg teszi fontossá a fotográfiákat, talán a tartalom, a pillanat varázsa is átjön a képeken. Hiszen tudjuk, hogy az egymást követő pillanatok közül is csak kevés válik kifejezővé.

A képeimen szereplő alkotók, művészek barátsággal fogadják a portrékat, például a Capella Savaria zenekart sokszor vezénylő Nicholas McGegan a New York Times-be vitte a képeimet a róla szóló interjúhoz. Vagy Lőrinczy Huba professzor úr az általam készített képhez annyira ragaszkodott, hogy mindenhol csak az jelenjen meg róla. Eötvös Péter vagy Vajda Gergely karmesterek is portrémból választottak a katalógusokba. És még sorolhatnám, szinte kimondhatom, hogy nem csak a fényképet fogadják barátsággal, hanem engem is megtisztelnek barátságukkal.

– *A szombathelyi fotográfiának nagy múltja van. Jelentős műhelyek, alkotók működtek a megyeszékhelyen. Kialakult hozzájuk valamilyen helyi kapcsolatod?*

– Természetesen jó kollegális kapcsolatokat ápolok a fényképész kortársaimmal. Mesterimtől sokat hallottam Knébelékről, hiszen ők még dolgoztak náluk. Személyesen ismertem Farkas Géza bácsit, akinek főtéri városképe az Egyetem második emeletén díszíti az előteret. Balogh mester úr volt a vizsgaelnök a szakmai vizsgán. A Könyvtárban találkoztam Reismann Marian-nal a kiállításán, az MMIK-ban Molnár Edit-tel. A Fényszövényben Dallos Laci munkatársam volt, sok akkori fotóját már születésekor ismertem. Weszelits Jenő bácsit gimisként ismertem meg Sárváron, tiszteltem szervező munkásságát. A Budapesten élő Módos Gabi is régi ismerősöm a hatvanas évekből. Természetesen ismerem a fotóstársadalom országosan ismert nagyjait is, részt vettem a Fotóművész Szövetség mesterkurzusán.

– *Répcelakon az elmúlt évtizedekben rengeteg kulturális esemény szervezésében vettél részt, azt is mondhatjuk, hogy te volt azoknak az elindítója. Ám nemrég visszavonultál ebből a társadalmi megbízatásodból. Mi pótolta életedben ezt az úrt, ami ekkor keletkezett?*

– Valóban visszavonultam, nyilván egyszer mindent abba kell hagyni, jobb ezt akkor megtenni, amikor még vannak terveim. 2001-ben, amikor Répcelak várossá lett vetődött fel bennem, hogy a városi szokásokat meg kellene szülőhelyemen is honosítani. Katalizátor kívántam lenni és javaslatomra létrehoztuk a *Nyitott Tér Közhasznú Kulturális Egyesületet*. Weöres Sándor gondolatai irányt mutatóak voltak:

„Egyetlen parancs van, a többi csak tanács: igyekezz úgy érezni, gondolkozni, cselekedni, hogy mindennek javára legyen. Egyetlen ismeret van, a többi csak toldás: Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.”

Márai Sándortól származó gondolat is vezérelt gondolkodásomban. *„Amikor a középutat választod, pazarolsz. A lényeges mindig olcsóbb, hasznosabb, eredményesebb.”*

Egyesületünk komoly, tudatos, kiszámítható színvonalas kulturális programot kínált a városnak és környékének. Addig 144 kiállítást, közel száz szabadegyetemi előadást, számtalan komolyzenei koncertet szerveztünk. Mint alapító elnök ettől a feladattól köszöntem el 2016-ban, 15 évnyi munka után, maximalista voltam, ami sokszor gondot is szült, de érdemes volt vállalni!

– *Több tízezer fényképet készítettél. Most, hogy hetvenéves múltál, mik a terveid ezzel a hatalmas művelődéstörténeti értékkel?*

– Igen, elég sok fotó gyűlt össze az archívumban, nem is tudom megbecsülni a mennyiségét. A Bartók Fesztivális anyag egy része természetesen filmen van, jó lenne digitalizálni. Sok figyelemre méltó felvétel szunnyadhat a filmek között, hiszen a kiemelés, a válogatás mindig kicsit kapkodva, és az aktuális szempontok szerint történik. Talán még megérem, mindig reménykedek egy újabb fotóalbum megvalósulásában!

– *Van, aki ma is a papír alapú kultúraközvetítés híve, ám mások inkább a digitális univerzum hívei. Te a munkásságod összegzését melyik műfajban látod inkább biztosítottabbnak?*

– Talán valami vegyes megoldás lehet korszerű, nyilván nekem a papír alapú a szimpatikusabb. Sajnos nem időszerű ez a probléma, mert nem kerestek még ilyen könyvkiadási tervekkel. A budapesti kiadók, Rózsavölgyi Kiadó, Zeneműkiadó időnként megtaláltak monográfiák, zenetörténeti munkák magyar kiadásának megjelenésekor 3-4 könyv borítóján is portréfotóim szerepelnek. Nagy lehetőség lehetne a Filharmoniaának vagy a megyének, Szombathelynek egy Bartók Fesztivált bemutató fotó-

album, vagy digitális könyv megjelenítésére, mert létezésével könnyebb lenne az éves kurzusok szervezése is. Színesíteni lehetne hanganyaggal, a Magyar Rádió zenei felvételeivel is, melyek a Fesztivál koncertjein készültek. Nagyon büszke voltam Weöres centenárium kapcsán 2013-ban a budapesti Metró állomásokon az ismert Weöres Sándor portréfotóm szerepeltetésén, kár, hogy meg sem kérdeztek róla. Magyarországon a szerzői jog még gyerekcipőben jár!

– *Napjaink képkorszakában elképesztő méreteket öltött a képtermelés és a képfogyasztás. Ez hibetelen módon devalválta a fotográfiát, mint szakmát és hivatást, illetve a fotóművészetet is. Te hogy éled meg ezt a krízist?*

– Sokszor elmondtam már, hogy ilyen sok kép soha nem készült a világon, mind napjainkban, óráinkban, perceinkben. Nyilván rengeteg kép csak tartalmatlan emlékkép, csak a készítőjének ad élményt. A fényképezőgépek tudása, technikai komfortja sokat segített a fotósoknak, és meg is tévesztheti a készítőt, mert könnyebb technikailag kiváló képet készíteni. Megtévesztheti, mert szaktudás nélkül is sikerülhetnek képek, de ezek nem a fotós érdemei, hanem a gépgyártók erénye. Az analóg korban nagyon kellett tudni a komplex fényképészetet, a felvételt, a kidolgozást, mert nem lehetett nyomban látni az eredményt. Az egyetemi fotólaborban mai napig van lehetőség képek előhívására, árnyképek-fotogramok készítésére a hallgatók részére. Fontosnak, küldetésnek élem meg, hogy megmutassam, milyen is volt az analóg fényképészet, de a jelen digitális technikájával is összehasonlítom és párhuzamot vonok.

A kép tudatos és tartalom-hangsúlyos ábrázolása, csak akkor tudott megvalósulni, ha ismertük a fotográfia minden területét. A tartalmi elvárásban nincs változás, régen és napjainkban is esztétikai, kifejezési elvárások nem változtak. A fotográfia küldetése változatlan, az idő folyásából kell egy-egy pillanatot kiragadni és azzal üzenni a világnak, a nézőközönségnek. *Kimondhatjuk, hogy szakmai ismeretek birtoklása növeli a kifejezés szabadságát!*

– *Vannak-e nagy terveid még, nyilván elsősorban a szakma, a hivatás terén?*

– Természetesen még vannak terveim. Szeretném folytatni az oktató, tapasztalat átadó munkámat. 18-ik tanévet oktatok óraadóként a ELTE SEK Vizuális Művészeti Tanszékén, szakmai oktatóként veszek részt az Inforg Kft. felnőttképzésén a Fotográfus és fotótermék kereskedő szakma oktatásában. Tovább szeretném gyűjteni a portréanyagot a megye, a régió tudós és művész nagyságainak bemutatásával.

„*Hogyan lehet szociológiát írni írás nélkül, ha nem azzal, ami a képekben van: arccal tekintetekkel? Erre csak a fotográfus képes, pillantásával, szellemével, megfigyelésével, tudásával...*” írta Alfred Döblin bevezetőjében a Sanders: Az idő arculata című könyvéhez, 1929-ben.

Nem törődök azzal az élettapasztalattal – jelenséggel, amit más alkotók esetében is sokszor megfogalmaznak, hogy nagyobb figyelmet és megbecsülést kapnak az oktanul is újítók, akik csak a külsőségekkel foglalkoznak, nem a tartalmat és pillanat értékét keresik.

A múltó pillanatot nem lehet megismételni, csak akkor és ott lehet kiemelni a történeésből!

Végül szeretnék a számomra nagyon kedves, találó mondatokat megidézni, melyet *Henri Cartier-Bresson (1908–2004)* francia fotóművész fogalmazott meg, ami az életem!

„Fényképezni annyi, mint egyetlen pillanatban, másodperctörédekben rálátni a jelenségre, annak egész bonyolult rendszerére, s fölismerni azt a formát, amely e jelenséget képileg kifejezi. Egyszerre kell a célra összpontosítani az agyunkkal, a szemünkkel és a szívünkkel.

Tehát fényképezni annyit jelent, mint visszatartani a lélegzetet, amikor az illékony valóság pillanatában minden képességünk egyesül. Akkor a fej, a szem, a szív is ugyanazért működik. A fényképezés egyfajta kiáltás, de nem azért, hogy eredetiséget bizonyítsuk. A fényképezés az élet egyik formája.”

Feladatom, tervem sok van, csak legyen hozzá egészségem!

Az olvasók nevében én is ezt kívánom! Köszönöm a beszélgetést.

Halmos Béla

F E N Y V E S I O T T Ó

A kutyalyuk közelében

Appendix Szíveri Jánosnak

Mielőtt mindent felednék, mondom:
négy éve már, hogy elmúltam hatvan,
mögöttem, esztendők libasorban lassan
sorakoznak, íme, indulok vissza, a semmibe.

Bárhova nézek, mindent látok:
látom, egyik háborúból a másikba zuhan a világ,
marha- és báránycombok úsznak reneszánsz szószban,
látom, hogy Istennel birkóznak a vének.

Mielőtt mindent felednék, mondom:
olykor sétálni megyek a hegyre, a római útra,
vagy Kovács Bandi alsóörsi kertjében
turbolyával díszített sonkából lakmározunk,
tétován pislogunk a fényben, pislogunk;
a Balaton vizében sügérek úsznak,
durbincsök és keszegek, kárászok.

Mielőtt mindent felednék, mondom:
a dolgok állásán már nem gurulunk dühbe,
egymás kevéske örömén még mulatunk:
minap Béla írt, estére megy a kutyalyukba,
van ott egy kocsmá, ahol egymást ugratják
rácok és magyarok, békésen megférnek
egymás mellett a versben.
Máma egyébként semmi munkakedve,
pedig lenne dolga bőven, kicsit be is taknyosodott,
de kártyázni megy a falu szélére, a horgászklubba.
Jó kis hely a nevezetes Kutyalyuk utca végén,
csak nagyon füstös, Béla már jó ideje nem dohányzik,
viszont a nők (beleértve a feleségeket is),
nagy ívben elkerülik.
A szerbek minden este összevesznek, ordibálnak
és válogatott ocsmányságokkal szidják egymás anyját
– mi, magyarok már töredékéért is bicskát rántanánk –,
aztán öt perc múlva boldogan borulnak egymás nyakába.

A balkáni vérmérsékletet nem ismerők már egy-két mondatnyi üvöltés után riadtan menekülnének a temerini kutyalyukból.
Érdekes, ha kártya miatti korholásról van szó, a magyaroktól is elviselik a szidást, vagy a másik asztaltól jövő obszcén ugratást. Aztán főznek ott babot, halat annál ritkábban, a csontokat a testvériség-egység és a pravoszláv-katolikus megbékélés jegyében összegyűjtik egy nejlonszatyorba, Csorba Béla meg hazaviszi a kutyáinak. Kicsit valóság ez, kicsit álom. Reméli, az idillt nem bassza el sem Putyin, sem Pompeo.

Mielőtt mindent felednék, mondom: egymás kevéske örömén még mulatunk, szívünk olykor ki akar ugrani a helyéről, de aztán meggondolja magát és marad, ha nem is látjuk, de konstatáljuk: északon és délen a jéghegyek olvadnak, a vízszínt rendületlenül emelkedik. A világ rendje és logikája naponta változik, olykor sebességet vált és rohan tovább, vesztébe. Időnként minden jobbra fordul, majd rosszabbra. Az égen vasmadarak húznak délre. A falu felett szerelem bolyong, a bor nótát fakaszt. Fülünkben vadludak szárnya csikorog, Isten legfőbb parancsa régen elfeledve. Lassan porlad alattunk az ágy. A levegő, aminek olykor nekitámaszkodom, selyemkék, olyan légkondicionált. A légnyomás súlyát lemérték, egyre nehezebb az érték.

Mielőtt mindent felednék, mondom: Itt élünk a kutyalyuk közelében, egymás kevéske örömén mulatunk. Ősz volt, és tél, most éppen tavasz. Kiskomám, remélem, hallasz. Felhők rongya a szó: rehabilitáció, rádiózás, valami abszurd minisztérium.

Nem jelent már semmit:
se toldalék, se függelék.
A tragédiát csak tragédiára lehet cserélni.
Viszont nem értem, mi baj az idővel,
mi baj a széllel.
Mi lehet a baj okozója?
Időnként kérdőre vonlak!
Jobb-e odaát?

Van egy ház a tájban:
a Kutyaluk végén.
A kapun egy kampó.
Sehol egy pont, sehol egy vessző.

Hazafelé az óvodából

Megyek az Üllői úton
dél felé, hazafelé,
Zsigmond unokámmal
szorítjuk egymás kezét,
markoljuk a képzeletbeli volánt,
vezetjük egymást.
Lábunk alatt aszfalt suhan,
szenny: vizelet, ürülék;
felettünk füst, aeroszol.
A sarkon emléktábla hirdeti:
ott lakott Arany János,
kicsit odébb Kosztolányi Dezső.
Az idő iszkol hanyatt-homlok.
Mellőttünk gépkocsik száguldanak,
pőfékelő krokodilok,
dél felé araszolnak,
mint Hendrix dalában
a szökött fegyenc.
Beteg fák kókadognak.
Hazafelé az Üllőin:
hirtelen kanyar a Máriába,
majd a Pál utcán keresztül,
irány a józsefvárosi
Mándy-univerzum.

MOLNÁR MIKLÓS

Miért nem Mici a Mackó,

VAGY AMIKOR A MÉZ NYALJA A MEDVÉT

*Magyar medvének lenni
Szép és jó gondolat,
Az ember csak málnázik
A Kárpátok alatt,
Az ember csak málnázik,
És kéjjel hempereg,
Míg sorra eszik egymást
A többi emberek.*

Juhász Gyula: A medve

APokol tizenegyedik énekében írja Dante, hogy – minekutána szerinte a természet Isten leánya, a művészet pedig a természet gyermeke – „a művészet Isten unokája”, amit az *Isteni komédia* egyik franciára fordítója, Artaud de Montor lovag – arra hivatkozva, hogy az ő anyanyelvén ez nevetségesen hangzana – ekként tolmácsolta: *L'Art n'est qu'une émanation de Dieu*, „a művészet Isten emanációja”. Az alábbiakban egy olyan kerekdeden épnék és makkegészségesnek született irodalmi hősről, „Isten egyik emanációjáról” szaporítjuk a szót, aki honi bábák kezén zavart elméjű, zilált idegzetű nyomoroncá tépázódott.

Alig van olyan magyar olvasó és nem-olvasó, aki ne ismerné a Karinthy Frigyesnek tulajdonított *Micimackó*-„fordítást”. Mostanáig huszonvalahány kiadásban, milliónál is több példányban jelent meg. Hangjátékban, színpadi műben, lemezen, kazettán, CD-n, DVD-n, szedett-vedett dalocskákban él és hat ez a szöveg (a *Winnie-the-Pooh*-iparág Disneylandból ránk zúduló terméközönéről nem is szólva), mitológiaként működik, beépült a magyarul olvasó gyerekek és felnőttek agyába, mára szinte a „nemzeti tudat” részévé vált.

Jó pár éve magam is fölolvastam Éva lányomnak, estéről estére, fejezetről fejezetre. Sok részét kívülről fújta, nem egy mondatát szállóigeként idézgette. (A címszereplő folyton tömi a fejét, föltehető tehát, hogy meg is emészti, amit megeszik. Ennélfogva a történet figyelmes hallgatójaként a kislányom jogosan feszegette azt a kérdést, hogy amikor „Micimackó” annyira bezabált „Nyuszi” nevű barátjánál, hogy beszorult a kijáratba, és egy álló hétre ott rekedt, mi történt a megemésztett ételek salakanyagával? „Micimackó” telepísálta, „telepúzta” – *Winnie-the-Pooh!* – és telekakálta „Nyuszi” otthonát? Különben hogyan fogyhatott volna le?)

A könyv egyik-másik kiszólása soha nem volt ínyemre – az ilyenek, mint „majd meglássuk”, „mondok”, „hogy aszongya”, „nem lehessen tudni”, „gyön”, „ehun”, „a népek” – ezeket a népszínmű-paródiába illő ásatag fordulatokat fölolvásásaimból el-

elhagyogattam, és kigereblyéztem az ilyen lipótvárosi henyeségeket is: „ez egy jó ötlet”. És nemigen tetszettek „Micimackó” versei sem – valahogy felnőttesen cinikusnak, kiábrándultnak, erőtlennek, fals poénokkal megtűzdeltnak éreztem őket.

Gyanakodni kezdtem. Hogy esetleg ez a *mi* mitikus „Micimackónk” – pedig az a híre, hogy „zseniális”, „jobb, mint az eredeti” – talán hűtlenebb, mint kéne, hűtlenebb, mint *szabadna*. („Micimackó” Orbán János Dénes tollán *Misimackó*vá magyarosodott, mert, mint írja, „a Micimackó székelyföldi bukása után a Csíki Székely Pedagógiai Tanács összeült és megállapította, hogy ebben a formában a Micimackó érdektelen a székely nebulók számára, nem az ő nyelvükön íródott, ráadásul nem hordozza azokat a morális tanulságokat, melyeket a székely gyermekek fejébe kell ültetni, hogy továbbvigyék az ősi virtust. Változtatni kell! – döntötték el a pedagógusok, és a munkát Málna András Alajos csíkszentgöloncséri tanítómesterre bízták. Málna András Alajos mindenekelőtt Misimackóra változtatta a mű címét, mivel a Micimackót túl buzisnak találta.”)

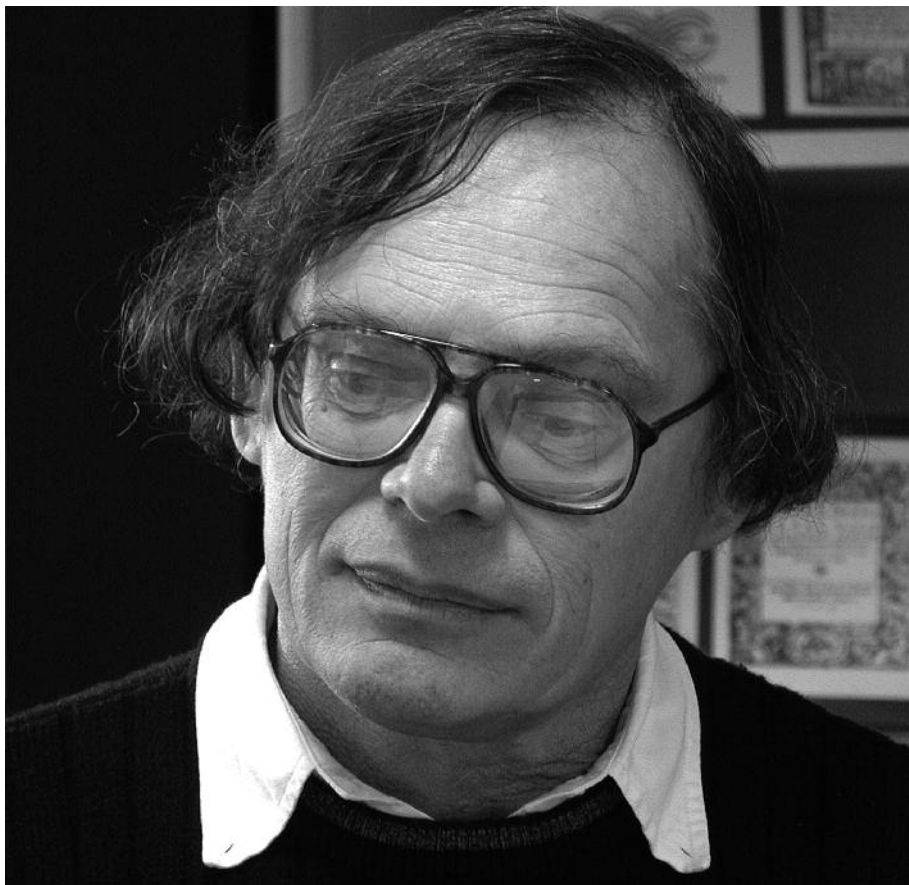
Ha tüzetesen egybevetjük az angol és a magyar szöveget, nem várt dolgokra bukkanunk.

Nyomban kitűnik például, hogy a magyar változatból hiányzik a *Bevezetés*, amelyben Milne elmondja, hogyan kapta fiának játékmackója, „Mackó Eduárd” a *Pooh*, illetőleg a *Winnie-the-Pooh* nevet: „Christopher Robinnak... volt egy hattyúja (vagy inkább Christopher Robin volt a hattyúé, meg nem mondom már, ki volt kié), és ezt a hattyút ő Pooh néven szölongatta. Mindez réges-régen történt, és mikor elköszöntünk onnét, magunkkal vittük a »Pooh« nevet is, mert úgy okoskodtunk, hogy a hattyúnak már úgyse lesz rá szüksége.” Megtudjuk továbbá, hogy a név első része Christopher Robin legkedvesebb állatától, a londoni állatkert Winnie nevű jegesmedvéjétől származik.

A könyv címét és főhősét adó név etimológiájának elsumákolásával máris intonálódik az a „mellékesség”, hozzávetőlegesség, „a kibicnek semmi sem drága”-tempó, ami jellemzi a magyar „fordító” szövegkezelői habitusát.

Milne a *valóság* Christopher Robin, szeretett kislfia valóságos játékait mozgatja egy valóságos angliai tájban. A könyvben szereplő gyerekjátékok ma is megvannak – Owl („Bagoly”) és Rabbit („Nyuszi”) kivételével, ők ugyanis az író kitalációi –, csak Roo („Zsebibaba”) veszett el, Pigletnek („Malackának”) meg egy kutyaharapás nyomán kissé deformálódott a feje. A második világháború idején Angliából Amerikába kerültek, és azóta is ott vannak. A műfordítónak ilyen esetekben nincs se joga, se szabadsága a nevek tetszés szerinti átköltésére. A „fordító” azonban a ma is élő Christopher Milne-ből, néhány remek önéletrajzi munka, többek közt a saját gyerekkoráról szóló *The Enchanted Places* („Az elvarázsolt helyek”) szerzőjéből, csak úgy ukmukfukk „Róbert Gedeon”-t, „Róbert Gidá”-t tákolt, Winnie-the-Pooh-ból pedig „Micimackó”-t, *eleinte* nem tudhatni, miért. Mintha mondjuk lefordítanák észt nyelvre a *Tanár úr kérelem*, de írójának nevét önkényesen átkölnék „Orpington Bubú”-ra. „Orpington Bubú” nyilván nem kért engedélyt Milne-től Christopher Robin nevének megmásítására, persze aligha kaphatott volna, és olvasóinak sem adott magyarázatot,

Molnár Miklós

miként arra sem, hogy miért hagyta el az előszót, holott az is szerves része a szövegnek (nyilván azért, hogy szabad kezet kapjon a Mackó *elmicisítésére*).

Minél tovább haladok a szövegek összevetésében, annál inkább azt kell tapasztalnom, hogy a „fordító” nem azt fordította, amit Milne megírt. Valami furcsa, kényszeres fecsegő-mollba transzponálta az eredetileg dúr szóművet. Rendre olyan elemek kerültek a szövegbe, amelyek eltorzítják arányait: apránként minden módosul, zülálttá, bizonytalanná, sőt badarrá válik. Olyan tulajdonságok aggatódnak a Mackóra és a többi szereplőre, amelyek tökéletesen idegenek tőlük.

„Orpington Bubu” mindenekelőtt megmásította a szereplők nevét. Alapvető gondolatai lehettek azonban az angol szöveg szótári szintű megértésével is. Szemmel láthatóan gyakran gabalyodott megoldhatatlan jelentéstani gubancokba: némelyiket több-kevesebb leleménnyel elkente, vagy pedig teljes szakaszokat kihagyott egy-egy meg nem értett szó miatt. Különbösen is mintha nem látta volna át a nevek rendszerét, logikájukat, hangutánzó jellegüket. Mintha nem értette volna meg, milyen könyvet fordít – hogy itt minden elnevezés *gyermeknyelvi* eredetű, s hogy a stílus mindig azon

belül tartózkodik, onnét soha egy pillanatra ki nem lép. (A „Micimackó” elnevezés azért sem „találó”, mert felnöttes érzélgés és távolságtartás van benne, nyálás nyárs-polgári leereszkedés egy végleg elveszett plüssállatkához, egy – talán siralmas – plüss-gyermekkorhoz; őszintétlen gügyögés és elmezsücsörítés.) Ami ennél is súlyosabb: a „fordító” erőszakosan meghamisította a szereplők személyiségét. Az ő „Micimackója” a Milne Mackójától lényegesen eltérített, bizonytalan lelkialkatú figura: gyanakvó, őszintétlen, időnként féleszű, sőt agyalágyult. Az összes szereplő tétova, ideges, pökhendi, durva, folytonosan duzzog és irigykedik – elsősorban „Micimackó”, rá, mondhatni, a „fordító” különösen pikkelt. Ennek a leghalványabb köze sincs Milne világához, mindez csalás és torzítás: egy talált tárgy bepiszkítása és szétroncsolása. A „faragatlan tönk”-szerű Mackóból érzélgős kávéházi bohém, önsajnálatra, sőt önmarcangolásra hajlamos, üldözési mániás alak lett, aki unos-untalan rémes verseket dünyög, és azt sem tudja, fiú-e vagy lány.

A „fordító” gyökeresen kiráncigálta helyéről Winnie-the-Pooh költészetét is; átírta és meghamisította. Pooh egyszerűségétől, spontaneitásától, „tükör-eszűségétől” mérhetetlenül idegen az a dörzsölt, fancsali élcelődés, ami az ő dalai helyett tálalódik elének.

„Orpington Bubu” azt parodizálta, hogy „Micimackó” ostoba és dilettáns – csak-hogy ez a ráfogás semmivel sem igazolható. Ez álnok *munkarágalom*. A műfordítás-ként ránk sózott verselményekben állandóan ott tekereg az a bizonyos morgensterni „esztétikai lián” (aki csupán „a rím mián” került a versbe). Csöstül tódulnak be Christopher Robin világába a rímkényszer szülte agyremek.

„Orpington Bubu” parodizálja a fordítandó – voltaképp meg sem közelített – művet, lépten-nyomon megsérti az öntörvényűségét, az összefüggéseit, elmaszatozza az egyediségét. Minden bekezdésben félreértéseket és hevenyészett „megoldásokat” találunk. A stílus finom játékeit nem kapjuk vissza, nyomtalanul odavesznek a „fordítás” harsány zenebonájában. Se szerük, se számuk a pongyolaságoknak, trehány-ságoknak, kihagyásoknak. Előfordul nemegyszer, hogy összekeveri a szereplőket; hosszú részeket csak úgy kutyafuttában összeránt – és folyvást kiszolgáltatja Milne szövegét és Milne magyar olvasóját a saját kínos szövicceinek.

Nyoma sincs a „fordításban” a szöveg iránti alázatnak, kivált pedig a gyermekolvasók iránti alázatnak. Milne könyvét (angolul) olvasva az ötéves Christopher Robin gyermekien játékos, viktoriánus módra idilli (azaz mindenféle társadalmi problémától fertőtlenített) világában részesülünk. A magyar „fordításban” egy boldogtalan tudatú lelki nyomorék szorongásos, beszűkült látásmódja erőszakolódik ránk, akiből kényszeresen ömlenek a cinikusnál cinikusabb fordulatok.

A „fordító” Milne művének megközelítőleg „egyenértékű” és „találó” fordítására teljességgel készületlennek és éretlennek bizonyult. Félt a szövegtől, bizalmatlan volt iránta. Fordítói módszere tolakodó, támadó és önző: úgy veszi birtokba a tőle idegen irodalmi terepet, hogy módszeresen „dekomponálja”. Ebben a tevékenységben vandál, a saját ötleteitől hajsolt irodalmi „fenegyerek” mutatkozik meg, aki folyvást bele-toporzékol a *másik* (sajáttá tenni nem bírt) szövegébe.

Milne-nél játékokról van szó: a „fordító” komisz kölyök módjára elrontotta a játékokat, sőt magát a játékot minden ízében. Kilúgozta Milne szövegéből a szeretet, a gyöngédség és a részvét sok-sok megnyilvánulását. Nem jutott és nem juttatott el a Mackó bölcsességéhez. Karinthy, a „link lángész”, írta *Micimackó tézisei irodalmunk egyes kérdéseiről* című esszéjében Orbán Ottó, „nem egyes mondatok mögül lopja ki az értelmet, hanem magát a művet rabolja el, átfordítva azt szövegestől, medvéstől a neki semmit vagy igen keveset jelentő, tartózkodó humorú brit birodalmi világból a maga teli szájjal röhögő, balkánias Budapestjére. A *Tanár úr kérem* világába, a maga gyerekkoráéba. Ez kétségkívül bűntény, annak viszont nagyszabású, mely tényt említetlenül hagyni nemcsak illetlenség, hanem kritikusai műhiba is.”

A két szöveg egymásba-olvasásának tanúsága szerint a mi magyar „Micimackónk” nem hathat szerzője szándékai szerint. Milne mondandójának ilyenfajta kiforgatása műfordításként kriminális kudarc; eltorlaszolja a magyar olvasó elől Milne művét. Műfordításnak nem tekinthető tehát, akként hozni forgalomba: durva jogsértés. E garázda ferdítés rátküldése a magyar olvasók nemzedékeire: valóban irodalmi bűntény a javából (melynek nem kevés a társtettese).

Milne mesekönyve ősi tudást közvetít. Az efféle mesék hozzásegítik az embereket olyan eszmék befogadásához is, amelyeket köznapi gondolkodásmintáik miatt egyébként nem tudnának megemészteni. Gyermekkönyvként igen jelentős a „szocializációs” szerepe. A „fordító” belebarmolásai következtében (melyek a műnek, nagy roncsolások árán, legföljebb olcsó szórakoztató – vigyorogtató-szentimentális – jelleget adnak) a „buzis” Micimackó idéetlen kis hülyékként kezeli befogadóit, és silány ízlésmintákat csöpögtet beléjük. Egy idegbajos, széteső, együttműködésre képtelen, belső hit és tudás nélküli álközösségre „szocializál”. Módszeresen kételyt támaszt a lényegbeli egy-szerűségnek, a spontaneitásnak, a létezés finom törvényei szerinti életnek még a lehetősége iránt is. Gúnyolódó verselményei ellenségesek a költészet leglényege iránt.

Csak egyetlen példa „Orpington Bubu” szövegkezelésére az ő „zseniálisnak, az eredetnél sokkal jobbnak” híresztelt fordításában. Aki történetesen belefeledkezik Benjamin Hoffnak magyarul *Micimackó és a Tao* címen megjelent könyvébe (Szép-irodalmi, 1988), a 9–10. lapon ezt olvashatja:

„Mindez akkoriban történt, amikor barátaimmal a Bölcsesség Mestereiről folytattunk eszmecserét, és valaki azt mondta, hogy minden bölcsesség Keleten született, mire én megjegyeztem, hogy nem mindegyik, ám ez a valaki ügyet sem vetve szavamra csak mondta, mondta, terjengősen, mint ez a mondat, így hát elhatároztam, hogy bizonyítékul felolvasom egy nyugati bölcs szavait:

»– Reggel, ha majd felébredsz – szakította meg Malacka a csöndet –, mi lesz a legelső gondolatod, Micimackó?

– Reggeli – mondta meggondolatlanul Mackó. – Nem erre gondoltál?

– Hát nem arra, ami ma történt?

Micimackó szégyenkezve bólintott.

– Dehogynem. De az ugyanaz.«”

A „nyugati bölcst”, akiről itt szó van, A. A. Milne *Pooh Bearje*, a kanonizált magyarárásban: „Micimackó”. Mintha kissé zavaros, sőt bárgyú volna „Malacka” és a „meggondolatlanul” szóló, „szégyenkezve” bólogató „Micimackó” párbeszéde. Miféle bölcsességnek a példázata ez? Bölcsesség volna a bárgyúság, a hebrencskedés, a meggondolatlanság?

Hoff a továbbiakban arról ír, hogy „a legfontosabb taoista alapelvet”, a *P’u*-t „Micimackóról” nevezték el, mert – írja a magyarított Hoff – „Micimackó angolul úgy hangzik, hogy Pooh”. (Hogy magyarul tulajdonképpen miért hangzik másként, arra nem kapunk magyarázatot.) A *P’u* („egyébként rövid u-val kell kiejteni, úgy valahogy, mintha egy bogarat fújnánk le a karunkról forró nyári napon”) – vagyis a „Faragatlan Tönk” – „lényege az, hogy a legegyszerűbb dologban is benne rejlik saját természetes ereje, az az erő, mely megromlik és elvész, ha az egyszerűség körül bármi megváltozik”. (Pú, a Faragatlan Tönk véghez tudja vinni, amit akar, mert ő a csepp-eszű. Ám akár melyik erdőjáró öreg taoista megmondhatja, hogy a csepp-eszűség nem azonos az ostobasággal. Pú nem tudja elmondani nekünk, mi is a Faragatlan Tönk, mert ő maga az. És ez a Faragatlan Tönk lényege.) Benjamin Hoff találékonyan és derűsen bizonygatja, hogy Pú a maga egyszerűségével, spontaneitásával, csendes, higgadt, „tükör-eszű” lényével valóban megfelel a taoista eszménynek, s hogy Pú könyvei: *beavató szövegek*. A gondolatmenet (és előzményeként a belső megtapasztalás) fundamentálisan fontos és nyomós – csakhogy a magyar kiadás „Orpington Bubu”-tól átvett, szemléltetésre hivatott Milne-idézetei furcsa módon nem igazolják, inkább gyöngítik, sőt valósággal cáfolják Hoff érvelését. Az istennek sem akar stimmelni a Tao.

Aki netán gyanúperrel él a fordítói változtatások megokoltsága iránt, és kíváncsi *Pooh* szellemére, nézze meg az angol eredetét – legelőször a Hoff-mű elején idézett részt (lássuk Pú Medvét!). Az idézett helyen ezt találja (igyekszem „hűen” magyarra fordítani):

“When you wake up in the morning, Pooh,” said Piglet at last, “what’s the first thing you say to yourself?”

“What’s for breakfast?” said Pooh. “What do *you* say, Piglet?”

“I say, I wonder what’s going to happen exciting *today*?” said Piglet

Pooh nodded thoughtfully.

“It’s the same thing,” he said.

„– Ha reggel fölébredsz, Pú – szólalt meg Poci végül –, mi a legelső, amit megkérdezel magadtól?

– »Mi van reggelire?« – felelte Pú. – És *te* mit kérdezel, Poci?

– Én meg azt: »Kíváncsi vagyok, milyen izgalmas esemény történik *ma*.«

Pú elgondolkozva bólintott.

– Az ugyanaz – mondta.”

Óhó – hát ez teljesen más! Most már érthető, mire gondol Hoff! Szó sincs „meg-gondolatlanságról” és „szégyenkezésről”, semmiféle bárgyúságról és hebrencskedésről – amiről viszont *van*, az tiszta és világos. Vajon miért nem *így* fordította a Hoff-könyv magyarra ültetője, ha „Orpington Bubú” nyilvánvalóan eltorzította az eredetit? Hát nem jogosan várhatjuk el a fordítótól, hogy hozzájuttasson bennünket a „szerző” gondolatmenetének lehetőleg minden egyes eleméhez? Az nem lehet, hogy a fordító elbagatellizálja, sőt eltorlaszolja olvasói elől az író mondandóját! De bizony lehet, legalábbis Hunniában: a *Pooh*-val kapcsolatos valamennyi Milne-könyv, beleértve Christopher Milne *The Enchanted Places* című memoárját is, kivétel nélkül „micimackósítva” dobódott piacra, mivelhogy fordítóik hozzáigazították őket a „Micimackó” áruvédjeggyel forgalmazott szellemi termékhez.

Önkritikátlan, beteg – önelégülten beteg – az az irodalom, amelyben *ilyen* cinkosság (fordítóké / szerkesztőké / kiadóké / jogutódoké / irodalmároké) őriz és védelmez évtizedeken át egy kártékony hamisítást. Ami itt elkövetődött, az méltánytalan Milne-nel, az íróval, Christopher Robinnal, az író fiával, meg a Mackóval és a többi szereplővel szemben, méltatlan a szabadságra törekvő emberi szellemhez – és nem utolsósorban méltatlanság a magyar olvasók, kivált a magyar gyermekolvasók iránt. Több emberöltőn át terjedt és hatott – és terjed és hat – ez a torz szövegváltozat, szentesített baklövések, ferdítések, kihagyások tömkelegével. Még a sajtóhibák is szentté avatódtak – „szerkesztői” és „felelős kiadói” jóváhagyással.

Mindez *tünet*. A köz állapotáé. Mítoszaink jellegéé és minőségéé. Az értékvesztésé, az általános gyermek- és életellenességé. Annak a tünete, hogy bizonyos „szerzők”, nevek, „személyiségek” érdemtelenül és oktanul fétissé és szent tehénné avatódnak. Annak a tünete, hogy nem tudjuk használni a könyveket. Hogy elfelejtettük, mire valók – és azt is, mire nem.

A „Micimackó” „önálló” műként, vagy magát elemzésre kínáló („preposztmodern”) *beleírás*ként, kivált pedig egy irodalmi büntett dokumentumaként nyilván számot tarthat néminemű irodalmári érdeklődésre. Arra azonban teljességgel alkalmatlan, hogy Milne gyermeki csillagvilágának hű közvetítője legyen. Mint „be-avató” mű (minden mű valamiképpen az): a „Micimackó” a lelki zavarokba és a rontópálságba avat be, mitológiaiaként is akként működik. Nem hogy „jobb”, „zseniálisabb” volna az „eredetinel”, de még csak nem is fogható hozzá. Torzkép. Az „eredeti” viszont még a torz tükörből is kitetszik – az egyetemes plüss-igényen kívül ez lehet az oka nagy népszerűségének, meg talán az azonos Hertz-körön rezgő köz-bárgyúság.

Elismerve Orbán Ottó igazát, hogy „nagyszabású” irodalmi bünténnyel van dolgunk, nem rejthetjük véka alá az a gyanúnkát, hogy a „Micimackó” honi népszerűsége: gondos üzleti számítások szerint „megcsinált”, kompresszorokkal fölpumpált népszerűség. A Karinthy nevével való becsstelen kufárkodás enyhén szólva is igencsak „balkánias”. Attól a szélhámosságtól sem riadtak vissza a kiadók, hogy Mark Twain két regényét, a Koroknay István fordította *Tom Sawyer*t és a *Huckleberry Finnt* Karinthy Frigyes fordításaként dobják piacra, és a fordítói honoráriumot Karinthyéknak

fizessék ki, mégpedig 1935-től az ötvenes évek közepéig több ízben is. Koroknay István csak bírósági úton tudta elérni, hogy a későbbi kiadásokban az ő neve szerepeljen fordítóként, mellette ezzel a megjegyzéssel: „A fordítást átnézte Karinthy Frigyes”.

Sipos Gyula, alias Albert Pál, a kiváló esszéista egy ízben így adta okát emigrálásának: nem óhajtott olyan országban élni, ahol ekkora a „kulturális státusa” egy Micimackó-féle szellemi környezetszennyezésnek, melynek már az eredetije is csupa dühödöt és csökönyös infantilizmus, a valósággal szembehelyezkedő szeszélyes és örült fecsegés. Nem szeretne volna elszenvedni a pusztító lelki és társadalmi következményeket, melyekkel az ilyen szemenszedett baromság szépirodalmi remeklésként való ajánrozása járhat.

Talán épebbek lehetnének népünk gerincének elmeszesedett csigolyái, talán korábban letéphettük volna magunkról a bolsevik kényszerzubbonyt, sőt a bárgyú posztmodern szójáték-kultúrát is nehezebben löcsölhették volna ránk, ha az idegbajos Micimackó helyett kellő időben szellemi táplálékunkká válik egy egészségesebb „Misimackó”: az ő fundamentumára más történelem, más szellemiség épülhetett volna, mint Micimackóra, Malackára és Zsebibabára. Most aztán itt állunk elbutulva, „okostelefont” taperoló hülyékkel körülvéve, és tipródunk tehetetlenségünkben, akár a fosó galamb.

A szándékosan vagy tudatlanságból elkövetett félre- vagy túlfordításnak nagy hagyományai vannak honunkban. Néhány példa kapásból: Albert Camus *L'Étranger* című regénye magyarul nem az író mondandóját félremagyarázó „Közöny”, hanem *Az idegen*. J. D. Salinger *The Catcher in the Rye* című regénye egyáltalán nem „Zabhegyező”, hanem (szerencsére már megjelent egy pontosabb új fordítás) *Fogó a rozsbán*. Az *Easy Rider* című amerikai „országúti film” vaskosan félreértett magyar címe („Szelíd motorosok”) helyén talán olyasvalaminek kellene állnia, hogy *Strigók* vagy *Élősdiek*. Ken Kesey *One Flew Over the Cuckoo's Nest* című regényének és a Miloš Forman rendezte filmváltozatnak nem az az adekvát magyar címe, hogy „Száll a kakukk fészke”, hanem *Aki a kakukk fészke fölé szállt* (a cím ugyanis egy kiszámoló mondokán alapul: „Ez elszállt keletre – az elszállt nyugatra – az meg a kakukk fészke fölé szállt”). James Redfield *The Celestine Prophecy* című regénye nem „A mennyei prófécia”, hanem *A celestine-i jóvendülés*. És sorolhatnám napestig. Köztudomású, hogy manapság a legelemibb kontrollszerkesztés nélkül nyomdába kerülő fordítások tartalmilag mennyire megbízhatatlanok, és stílusban milyen hitványak, Arany apánk édes nyelvét hányszor, de hányszor meggyalázzák. Egy tanulmányban magyarul szerettem volna idézni Eric Berne *Games People Play* című értekezésének egy mondatát. Rákeresve a megfelelő részre a jónévű fordító készítette magyar változatban („Emberi játszmák”), azt találtam, hogy a mondat fele hiányzik, nincs magyarra fordítva, tehát nem használhatom. Egy bizonyos (vagy inkább mind a forrásnyelvet, mind a célnyelvet illetően bizonytalan) fordítónő a Rüdiger Dahlke – Thorwald Dethlefsen német szerzőpáros *Út a teljességhez – A betegségek jelentése és jelentősége* címen több kiadásban is megjelent könyvében (első kiadása: Arkánium Kiadó, 1991) a sűrűn előforduló

német *sinnvoll* szót ('mély értelmű', 'bölc') következetesen azzal a szóval vélte tolmácsolhatni, hogy „színvonalas”.

„Karinthy Micimackó-fordításai [melyekről most már tudjuk, hogy *nem* Karinthy Frigyes fordításai], ha a szövegűség mai követelményei szerint tesszük vizsgálat tárgyává őket, nincs mese, rosszak – állapította meg már idézett írásában Orbán Ottó. – Hanem hát mi ezzel a gond, kérdezzük nagy álnokul. Fordítsa őket újra, aki tudja!”

Vérszemet kaptam, és nekiveselkedtem. Többek közt Romhányi József *Medvetankölteménye* is munkára ösztökélt:

*Felmordult a medve a sok rossz mackóvers hallatán:
– Ez mind kontár! Sarlatán!
Mit gügyögnek, locsognak
szerencsétlen bocsoknak!
Oly negédes némelyik,
hogy már szinte émelyít.
Te szent múzsa, irgalmazz,
milyen ócska rímhalmaz!
Minden sorvég szinte önként adódik.
Majd én írok egy igazit, valódit...*

Ajánlatot tettem egy másfajta Milne-értelmezésre: *Pú, Poci, Nyuszkó meg a többiek*. (Hát igen, 'pú' magyarul azt jelenti, amit jelent. De az angol *pooh* (vagy *poo*) szónak is – azon kívül, hogy megvetést, rosszállást, vagy kellemetlen szagtól való viszolygást fejeznek ki vele – van „anális” vonatkozása: főnévként azt jelenti, hogy 'kaka', igeként pedig azt, hogy 'kakál'.)

Nem titkolt céloom az volt, hogy szelíden, de határozottan kiveszem gyermekeink kezéből a „Micimackót”, és „leváltom” egy új szöveggel – csakhogy a pálya egyáltalán nem szabad. Öt-hat kiadó és jó néhány irodalmi folyóirat tett kísérletet fordításom közreadására – ám a Karinthynek tulajdonított „műfordítás” monopóliumot élvez honunkban (ettől válik igazán bünténnyé ez a történet): szerzői jogilag oly erősen körbe van bástyázva, hogy nem sikerült rést ütni rajta, sőt e nembéli próbálkozásaim azt eredményezték, hogy néhány évvel ezelőtt a „Micimackó” pesti kiadója ügyvéd útján szólított föl: haladéktalanul szüntessem be a kiadó „jó hírére” ártalmas mesterkedéseimet.

„Ha a magyar Micimackót visszafordítanánk angolra – írja Kappanyos András az Alföld 2007/6-os számában –, meglehet, hogy a szerzője sem ismerne rá”. A kiadó mégis egyedül jogosított magyar fordításként vásárolja meg rendre a kiadás jogát, mindig jó pár évre előre; az angol jogtulajdonosok persze álmukban sem sejtik, hogy nem fordításról, hanem átdolgozásról van szó. Abba, hogy „fordította Karinthy Frigyes”, csak az újabb kiadásokban iktatódott bele az „és átdolgozta” kitétel: csupán az a baj ezzel, hogy nem igaz sem így, sem úgy. A magyar „Micimackó”, melynek egy bi-

zonyos Mici néni volt a szerzője, aki minden nyelven tudott, csak magyarul és angolul nem, következőképp szakmányban fordított angol könyveket magyarra, jogtalanul tehénkedi el az utat A. A. Milne *Winnie-the-Pooh* című művének szövegű fordítása(i) elől (tudtommal többen is nekiveselkedtek a régóta esedékes munkának, például Gergely Ágnes költő is).

„**Adu ászként**” kívánkozik ide a *Karinthy-sagának* az a néhány passzusa (Karinthy Márton: *Ördöggörcs. Utazás Karinthyába*. Ulpius-ház, Budapest, 2003. 131. l.), melyekből „Cinitől” (Karinthy Ferenctől) megtudhatjuk, hogy Karinthy Frigyes jószerivel „ártatlan” Milne hősenek idegbetegge / zavart lelkűvé / helyenként már-már tébolyultá torzításában, s hogy az egész fordítás-legenda: átejtés a köbön, üzleti számításból folytatólagosan elkövetett megtévesztés; KARINTHY NEM TUDOTT ANGOLUL. Az olyan kiadó, amelyik a „Micimackó” nevű szövegalakulatot „Fordította és átdolgozta Karinthy Frigyes” kalózlöbögő alatt hozta és hozza forgalomba, cinikusan átveri az olvasóközönséget. Még ha a filológiai hűség kívánalma jórészt ismeretlen volt is a „Micimackó” keletkezésének idején, manapság felette kellene állnia mindenféle szenttehenes megfontolásnak vagy kiadói haszonlesésnek. Előbb-utóbb akár nemzetközi szerzői jogi per is kerekedhet ebből. De átadom a szót a koronatanúnak:

„Az a kor tele volt örültekkel.” Minden családban volt huszonhat nagybácsi és nagynéni, főleg ilyen tarhások, ezek mind örültek voltak.

A Karinthy család is teli volt örültekkel... Ezek folyton jöttek. Mint a Mici néni, a te nagypapád [mármint Karinthy Frigyes] nővére [Karinthy Emília], aki komplett elmebajos volt. Ugyanakkor zseniális nő is volt, nyelvtelhetség, aki tizenöt-húsz nyelven oda-vissza fordított. Gépírónő volt, akinek ha spanyolul diktálták a szöveget, ő azonnal oroszra írta át. Az összes híres, nagy Karinthy-fordítások nyers változatát Mici csinálta, a Micimackót is. (Valószínű, hogy a *Winnie-the-Pooh* név így vált Micimackóvá.) A verseket, meg amitől az lett, ami, végül persze apám rakta bele. De hát apám nem is tudott angolul. Azt hiszem, még a Gullivert is Mici fordította, és Leacockot is. Egy időben egész fordítóiroda működött náluk. Mici a diákjaival futószalagon készítette a fordításokat. Apám csak a nevét adta hozzá, miután átfutotta a nyomdába kerülő szövegeket. Egyszer egy Sienkiewicz-regényben nyomtatásban is bent maradt, amit az egyik diák írhatott a szövegbe: *Karinthy úr, ezt a szót itt nem értem*.

Mici néni ugyanakkor teljesen örült volt. Ültünk társaságban, finom emberekkel, professzorokkal, írókkal. Egyszer csak Mici néni teljesen váratlanul térdre vetette magát, és azt kiáltotta:

Csak egy vajas kenyeret a szegény özvegynek!

Ő nem volt se özvegy, se szegény, de hoztak neki egy vajas kenyeret. Volt egy nagy retikülje, és abba úgy, ahogy volt, betette. Nem hajtogatta össze, csak úgy a vajas félével bele, képzelhető, mi volt abban a retikülben.”

A vajaskenyér-koldulást Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona is lejegyezte (*Karinthy Frigyesről*. Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988. 32. l.); a „benmaradt mon-

dat” históriáját ő másként adja elő: „Aranka nevetett, Frici sóhajtozott. Mindennek ellenére Frici és Mici között véges-végig megmaradt valami a régi gyerekzsoba-cimboraságból. Összesúgtak, pusmogtak, Frici ellátta Micit munkával. A német, francia, angol nyersfordításokat többnyire Mici készítette, és – mi tagadás – ezek a fordítások sokszor megjelentek azon nyersfordításként, jó néhány félreértéssel, hibával. Egyik megjelent fordításban meglepődve olvastuk a következőt: »Karinthy úr, ezt nem értem.« A bolondos Mici szokta így nevezni öccsét. A szedő kiszedte, s a nem ellenőrzött szöveget kinyomtatták ezzel a bennmaradt mondattal.”

A flúgos Mici nénit kell tehát hogy illesse az „Orpington Bubú” titulus, hiszen ő suszterolta bele a dilinóit a „fordításba”. Rettenetes retiküljében a vajás kenyér alatt nyilván ott lapult a „Micimackó” is. És ezzel a katyvasszal – retikülöstül-mindenestül – etetnek bennünket nemzedékek óta. Isteni szerencse, hogy Dantét nem Mici néni kókányolta anyanyelvünkre, különben az *Isteni komédia* utolsó sora – *L'Amor che move il sole e l'altre stelle*, Babits fordításában „a Szeretet, mely mozgat napot és minden csillagot” – az örült Mici néni „magyarításában” alkalmasint így festene: „a Stella nevű vénasszonyok nem szeretik tologatni a sót”.

Valahogy talán eltengődtünk volna akkor is, ámbár alighanem szerényen és szégyényesen, ha egyikünk sem hallott volna soha A. A. Milne a brit impérium óvta bensőségben fogant, a semmittevés történelem előtti édenében játszódó *Winnie-the-Pooh*-járól, sem pedig a telibe kontárkodott, velejéig neurotikus magyar változatról, a „Micimackó” kalózlobogó alatt futtatott „szellemi környezetszennyezésről”. Ebben a tekintetben leginkább azok a régivágású, konzervatív magyar urak és hölgyek járnak jól, akik tudomást sem szereznek az efféle bilimélyi filológiai viharokról, mert úgy gondolkodnak, mint Márai Szindbádja: „Shakespeare, Dickens és Turgenyev mellett Jókai az egyetlen író, akinek műveiért érdemes pénzt adni”. Már az eredeti Milne-mű sincs egy súlycsoportban, a „Micimackó” címkéjű fogalmazványról nem is szólva, az olyan nemes anyagból szőtt könyvekkel (e műnemben Istennek vannak sikerültebb emanációi is), mint például az *Ezeregyéjszaka*, a *Pancsatantra*, az *Odüsszeia*, Aiszóposz és La Fontaine fabulái, a *Don Quijote*, *Gulliver utazásai*, a Grimm fivérek gyűjteménye, *Münchhausen báró csodálatos utazásai szárazon és vízen*, Andersen meséi, Lewis Carroll Alice-históriái, *Pinocchio kalandjai*, Astrid Lindgren regényei, Fekete István állattörténetei, vagy akár Szutyevjev *Vidámi meséi*, és mindezeknél előbb és inkább népmeséink krózsusi gazdagságú kincsestára.

Szélmalmok és légvárak ellen intézett rohamokban megtestesülő közírói pályám megkoronázásaként sikerült kivívnom – nem éltem hiába! –, hogy a szóban forgatott könyv legújabb kiadásaiban már ez olvasható: „Fordította és átdolgozta Karinthy Emília”.

Van azonban ennél is jobb – és sokkal fontosabb – hírem, ami talán a Csiki Székely Pedagógiai Tanácsot és Málna András Alajos csíkszentgölöncséri mackószakértőt is derűlátásra ajzza (tökéletesen megbízható forrásból, Dolák-Saly Róbert Madáretető Ügynökségtől származik az értesülés): *a felújított Nemzeti Púzeumban újra szagolható a nagy magyar írók, művészek és államférfiak palackba sűrített szellentései*.

KOVÁCS ISTVÁN

Hamis igazolvánnyal az igazi Varsóban

Miután a III. Német Birodalom és a Szovjetunió 1939 szeptemberében megtámadta, majd felosztotta egymás között Lengyelországot. Hitler a neki juttatott lengyel területek nagyobb részét beolvasztotta Németországba, s a maradék mintegy 90.000 négyzetkilométeren létrehozta az ún. Főkormányzóságot. A lengyelek nem kapituláltak, szárazföldön, vízen, levegőben folytatták az ellenállást, amelynek élén a Franciaországban létrehozott, majd Angliába áttelepült lengyel emigráns kormány, s annak honi képviselője állt. Európa legnagyobb hadserege az 1942 elején különféle földalatti fegyveres csoportokból összevont Honi Hadsereg lett, amely 1944-ben több mint 300.000 embert számlált.

A II. világháború földalatti lengyel állásának legizgalmasabb fejezete az úgynevezett „csendes-sötét” ejtőernyősök nevéhez, tevékenységéhez fűződik. A Skóciában kiképzett csapat, a „Gallérosok” tagja, Stanisław Jankowski – fedőnevén „Agaton” – a túlélő kevesek egyike *Hamis igazolvánnyal az igazi Varsóban* címmel megírta történetüket. A könyv több kiadást ért meg, s a közeljövőben magyarul is napvilágot lát.

A kérdésre, hogy kik voltak a „csendes-sötét” ejtőernyősök, Jankowski az alábbi választ adja: „A csendes-sötétek elnevezése azok között a skóciai lengyel katonák között született meg, akik 1941-ben diverzáns kiképzésen vettek részt, hogy ismereteiket honi szolgálatban kamatoztassák. A név kiötlőit az éjszakai gyakorlatok, becserkészések, törvéteket »ihlették meg«. Az elnevezés röviden és találóan, bár a szolgálati szabályzatban foglaltaktól némileg eltérően, magában foglalta e szolgálat célját: konspirációs harc a németek ellen, e harcban különleges módszerek alkalmazása, légi úton történő átdobás és éjszakai ugrás Lengyelország fölé. Csendben és a sötétség leple alatt. Az elnevezést befogadta a történelem. A Honi Hadseregnek 1941 és 1944 között légi úton Lengyelországba szállított és ott ledobott háromszáz-tizenhat katonáját jelöli. Eleinte Angliából vitték őket Lengyelország fölé, később pedig Dél-Olaszországból. Rajtuk kívül még huszonkét politikai futár is ezen az úton került Lengyelországba.”

A csendes-sötét ejtőernyősök tevékenyen részt vettek a Honi Hadsereg szervezésében, működtetésében és akcióiban. Jankowski főhadnagy a legkülönfélébb hamis igazolványok, menetlevelek, élelmiszerjegyek, dokumentumok gyártásának osztályát vezette. Hamis papírok nélkül a földalatti lengyel állam nem működhetett volna.

A csendes-sötét ejtőernyősök egy része az úgynevezett „Legyező”-akciót szervezte és irányította. Ez azt jelentette, hogy a Szovjetunó európai területén húzódó frontvonal mögötti hátszázatot legyezőszerűen elterülő sávokra osztották, s az egyes sávokban a lengyel ellenállási mozgalmat az erre kijelölt csendes-sötét ejtőernyős

szervezte és irányította. A 316 csendes-sötét ejtőernyős egyike volt Jan Rogowski – „Czarka” főhadnagy. A könyv egyik fejezete az ő háborús sorsával ismertet meg.

„CZARKA” – JAN ROGOWSKI

1942 tavaszán „Czarkát” – Jan Rogowskit a „Legyező” II. területsávjába osztották be, amelynek testi-lelki jó barátja, „Ponury” – Jan Piwnik volt a parancsnoka, akit az elsők között dobtak le Lengyelországba. Ez a területsáv óriás, egynegyed Lengyelországnyi terepet ölelt fel, amelynek hét központja volt: Rovnéban, Luckban, Sepjetuvkában, Berdicsovban, Zsitomírban és Kijevben.

„Ponury” a megfontolt és jó szervező csak akkor kezdte el a tevékenységet, miután birtokba vette a terepet. 1942 májusától az osztagok már nekifoghattak a területsávjukat átszelő vágányok többségén közlekedő vonatok felrobbantásának. A rádióláncot – amely nélkül a hatalmas területen szétszórt diverzáns osztagok nem tudnak hatékonyan tevékenykedni – „Ponury” szellemes húzással szervezte meg: beépítette a maga embereit a németek által létrehozott segédhíradós szolgálatba. A németek a katonai telefonvezetékek biztosítása és javítása céljából úgynevezett híradós parancsnokságokat állítottak fel. Személyi állományukba a katonai osztagokon kívül a helybéliekből szervezett segédszázadok is beletartoztak. Tagjait egyenruhával és olyan igazolványokkal látták el, amelyek szabad mozgást biztosítottak a főútvonalak mentén. Ez a vasút elleni diverzánsakciókkal megbízott osztagok számára kapóra jött. „Ponury” és „Czarka” kihasználták a lehetőséget. A rovnei segédszázad kétszázötven embere közül százhuszan, köztük három, Angliából ledobott tiszt, a „Legyező” katonái voltak.

„Czarka” azonban nem sokáig örülhetett az egyik legaktívabb diverzánsosztag parancsnoki tisztének. Egy szolgálati útja során „Ponuryval” együtt nyoma veszett. Egy partizánvadász csendőrdandár száguldó osztaga tartóztatta le őket. Annak ellenére, hogy papírjaik rendben voltak, csavargás vádjával a zvjaheli börtönbe zárták őket.

Nem vertek, nem kínoztak minket – meséli később „Czarka”. – Egyszerűen nem adtak ennünk. Naponta háromszor adtak egy liter falevéből főzött levest, és egy alkalommal egy szelet kenyeret.

Egy hét után annyira legyengültek és olyan búskomorság lett rajtuk úrrá, hogy még csak szökési kísérletet se tettek. Mindkettőjüknek volt egy-egy karórája, az mentette meg őket az éhhaláltól. A börtönparancsnok az órákért cserében enniük adott és beosztotta őket az erdőben dolgozó munkacsapatba. Ez kellett nekik. Rövidesen mindketten vorarbeciterek lettek. Jól megszervezték a munkát, s az örök ettől kezdve nem verték a felügyeletükre bízott foglyokat. Emiatt mind az örök, mind a rabtársak megkedvelték őket. Két hét múlva megszöktek.

Arról szó sem lehetett, hogy mindketten szolgálatba álljanak a „Legyezőben”, mivel a németek körözték őket: „lelepleződtek”. Elhatározták, hogy visszatérnek Var-

sóba. Két jól őrzött határon és több száz kilométeres térségen kellett átvergődniük, mégpedig nagy ívben elkerülve a forgalmas utakat és lakott helyeket. Többnyire éjszaka gyalogoltak, s enni csak nagy ritkán ettek. Az út egy hónapot vett igénybe.

Szeptemberben telefonált „Antosia néni” – Varsóban, a „Marago” kávézóban találkoztunk. A Wspólna utcai bárból a Vörös Kereszt utcai kórházba mentünk. „Czarka” magatehetetlenül, az éhségtől puffadtan, fekélyes, lázasan tüzelő testtel feküdt. A nadrágnak, amit „Antosia néni” hozott neki, szét kellett hasítani a szarát, mert csak úgy tudta felvenni. S azt se tudta, melyik pillanatban kell sürgősen eltűnnie a kórházból.

Jól kikészítettek – mosolyodott el, de olyan gyenge volt, hogy egyebet képtelen volt mondani. Mindkettejüket elláttam új igazolványokkal. Falták a vitaminokat. „Czarka” unokatestvére, Krystyna Ujejska, a Lengyel Vöröskereszt ápolónője volt mellettük, s gondos ápolása mellett hamar összeszedték magukat. Ki-kijárogattak a városba.

Furcsa, de „Ponury”, a Szentkereszt-hegyekben (Góry Świętokrzyskie) tevékenykedő majdani legendás partizánparancsnok, aki nádpálcát suhogtatva sétált végig az eszeveszetten tüzelő német vonat mentén, Varsóban talajveszettnek érezte magát: félt. Tartott a szűk utcától, a zsúfolt villamostól – a hamis papiroktól. Az Opatów környékéről származó janowicei parasztivadék viszolygott a nagyvárostól. Otthon ücsörgött, és valami neki való feladatról ábrándozott.

Nem sokáig pihentek. 1942. december derekán a Honi Hadsereg Főparancsnoka személyesen bírta meg őket azzal, hogy a pinszki börtönből szabadítsák ki a „Legyező” III, területsávjának parancsnokát, „Waniát” – Alfred Paczkowski csendesötét ugrót és társait.

1942. november 20-án Dawidogródek környékén a Szlucsi híd felrobbantását előkészítő terepfelderítés közben letartóztatták a három főből álló osztagot, köztük „Waniát”. A hír december közepén jutott el a Honi Hadsereg varsói Főparancsnokságára.

A feladat rendkívül nehéz volt. Az akciót a varsói bázistól 300 kilométerre kellett végrehajtani. A pinszki börtönt jól őrizték. A városban több mint háromezer felfegyverzett német tartózkodott, többek között egy motorizált partizánvadász-század. Tábori rádióállomásokkal és kiépített telefonhálózattal rendelkeztek.

A pinszki börtön foglyainak 1943. január 18-án történt kiszabadítása a Honi Hadsereg egyik leghíresebb fegyveres akciója. Lefolyását annak a jelentésnek az alapján ismertetem, amelyet a Honi Hadsereg parancsnoka 1943 márciusában küldött a londoni Fővezér Törzskarának. A jelentés aprólékosan beszámol az akció lefolyásáról, s emellett mint kordokumentum is különösen értékes.

„1942. november 20-án Dawidogródek környékén, útban feladatuk teljesítésének színhelyére, letartóztatták a »Legyező« három tisztjét. Utasításomra a »Legyező« kiküldöttjei megállapították, hogy a letartóztatott tiszteket a pinszki börtönbe zárták. A helyszínen vizsgálták meg kiszabadításuk lehetőségét, kapcsolatba léptek a foglyokkal, és tájékoztatták őket a készülő akcióról.

Bogányi Gergely

Grensó István

Folyó év [1943] I. 18-án a kora esti órákban az osztag két kocsija (Ford és Opel) elindult a börtönhöz, »Ponury« polgártárs három emberrel – egyikük német katonának öltözött – egészen a börtönkapuig hajtott. A többiek »Czarka« polgártárs parancsnoksága alatt a börtönépület fala mentén két ponton őrködtek. A német katonára szerepében fellépő tiszt határozottan szólt, hogy nyissák ki a kaput. Abban a pillanatban, mikor a kocsi begördült a börtönudvarra, két emberünk is berohant a kapun, hogy az őrt sakkban tartsák. Mivel ellenállt, pisztollyal lelőtték. A bejárat kaput azonnal becsukták, s a megölt őrt helyét egy géppisztolyos emberünk foglalta el. A »Ponury« polgártárs által adott tülökjelre az utcán várakozók átugrottak a falon, és hozzáláttak az akció második részének lebonyolításához. Két emberünk berontott a börtönirodába és rövid tűzharcban megölte az ott tartózkodó két német őrt. Embereink egyike karlövést kapott. Eközben »Ponury« a németnek öltözött tiszttel kinyitatta a belső udvar kapuját és lefegyverezték az őrköt, akiknek tartóra font kézzel a földre kellett hasalniuk. A kapuőrséget itt is az egyik emberünk vette át. Közben a belső falon átmászik négy emberünk, hogy »Ponuryt« biztosítsa abban az esetben, ha felszólítására nem nyitná ki neki a belső kaput. »Ponury« polgártárs néhány emberével beront a börtönépületbe, lefegyverzi a meglepett őrköt, megszerzi a kulcsokat és sorra kinyitja a cellákat. A »Legyező« letartóztatott három tisztjét azonnal az Opelhez vezetik. A többi fogollyal »Ponury« polgártárs közölte, hogy szabadok. Mielőtt a börtönépületet elhagyták volna, az őrköt bezárták, figyelmeztetve őket: ha riadóztatják feletteseiket, gránátokkal végeznek velük.

Eközben váratlanul rabmunkások és, társaikat leváltandó, őrkök érkeztek a bejárat kapuhoz. Az őrségben álló emberünk sorra beengedi, majd azonnal hasra fekteti őket. Gyors helyzetfelismerésével és cselekvőkészségével így sikerült megakadályozni, hogy a környéket riadóztassák.

Miután a különítmény elhagyta a börtönt, a kiszabadított foglyokkal azonnal elhajtottak Breszt felé. Amikor elindultak, az Opelnek felhasadt az egyik gumiköpenye. Nem tudtak gyorsan hajtani. Pinszktől 14 kilométerre a foglyokat átrakták a Fordra, mert nem akartak értékes perceket veszíteni a kerékcserével. Az Opelt lelocsolták benzinnel, és felgyújtották. A foglyokat a már korábban elkészített várakozási ponton helyezték biztonságba, s két nap múlva átdobták őket a határon: 1943. I. 20-án jelentek a Főparancsnokságon a »Legyezőben«. »Ponury« polgártárs különítményének többi tagjával másnap tért vissza a Főparancsnokságra. A határátkelés az őrhelyek megkettőzése miatt nehéznek bizonyult.” A pinszki akció sajnos szomorú következményekkel járt. Az őrkök megölését és a foglyok kiszabadítását megbosszulandó a németek harminc lengyel túszt lőttek agyon.

„Ponuryt” és „Czarkát”, akik a börtön ellen intézett rohamot vezették, a Virtuti Militari Keresztjével tüntették ki, a többi tizenöt résztvevő Vitézségi Érdemkeresztet kapott. 1943. február 8-án Halina Chądzyńska asszony lakásán, a Rakowiecka utca 59a/6-ban, a „Grot” tábornok, a Honi Hadsereg Parancsnoka személyesen nyújtotta át „Ponurynak” és „Czarkának” a kitüntetések megerősítő igazolványokat. Néhány nap múlva találkoztam „Czarkával”. A Hoza utcai „Konik” bárban kávézgatva mu-

tatta meg a Virtuti Militarival történt kitüntetését elrendelő parancsot: vékonyka papírcsík, rajta géppel írott két sor. A szomszéd asztaloknál üldögélő vendégek valószínűleg „handlő”-nak néztek bennünket: épp most adják át egymásnak a címet, ahol otrubeles aranypénz vagy marseilles-i szappanszállítmány kapható.

A pinszki sikeres akció után 1943. június 4-én „Ponury” lett a Honi Hadsereg Kielcei Körzete Diverzáns-parancsnokságának főnöke. Visszakerült a szülőföldre. Nekifogott a partizáncsapatok szervezésébe. Nem kellett rábeszélni a barátját, hogy csatlakozzék hozzá. 1943. júniusában „Czarka” egy harminc fős csapatnak a Świętokrzysi hegyekbe utazik. Bekerül „Ponury” csoportjának legszűkebb törzsébe: az I. varsói osztag parancsnoka. A „Legyezőben” és pinszki akcióban szerzett partizánhírneve, az ezt igazoló világoskék-fekete beret, lefegyverző kedvessége és humorérzéke egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy rajongott parancsnok legyen.

A mind gyakoribb partizánakciók, a német vonatok felrobbantása és a Gestapo-ügynökök likvidálása miatta a hitleristák az erdei egységek legérzékenyebb pontjára sújtanak le: körbeveszik a partizánok bázisául, hátországául, otthonául szolgáló Michniów falut. Egy német vonat sikertelen felrobbantási kísérletére válaszul bestiális módon, pacifikáló akcióval tesznek pontot. A népes falu üszkös romhalmazai között 230 legyilkolt ember teteme marad.

A gáztett megbosszulandó „Ponury” osztaga még másnap éjszaka feltartóztatott egy vonatot, és megrohmozta a benne utazó német katonákat. „Czarka” gránátot markolva vezeti embereit. Géppisztolysorozatot kap. Emberei a védekező németek tüzeiben cipelik hátra a súlyos sebesültet.

Tábori körülmények között nem tudják megfelelő kezelésben részesíteni „Czarkát”. A jobb keze majdnem béna maradt. Erdei partizánoszólátra csaknem alkalmatlanná válik.

1943 szeptemberében végleg visszatér Varsóba.

Nemhogy pisztolyt, de még egy poharat se tudok tartani a jobb kezemben.

A „Ponury” erdei osztagait ellátó bázis főnöke lesz.

A németekkel folytatott szakadatlan harcok során a tél fenyegető közelségében az erdei osztagok helyzete mindinkább tragikusra fordul. Az emberek egy részét „Ponury” hazaengedi, de a többség számára az erdőből nincs visszatérés.

„Czarka”, jóllehet fizikailag Varsóban tartózkodik, de minden gondolatával erdei társai mellett van. Az év végére rendkívül nagy segítséget sikerül szerveznie számukra: öt tonna ruhát, fehéreneműt, cipőt, zsebkéseket, kenderköteleket, hátizsákokat és más, az erdei partizánélethez nélkülözhetetlen felszerelési tárgyakat.

„Czarka” hivatalosan mint a Segélyező Főtanács (Rada Główna Opiekuńcza – RGO) képviselője tevékenykedik, mert a ruhákat az Opatów környékén lakó kitelepítettek részére vásárolja. A holmik eljuttatására egy igen egyszerű módot eszelt ki. A Segélyező Főtanács által kibérelt teherautó elindul Opatówba. Az útvonal egy előre megbeszélte pontján, Łagiewo és Opatów között „Ponury” beavatott és értesített partizánjai színlelt támadás révén megkaparintják a szállítmányt.

„Czarka” az egész vállalkozást gondosan előkészítette és alaposan bebiztosította a lebukás ellen.

Az elszállítandó anyagokat Varsó két pontján helyezte el: a „Wróblewski” cég Inżynierska utca 3-ban lévő raktáraiban és a Segélyező Főtanács Wójtowska utcai raktáraiban. A szállításhoz egy öttonnás teherautót béreltek attól a német szállító-vállalattól, amelyről a hatóságok igen jó véleménnyel voltak. Ez a vállalat látta el „Czarkát” (aki ezúttal Piotr Jaczyński néven, egy német építővállalat szerelőjeként utazott) a szállítmány engedélyező okmányokkal. A cég Andrzej Waszkiewiczet osztotta be hozzá kocskísérőnek, akiről kiderült, hogy „Czarkával” együtt járt tisztii iskolára. Visszafelé egy varsói német kereskedelmi cég részére mezőgazdasági cikkeket kellett volna hozniuk Ostrowiec Świętokrzyskiból.

Minden oldalról bebiztosították magukat. Az ellátmány szállításának megszervezésénél „Czarka” szorosan együttműködik „Motor” főhadnaggal – Jerzy Wojnowskival, aki részt vett az emlékezetes pinszki akcióban is. Ő „Ponury” osztagainak szállítási főnöke, a fekete Opel kiváló sofőrje, aki már nem egy szolgálatot tett a partizánoknak.

1944. január 3-án megrakják a teherautót. „Czarka” a gépkocsivezetőt és a kocskísérőt ebédre invitálja: a jeges, csúszós úton nehéz dolguk lesz. Közli „Motorral” az indulás időpontját. A terv szerint „Motor” előbb indul az Opellel, amely jóval gyorsabb, mint a teherautó. „Ponuryt” kell értesíteni, hogy a kora esti órában álljon készen a látszattámadás lebonyolítására.

Mindjárt ebéd után indultak. Grójecben a csendőrök feltartóztatták a gépkocsit, ellenőrizték iratait. Mindent rendben találtak, a teherautó mehetett tovább.

Amikor „Czarka” Varsóban beszállt a teherautóba, nem tudta, hogy már csak három órán át szabad ember. Ennyi idő kellett, hogy színültig megrakott teherautója a jeges úton Varsóból a białobrzegi Pilica-hídhoz eljusson.

„Motor”, az áruló, a Gestapo ügynöke viszont tudta. Miután megkapta „Czarka” üzenetét, elindult Opatów felé. Útközben értesítette a radomi Gestapót. A Honi Hadsereg kémelhárítása ezt követően rövidesen leleplezte „Motort”, és halálra ítélte. Mielőtt agyonlőtték, anélkül, hogy verték vagy megkínózták volna, beismerte árusáit, név szerint felsorolta mindazokat, akiket feladott. A lista hosszú volt.

A Pilica-híd acélszerkezetének magas ívei már a kanyar mögül is kirajzolódnak. Valahányszor arra járok, látom, ahogy a „Czarkát” szállító teherautóval szemben kibukkan a gestapós kocsii.

Elállták az úttestet. Tüzelésre tartott géppisztolyokkal várták őket. „Czarka” botjára támaszkodva kiszállt. Bal kezét föltartotta. A teherautót és a rajta lévőket Radomba vitték.

A Gestapón tudták, kinek szánták a szállítmányt. Ismerték „Czarka” igazi nevét, csendes-sötét ejtőernyős múltját és partizántevékenységét. Nem kímélték: megmondták neki, hogy mindezt kitől tudják. Hősként viselkedett. Nem árult el senkit.

Ezek a lakonikus szavak zárják le sok csendes-sötét ejtőernyős katonai szolgálatát. Keveset tudunk arról, hogy mi történt a Gestapo börtöneiben és kínzókamráiban.

„Czarka” esete e tekintetben kivételnek számít. Élete utolsó negyvenöt napja, a január 3-i letartóztatása és a február 16-i kivégzése közötti időszakról részletes információink vannak. Jan Pietrzykowski huszonöt évvel „Czarka” halál után számolt be róla.

A częstochowai Gestapo székhelyének romos épületét ismételten átkutatva az egyik pincesarokban rendőrségi akták maradványaira bukkant. Köztük a Jan Rogowski főhadnagy – „Czarka” ügyét tartalmazó iratokra, amelyek száma: IV A 2-c Nr. 10004/44.

Íme, a némileg lerövidített beszámoló:

„A radomi Gestapo az 1944. január 4-én kelt összefoglaló jelentésében az ügy referense, Kriminalrat Fuchs a következőket írta: »Bizalmas jelentés alapján 1944. január 3-án 17 órakor Białobrzegiben általános közlekedési ellenőrzés következtében megállítottuk a DW 86045 rendszámú öttonnás teherautót, amely Theodor Więkowski Ostdeutsches Speditions- und Transporternehmen cége varsói részlegének tulajdona [...] és utasaival együtt Radomba kísértük.«”

A Gestapo által elfogott szállítmány tartalma nem hagyott kétséget a rendeltetése felől. A gépkocsi aprólékos átkutatása során megtalálták a platón elrejtett dokumentumokat: a Honi Hadsereg főparancsnoksága által „Ponurynek” küldött utasítást és a partizánok fedőnevét tartalmazó zsoldlistát. A személyes motozás eredményeként »Czarka« cipőjében feljegyzéseket találtak.

A nyomozást SS-Hauptsturmführer és Kriminalrat Paul Fuchs, az ellenállási mozgalom ellen irányuló akciók osztályának hírszerző főnöke vezette, aki intelligens, dörzsölt és a foglyokkal szemben kíméletlen ember hírében állott.

Haladéktalanul megkezdte a kihallgatásokat. Arról, hogy a Gestapo milyen nagy jelentőséget tulajdonított „Czarka” ügyének, az a tény is tanúskodhat, hogy Fuchs a nyomozás eredményéről már másnap jelentést küldött Berlinbe a Birodalmi Biztonsági Főhivatalnak (RSHA), Krakkóba a belbiztonsági rendőrség parancsnokának és Varsóba a Gestapónak.

„Czarka” helyzete reménytelen volt. Ezzel kapcsolatban nem lehettek kételyei. A kihallgatások során igyekezett olyan válaszokat adni, amelyek, bár megfeleltek a valóságnak, mégsem sodorták bajba társait. Időnyerésre játszott. Talán szökésen törte a fejét. Talán arra gondolt, hogy bajtársai őt is kiszabadítják, mint egy évvel azelőtt a „Legyező” pinszki foglyait ők „Ponuryval”.

Vallomásaiban említést tesz egy fiktív személyről, „Bolesławról”, mintha ő szervezte volna a szállítmányt. A hamis nyom megnehezíti és elnyújtja a nyomozást.

„»Czarka« főhadnagy – írta jelentésében Fuchs –, amennyiben a nyomozás eddigi eredményei helytállóak, tizennégy nappal ezelőtt állítólag megismert valami »Bolesławot«. Ő szállította és helyezte el a ruhaneműt részben a varsói Segélyező Főtanács, részben a »Wróblewski« cég raktáraiban [...]. «Bolesławot«, állítólag, egy varsói utcai embervadászt során elfogták.

Mivel a kihallgatás nem megy simán, más olyan pontot, amelyet Varsóra vonatkoztathatnék, nem találtunk” – szögezte le Paul Fuchs.

„Czarka” kihallgatását Radomban kellett lefolytatni, de a nyomozás Varsóra is kiterjedt, ahová egy különleges Gestapo-csoportot küldtek Radomból.

Az 1944. január 5-én tartott varsói vizsgálatok nem hozták meg a németek által óhajtott eredményt.

A gestapósok még is abban a hitben ringatták magukat, hogy „Czarka” segítségével sikerül elkapniuk „Bolesławot”. 1944. január 6-án szembesítésre Varsóba vitték a foglyot. Előzőleg átnézték mindazoknak a kartotékát, akiket december 23-án, 24-én, 25-én, 26-án és 27-én Varsóban letartóztattak. Kiválasztották közülük a szóba jöhető személyeket, s olyan helyzetben mutatták meg őket „Czarkának”, hogy fel se merüljön bennük a szembesítés gyanúja.

„Rogowski főhadnagy – szögezte le a Gestapo jelentése – nem ismerte fel közöttük »Bolesławot«”.

Mielőtt a nyomozást lezárták volna, a Gestapo egy fortélyos húzással élt.

Február 5-én, abba a cellába, ahol „Czarka” ült, bedobtak az ablakon egy levél-üzenetet „Bolesław” nevében. A választ hasonló úton-módon másnap este várták. A megbeszélte időben „Czarka” kidobta a papírt, amely persze a Gestapo kezébe került. A csel nem sikerült. Az üzenetben „Czarka” figyelmeztette varsói bajtársait. Az általa közölt információk egyébként csak magánéletére vonatkoztak.

A nyomozást „Czarka” ügyében a letartóztatását követő harmadik hét végén zárta le a Gestapo. Az összefoglaló jelentés (Schlussbericht) már 1944. január 23-án elkészült.

A gestapósok arra a következtetésre jutottak, hogy „Czarka” megátalkodottan konok, és már semmi többet nem tudnak belőle kiszedni.

„Rogowski – szögezte le a jegyzőkönyv – messzemenően ártott annak a német műnek, amelynek célra a Főkormányzóság újjáépítése. Ezért azt javasoljuk, hogy a belbiztonsági rögtönítélő bíróság sújtsa őt halálbüntetéssel.”

A halálos ítélet kiszabása a Gestapo gyakorlatában mindössze egy formanyomtatvány aláírását jelentette.

A halálos „ítéletet” 1944. február 16-án mondták ki, és Jan Rogowski – „Czarka” főhadnagyt még aznap agyonlőtték.

Február 20-án a „Czarka”-akció másik résztvevőjét, Andrzej Waszkiewiczet – igazi nevén Eliaszewiczet – lőtték agyon.

(ÖNÉLETRAJZI RÉSZLET 30.)

178.

A szimultán sakkversenyt a Moszkva szálló különtermében rendezték.

Harminc asztalt és harminc széket helyeztek el a terem közepén, oly módon, hogy a székek az asztalok által képzett körön belül álljanak s azokon foglaltak helyet a belgrádi kihívók. Ellenben a moszkvai sakkolimpiáról tegnap érkezett magyar zseni, Szabó nagymester – az asztalokon kívül sétált körbe.

Minden ellenfél táblája fölött megtorpant pillanatokra, majd elmozdította helyéről az egyik sakkfigurát, és továbblépett.

Olykor hosszabban is töprengett valamelyik tábla előtt, végül barátságosra rendezett orcával ellenfelére mosolygott, és kezet nyújtott neki. Ez azt jelentette, hogy feladta azt a mérkőzést. Ilyen és hasonló gesztusai nyomán rendszerint udvarias zaj ébredt az asztal környékén, ami azután elhullámszott onnan a térség távolabbi zugaiba is.

Egyszer támadt harsányabb derű, – némely megfigyelő szerint helyenként mélyöblűnek mondható röhögéssel spékelve, – mégpedig akkor, amikor velem szemben mutatta be elegáns attitude-jét.

Magam részéről ugyanis azt produkáltam, hogy a felém nyújtott kézre pillantva tüstént leguggoltam, és a bútorokkal körbe fogott belső térből a külső térbe siklottam a saját asztalom alatt, miközben a nemzetközi nagymester megadásra kínált, kinyújtott jobbja a levegőben maradt az asztal fölött, anélkül, hogy érintettem volna.

Amikorra hátrafordult a nagymester, hogy valamiként utolérjen, és mégiscsak kapjon tartalmat a forma, – eliszkoltam a közeléből.

Egy kisebb terembe nyíló ajtón át visszaosontam oda, ahová mindenkinél korábban érkeztem reggel, s ahol akkor kiflit ettem, kávét ittam és bámultam a sakktablára, amit tréner Jóska rakott elébem, hogy szoktassam a szemem a látványhoz addig is, amíg majd élesben is kényszerít a sors. Ő maga jött-ment, intézte, amit Szabó nemzetközi nagymester helyett és képviselőként tennie kellett, hogy magyar oldalról minden a lehető legnagyobb rendben alakuljon.

– Igaz-e Jóska, hogy ha megverem a nagymestert, pénzt kapok érte? – tettem fel az óvatos kérdést.

- Igaz.
- És ha nem verem meg?
- Arról ő gondoskodik, hogy megverd.
- És ha mégsem?

– Azt mondta egyszer, hogy ő munkaszolgálatosként azonosult az ellenséggel, amennyiben olyanná vált, amitől maga is félt, vagyis mindent legyőz, ami ellene támad.

– Nem tudom, ő hogy van, de énnekem a lelkiismeretem nagyobb vádlóm ezer ellenségemnél. Miként a sakktáblán ez a paraszt, vagy akár ez a királynő, én is figuraként válok részesévé egy csalásnak. Ennek okán elszámolni valóm van magammal.

– Mit csinál a te lelkiismereted?

– Büntudatot okoz.

– A büntudat spekuláláshoz, haraghoz és szomorúsághoz vezet. És pokolian biztos vagyok abban, hogy ezeket most nem engedheted meg magadnak.

– Hivatalosan bejelentem neked, hogy visszamondom a részvételemet, vagyis nem leszek partner a szimultán mérkőzésen.

– Ezt a nagymesterrel kellene tudatni, de ő most elérhetetlen. Jelenléte esetén is úgy nézne a levegőbe, mint aki semmit nem hallott, vagy semmit nem értett abból, amit hallott. Te pedig koncentrálj a táblára, és ne álságos mű-lelkiismerettel foglalkozz, hanem gyakorold a spanyol megnyitást, mert az lesz a te jövőödnek az a kovácsa, amellyel akármilyen nehéz időkben a kenyeredet sütöd.

Otthagytam a kis teremben, én pedig arra az elhatározásra jutottam, hogy mindenképpen kivonom személyemet abból a játékból, amelyhez az én ítéletem szerint álságosság tapad.

Ennek a döntésemnek analízise, véglegesítése aztán még nehéz órákat szerzett nekem.

179.

A Jugoszláv Sakkszövetség is nagyvonalúan, gazdagok módján valósította meg a verseny szervezőjének, rendezőjének feladatait.

Már az pompás ötlet volt, hogy a Moszkva szállót jelölték helyszínnek s külön érdeklődést ébresztett a filmhíradások megjelenése. Több irányból filmezték a tethelyet, és ilyen módon lehetővé vált, hogy három csatlakozó különteremben is vásznakra vetítsék az élőben zajló főeseményt. Az érdeklődők így nem zavarhatták a résztvevőket.

Külön megemelte a szellemi torna rangját, hogy Belgrád polgármestere mondta a nyitó szavakat. Méltatta városuk híres vendégét, a magyar nagymestert, elmésen magasztalta a sakkozás harci művészetét.

Magam részéről vállon vertem azért is, mert elkerülte, hogy a Magyarországon élőben zajló beháborút és a sakktáblák itteni hadszínterein dúló csatározásokat összekeverje. Hígabb szavú szónok ezt nem hagyta volna ki. Rögtön riasztott a büntudat, ami szerint én is éppen ide illő ideának véltem – első blikkre.

Szerencsémre nem támadt igény ad hoc szónoklatom iránt.

Kellemes-szellemes tömörséggel fogalmazva emelte a rendezvény rangját s azzal együtt a résztvevők általános közérzetét Szabó László nemzetközi nagymester is. Lelkes tapsot kapott.

Miután visszasurrantam reggeli táborhelyemre, a szomszéd terembe, örömmel fedeztem fel, hogy elhagyott asztalomnál találhattam rangos honfitársaimat, Gádor Bélát, a Ludas Matyi egykor volt, avagy talán most is létező főszerkesztőjét, és a satirikus lap rangidős karikaturistáját, Toncz Tibor bácsit. Társaságukban volt a tegnap megismert, fiatal tolmácsfiú, továbbá egy középkorúnak tetsző, nagyon ápolt arcú ember, akit a JEZS című jugoszláv satirikus lap főszerkesztőjének mondott Gádor, és ujjaival is pattintva ajánlotta figyelmembe, hogy sürgősen mutatkozzam be neki.

Szíves-kedves mosollyal nézett rám a helybeli főszerkesztő, és miközben erősen megszorította a kezemet, Gádorhoz fordulva, németül hadart valamit, amihez hasonló tempóban fűzött néhány szót Gádor, majd megint a JEZS főnöke beszélt, végül ismét Gádor.

Ekkor hozzám hajolt a mellettem ülő Toncz bácsi, és annak a módján halkította le a hangját, aki fontosnak vélné, ha egy füst alatt feszülten figyelne is rá mindenki, akitől pedig éppen rejteni próbálja mondanivalóját. Ez a cifra törekvése aztán formát kapott az arcán is: úgy nézett ki, mint a nevetősre festett clown, aki éppen a könnyeit hullajtja.

– Naggyon tetszenek egymásnak – súgta fülembé Tibor bácsi. – Figyeld, menynyire csúcson jár a hangulatuk, miközben smúzolnak.

– Búcsúzik a vendégünk, Tibor! – hangzott Gádor spleenes, rosszkedvű figyelmeztetése.

Megint szélsőséges indulatokból keveredett az öreg rajzoló reakciója. Sebesen, el-túlzottnak tetsző buzgalommal ragadta meg a távozni készülő finom ember feléje nyújtott kezét, magához rántotta az egész főszerkesztői testet, a füléhez hajolva kiabált, miközben bal kezével az én fejemen kopogtatott.

– Ez az ember nem tudja, hogy a sakkban a paraszt is vezérré válhat, ha bemegy, és ő ennek a tudatlanságának köszönhetően nem nyomult be, holott érdeke lett volna, mert ő is paraszt! Fordítsd le neki németre! – utasította Gádort erőltetett nevetés kíséretében, akárha valami vicceset szervírozott volna.

És Gádor azonnal megszólalt németül. Ráadásul a távozni készülő vendégre irányította nem csupán minden figyelmét, hanem egy valahonnan előparancsolt, szabadon áradó nevetetnékjét is. Szavait hallván a belgrádi főszerkesztő is felnevetett s ezzel belőlem is, Tibor bácsiból is előcsikart egy-egy tudat alatti kacajt.

Miután mosolygóssá szelídült hirtelen megvadult kedvünk, láthatóan sajnálta vendégünk, hogy el kell hagynia asztalunkat. Nyilvánvalóan valamely rangos kötelesség hívta, mert némi bizonytalankodás után, mégiscsak távozott. Komolyság, méltóság vonult el vele. Az én szememben az a tény is növelte gradiensét, hogy maga Gádor kísérte ki a különteremből.

Nyomukban távozott a tolmácsfiú is.

Amikor kettesben maradtunk Tibor bácsival, hirtelen haragvók módján kitörve kezdte panaszkodni, hogy hiába van itt a tolmács, Gádor direkt németül beszél a ven-

déggel, miáltal ő jórészt kimarad minden szövegelésből, ami talán szerencse is, mert unalmas, érdektelen, meg hazudozós beszélgetéseket is bonyolít Gádor – általában.

– Mert smúzol, érted? – hajolt ismét közel az arcomhoz és összevonta szemöldökét. – Érted, mi az, hogy smúzolni? Jiddis szó, tehát a zsidók csinálják! Persze, hogy irigyli ezt a szerb honpolgárt, mert ő is szeretne szabad polgár lenni, de ha nem lehet, akkor meg legalább szabad kommunista szeretne lenni, akit ezért nem bántanak. Ámde Magyarországon most már ez sem lehetséges neki.

Összefúrta vékony szájszéleit, és hátrább húzódott a székén, jelezve, hogy el akar zárkózni a visszaérkezett Gádortól. Arcát is a vetítőlámpa felé fordította.

Megnyugvásomra szolgálta, hogy Gádor sem kívánt öreg kollegájával foglalkozni, hanem engem kezdett dicsérni, mint sakkozót.

– Nem semmi, egy nemzetközi nagymestert nemzetközi pályán megverni! Világra szóló egyéni teljesítmény! Hanem, amiben igazán egyedit nyújtottál: az távozásod a küzdőtérrel! Az, ahogyan meggátolhatatlanul elhagytad a helyszínt! Ismerek néhány szabaduló művészt a cirkusz világából, de ahogyan te hoztad ezt ma nekünk, az példátlan!

Én meg arca színváltozásait, grimaszait csodáltam, ami közben erőltettem az eszem, hogy az általa intonált színvonalon próbáljak megfelelni, de nem támadt alkalmas ötletem, csupán az alábbi három szót sikerült összehoznom:

– Önmagam elől menekültem.

A szeme sarkát villantotta rám Gádor, és hadarva mondta:

– Az lehet jó is, meg nem jó is, ha űzőbe veszi magát az ember. A döntő mindig az, hogy utoléri-e önmagát? Há? Neked ez miképpen alakult, ha szabad érdeklődöm? Aki ugyanis utolérte magát, arról azt mondjuk, hogy magánál van. És ha ez nálad is így van, akkor minden rendben van. Bestimmt? Egyebekben pedig megnyerted a sakkpartit, és a győztesekre az a jellemző, hogy elégedettek önmagukkal, és eszük ágában sincs kilépni önmagukból, pláne menekülni önmaguktól.

Toncz bácsi unottan felém biccentett és lebiggyedt ajakkal közölte:

– Az ő sakkgyőzelmében egy szem csodálni való sincs, hiszen az ő meccse le volt vajazva.

Ezt a megjegyzést nyilvánvaló támadásnak vélhettem volna, de nem gondoltam rá, hogy védjem magam ellene, hiszen a rajzoló bácsi minden szava megfelelt az igazságnak.

Nyugtatónak véltem, hogy Gádor viselkedése, modora, arcvonásai, vagy akárcsak szemeinek a mozgása sem jelzett visszatámadó, vagy engem védő elszánást. És ez is rendjén volt, hiszen ő is tudta, hogy levajazott, vagyis előre megbeszélte meccset „vív-tam” Szabó László nemzetközi nagymester ellen.

Egészen pontosan: maga a nagymester csillantotta fel a lehetőséget, hogy az ő ellenfeleként vegyek részt a jugoszlávok ellen esedékes szimultán-partiján.

Tegnapelőtt érkezett Belgrádba, miután résztvevője volt a Moszkvában rendezett, nemzetközi sakkversenynek, és ő is a mi szállónkban rendelt lakosztályt. Így eshetett, hogy összetalálkozott régi barátjával, Gádor Bélával, a Ludas Matyi főszerkesztőjével,

aki a neves karikaturistaként ismert Toncz Tiborral együtt éppen hetekre szólóan hivatalos vendége volt a JÉZS elnevezésű, jugoszláviai satirikus lapnak.

Kalandoz véletlenek, váratlanságok nyomán összekapcsolt sorsom az említettekkel, és egyik társasági együttlét alkalmával javasolta Szabó László, hogy vegyek részt azon a szimultán mérkőzésen, amit a jugoszláviai sakk-imádók holnaputánra terveznek-szerveznek, az iránta nyilvánuló rajongásuk jegyében.

És miután megvallottam, hogy nagyon gyatra sakktudással rendelkezem, arra bízattott, hogy a hátralévő két napon gyakoroljak, azután meg bízzak majd a szerencsében is.

Nagyszerű segítőjét, a lángeszű tréner Jóskát utasította, hogy mindenben gardírozzon, a sakkban elérendő ismereteim növelésében is.

S az igazi igazság része, hogy a mérkőzés résztvevőjeként jogosult lehetek bizonyos, váltakozó nagyságú pénzüsszegekre, attól függően, hogy boldog győztesként, vagy lógó orrú vesztesként hagyom el a terepet.

Erről így, ápertén, fél szónál többet senki nem beszélt, de mindenki tudott róla.

Egyébként is elhanyagolható tudnivalónak tetszhetett minden felnőtt előtt.

Tudott volt viszont az is, hogy miután véget ért az írócsere keretében zajló vendégeskedésem Bulgáriában, hazautazásom közben, a jugoszláv–magyar határzár miatt Belgrádban ragadtam, fillér nélkül, és – egyelőre – hazátlanul. Rögtön zsebükbe nyúltak a ludasmatyisok, de ez még nem adott garanciát a holnapra, meg a továbbiakra.

Nem lett volna ésszerű, ha a sakkból szerzett váratlan pénzt kihagyom.

181.

Minthogy senki nem szólt a témáról többet, az öreg rajzoló tüntetően a vetítővászon felé fordult. Bizonyos voltam benne, hogy az ott látható sakktáblák és sakkozó fejek sem érdeklik mélyebben, mert el-elkapta a tekintetét, sőt, felállt, lépett kettőt, aztán még is visszaült. Aggasztott, hogy van még mondanivalója.

Tétován viselkedett Gádor is, míg hirtelen homlokára csapott és kotorászni kezdett az asztal alatt, illetve a székeken, miközben nyögve magyarázott:

– Hozott nekem ez a kedves ember valamit, nézzétek csak!

Díszes dossziét emelt elő egyik székről. Kinyitotta és több, színes újságot húzott ki belőle.

– Nocsak! – ámult hosszasan az egyikre. – Hát ez meg ugyebár: a jó öreg SIMPLICISSIMUS. Vicclap Münchenből. Írták és rajzolták ezerkilencszázötvenhatban, tehát napjainkban! Nézzétek csak, micsoda rokonszenv a szegény magyarok iránt! Óriási ez a rajz! Itt az angolok és a franciák vigyorogva kezét mosnak a Szezei-csatornában, amott meg Hruscsov áll elfordított fejjel, hogy ne lássa, amint szovjet katonák földre teperik a szép embernek ábrázolt Magyarországot. És valóban: mennyivel jobb képű küzdőfél a magyar, mint a ruszki! Ezek a „szimplicisták” őszintén rokonszenveznek velünk!

Leejtett, majd felvett egy újságot és közben hadarta:

– Na, kérem. Tudunk róla ugyebár, hogy egyik legfrissebb hír szerint kormányunk feje, Nagy Imre nemzetközi felhívásban követelte az ENSZ uraitól, hogy ítéljék el a szovjetek brutális katonai beavatkozását Magyarországon. Illetékesek viszont fontosabbnak vélték, hogy a Szezei-csatorna bombázásáról, az ennek nyomán kialakult kvázi válságról tanácskozzanak. Az ENSZ tehát hallgat rólunk, a humorgyárok vészharangokat kongatnak!

Toncz bácsihoz fordult és felé lendített egy másik újságot.

– Ez meg a zürichi NEBELSPALTER. Itt egy cikkecske már is, amiben egy kalap alá veszi a náciizmust és a szovjetellenességet! De ha nem akard a német szöveget nézni, pompásak és beszédesek a rajzai. Vagy íme, a szovjet KROKODIL, amint krokodilkönnyeket hullat a morbid pesti ünnepségen, ahol az alábbi feliratok díszlenek: desztalinizálva, rehabilitálva, exhumálva, államilag újratemetve. Avagy itt van a leginkább kommunistaellenes élclap, a TARANTEL. Jó rajz benne az indiai Nehruról, aki két irányba is néz egyszerre, de egyik távcsövet fordítva tartja a kezében. Amott szovjet katona lép a földön fekvő magyar hátára, közben az jön ki a száján: „Végre meg kell szabadítani a nyugati befolyástól”.

Eltolta magától az újságokat, hátradólt a széken, tarkójának feszítette mindkét kezét, és már-már lelkesülten mondta:

– Pompás gesztusai vannak ennek az embernek! Igazán megköszönhetjük neki! Persze, mint főszerkesztő, természetes módon hozzájut ezekhez az elegáns kiadványokhoz, meg megannyi egyébhez, amihez mi – talán – otthon sem, de arra nincs kötelezve, hogy velünk ilyen extra módon figyelmes legyen.

– Nem kerül neki sokba! – dobta véleményét az asztal közepére Toncz bácsi, aminek hallatán eltorzult egy pillanatra Gádor arca. Ismét erőt vett azonban magán, és hozzám fordult, mintha velem lenne vitája:

– Senki nem kötelezte, hogy együtt szurkoljon itt velünk, egy méltán magasztalt honfitársunknak. Vagy szerinted igen?

Szótlan maradtam, de az öregúr nyomta saját szövegét:

– Nem a honfitársunk miatt, és nem is miattunk jött, hanem a fejesek által imádott pofafüzdőzés okán! Meg persze, a filmesek csábították!

Gádor változatlanul úgy tett, mintha kizárólag hozzám beszélne:

– Munkaszerződést ajánlott fel például neked. Mi ebben a protokoll? Ki kötelezhette őt erre? Máskülönb az imént közölte velem, hogy már olvasta is első írsodat, rendben is van. – Ünnepestre igazított arccal a levegőbe nézett. – És Tibor bácsi készítheti hozzá a rajzot. Tőled pedig várja a következő írást – bökött mellbe kissé.

Toncz bácsi továbbra is kötekedett:

– Mit illusztráljak, ha még nem láthattam az írást magát? Talán kérjem szerző urat, hogy adjon a rajzhoz tippeket, vagy akár vázlatot?

– Készítek másolatot a kéziratomról, és még ma szolgállok vele – hajlongtam egy pultos módján, de nem sikerült megnyugtatnom.

Sértett ábrázattal kiment a kis termünkből.

– Igazán jó napunk van ma! – nyújtózott és ásított egyszerre Gádor. Komolyan tetszett neki az írásod, meg te magad is. Írj, amennyit bírsz. Az sem fontos, hogy eredeti legyen. Otthon megjelent írásaid közül válogathatsz, akár. Hiszen ki olvasta volna itt azokat? De igazán briliáns trouvaille az lenne, ha szabaduló művészetedről vallanál. Azt leírnád, ahogy kibújtál az imént a sakkozók gyűrtűjéből!

Felvillanyozta a téma, és izgatottan vizsgálódott a lehetséges okok között, amelyek jegyében-szemléjében cselekedtem.

– Mert óriási a vállalkozás, első rendűen kivitelezve! Ámde: miért? Mi céllal? Az artista ugyebár tapsot remél, miközben a szakmáját műveli, az olimpikon éremért küzd. Ámde milyen cél vezérelt téged, hogy egy ennyire értelem nélküli semmit, ugyanakkor kockázatokkal teli akármit, végrehajts? Egy ilyen alábukásos felemelkedést. Hm?

Vizslatott az arcokban, de hamar elterelődött a figyelme. Az előbbihez hasonlóan asztal alá, a székek tetejére nyúlt, és egy újabb dossziét kotort elő.

– Ezt is tőle kaptam, látod -, pörgette meg a kézbe vett papírlapokat. –A Mollinári kézirat részei, csak lemaradtak abból a kötegből, amit neked adtam. Tudjál róla, hogy olyan magyar küldte ide ezt az irományt, aki magától az írónőtől kapta. Micsoda óriási ötlet, hogy ezt a magyar tragikomédiát Belgrádba is eljuttatták, mert itt is szól a zenéje. Figyeld ezeket a mondatokat

„Jugoszláviából jöttem magyarnak, soha nem vétettem a magyarság ellen. Fentit, vagyis magyarellenességet a jugoszlávok soha nem is követeltek tőlem. Most is csak azt mondhatom, hogy újra emberséges körülmények között írva, soha nem is fogok ártani a magyarságnak. És természetesen annak a hős délszláv népnek sem, amelyből kirajzottam”.

Tágra nyitotta Gádor a szemeit és lassan, tűnődően azt mondta:

– Ha ezeket én fogalmazom, vicces. Itt megható. A múlt előtt nincs akadály. És figyeld tovább.

„Végre, hatvanadik életévemben felgyógyítottak sokféle betegségemből úgyahogy, mert egészen soha nem gyógyulok fel. Legutóbb 1955. december 2-án estem össze az Irgalmasok kórháza előtt, az utcán, de mindennél több, hogy harmóniába került hazám Jugoszláviával, nem bűn többé, ami jót a délszlávokról írtam. Most azt várom, hogy írásaim újra megjelenhessenek, és azok majd eltartanak engem. Az Isten hallgat című, 13. kötetem után én is elhallgattam, de most kérem, hogy adják ki írásaimat magyar és szerb nyelven”.

Összeigazgatta Gádor a papírokat, majd nekem nyújtotta.

– Azon is gondolkozz, mit lehet ebből összehoznod az itteni Ludas Matyi számára? Jó perceket szerezhetsz vele a mi kedves főszerkesztőnknek, akit nem kedvel a mi Toncz bácsink, de attól még hullanak a bombák a Szezei-csatornára.

(folytatása következik)

FÁBIÁN LÁSZLÓ

Újabb iskola a határon

...az ember bújából

A művész öröme, a szép, a szent.

Békássy Ferenc: A hegedős

Bárki következtethet a didaktikus címből: itt előbb-utóbb Kőszegről lesz szó. Arról a városról, amely Ottlik Géza remekével, az *Iskola a határon* (1949) nagyon fontos toposszá vált a magyar irodalomban, voltaképpen versenyre kelve – mondjuk – Musil világirodalmi híró munkájával, az ugyancsak kadétiskolás élményekből táplálkozó *Törless iskolaéveivel* (1906), amely osztrák-német szerzőjének megalapozta hírnevét. Ottlik tizenegy esztendő korában került a Hunyadi Mátyás Katonai Alreáliskolába, ahol mintegy három esztendőt húzott le, úgy tetszik bőséges élményt szerezve élete főművéhez. Minden esetre izgalmas várakozás tölthet el minden Ottlik olvasót, ha lehetősége kínálkozik a patinás intézmény (most a dr. Nagy László nevével jelzett egészségügyi/gyógypedagógiai internátus foglalja el) meglátogatására. Hogy – tesszem azt – meghatódva töprenghet az egykori kápolnában, vajon hol ülhetett vagy állhatott misék idején Medve Gábor (alias Örley István) az Ottlik-regény főhőse, akit a pletykákra és pikáns titkokra mindig kíváncsi utókor a szerzőséggel is meggyanúsított. Mert hát miként is írhatott volna az inkább jeles bridzs-szakkönyveiből, netán fordításaiból ismert Ottlik egyszeriben ilyen remekművet. (Holott Tormay Cecil a *Napkeletben* már tizenkilenc éves korától közölte elbeszéléseit.)

Ha egy irodalmi helyszín közismert toposszá válik, valóságossága helyét mitikus szerepe veszi át, nem könnyű fölcserélni az olvasmány valóságosságát az esetleg még fönnálló helyszínnel mint realitással; valami metafizikai kód ereszkedik a kettő közé, maga az irodalmi hatásosság. E sorok írója Kőszegen volt gyakorló tanár, szegyen szemre sosem jutott eszébe elzarándokolni az egykori kadét-konviktushoz, talán az ingerlő határsáv státus terelte el róla figyelmét. Évtizedek múlva viszont jeles alkalom kínálkozott az elszalasztott élmény pótlására, egyúttal – utólag már nem nehéz a minősítés – egy különleges és másféle élménnyel ráfejelni az irodalmira.

Több mint tíz esztendeje már, hogy a nagyszerű hegedűművész és professzor (évtizedeken át koncertmester jelentős német nagyzenekaroknál), Sebestyén Ernő hazatért: Kőszegen telepedett le. Természetesen a nyugalmat keresve, amit – ugyancsak természetesen – igazi művész nem tud elviselni. Rendre csábították művésztársai nem is csupán a határokon belül, ugyanakkor szívesen föllépett választott szűkebb pátriájában, Vas megyében, hallhattuk kiállításmegnyitókön, játszott, általa ide szervezett zenészbarátaival a rábatörtősi/zsenyei középkori templomban a Cicelle Aranyháromszög Művészeti Társaság programjában. Szóval a József Attila-i igazság – *a működésben van a nyugalom* – igazolódik Sebestyén Ernő esetében szintén; Kő-

szeg zenei életének gazdagítása mindinkább arra ösztökélte, hogy létrehozzon egy társaságot, amely újra és újra lehetőséget teremt – egykori kollégái, tanítványai bevonásával – akár zenei ingyencégek fölkinálására. Ezúttal Schumann-koncerttel bizonyítva termékeny nyugtalanságát.

Felém közös barátunk Szilárdi Béla közvetítette a programot, ámbar néhányszor kiállítás-megnyitókön szerepeltünk együtt a – hadd kölcsönözsem Vörösmarty jelzőjét Lisztre – „hírhedett” hegedüssel, aki érzékenyen választott zenedarabokkal hangolta a közönséget a látványra. Magától értetődik, örömet vállalkoztam a röpke kőszegi túrára: Schumann neve önmagában vonzó lett volna, de összekapcsolódása Sebestyén Ernő patinás nevével kihagyhatatlan lehetőséggé emelte; nem szólva – miként utaltam rá – a modern magyar irodalom egyik „szentélyének” meglátogatásáról. Hamarosan világhosszá vált, ennél jóval többről van szó: kivételes zenei, bizonyos értelemben pedig zenetörténeti élményről.

Mindössze a helyi műsorközlő (egyébként lelkes szervező) ismertetéséből derült ki számomra, hogy Clara Schumann zeneszerzőként nem pusztán a komponálgató feleség jogán, hanem születésének kétszázadik évfordulóját ünnepeleendő szerepel a műsoron. Foghíjas zenei műveltségem okán-e, netán mert alkalom sem igen kínálkozott, egyáltalán először hallgathattam ennek a nagyszerű asszonynak zeneművét. Olvastam róla, milyen kiváló koncertzongorista volt (férje többnyire neki írta zongoradarabjait), Liszt Ferenc is dicsérte (fől is lépett vele Bécsben, a Gewandhausban, Schumann életével ismerkedve fejet hajtottam helytállása előtt, amivel férjét (és a nagy családot) gondozta, Tudtam Brahms rajongásáról írta, és – persze – komponálási próbálkozásai ugyancsak szóba kerültek az általam kézbe vett irodalomban.

De most hallani fogom.

A *G-moll zongoratrió* (opus 17) gyanúm szerint megfelelő alkalom volt az ismerkedésre, jóllehet fogalmam sincs, milyen minősítést kap a bizonyára szigorú zenetörténettől. Nem szeretnék szentségtörő lenni, azonban az én kevéssé kiművelt fülemnek az első két tétel (allegro, scherzo) túlságosan bombasztikus, csapkodó romantikus közhelysornak hatott, viszont – szívesen mondom ezt – kárpótolt a harmadik tétel, az andante finom lelkisége, mondhatni: eleganciája (sokkal több, mint afféle „házi-asszony-muzsika”, miképpen olykor saját műveit értékelte), az aleggretto pedig az előbbihez illő és méltó befejezése lett a darabnak. A három előadás, a zongorista Benedekfi Tünde, a hegedűs mester, valamint az osztrák csellista, Rudolf Leopold komoly empátiával közelített a darabhoz, bizonyára tisztában volt a bemutató történeti jelentőségével, az esemény ritka extremitásával. A fogadtatás azt mutatta, hogy a közönség értette és értékelte a művet és az előadást, örömmel ment bele a bicentenárium gyertyás ünneplésébe, amely a figyelmes műsorvezető kedves ötleteként adózott Clara Schumannnak.

Clara hosszas jogi bonyodalmak után (apja mindenképpen meg akarta akadályozni, hogy lánya férjhez menjen a zongoraművésznek készülő Schumannhoz, tanítványához) lett Robert felesége 1840-ben, és akár romantikusan fogalmazva – a végsőig, a végzetet sejtető Rajna-hídig védangyala. *Talált nőt* – írja érezhető nosz-

talgiával Csáth –, *aki teljesen megértette, akit nem lehetett megunni, s aki nem unta meg őt*. Robert Schumann élete ugyanis korántsem csak az alkotás lázában telt (egyik ujjának megbénulása után, le kellett mondania a zongorista karrieréről), de az örök küzdelemben szintén az egyre ziláltabb idegrendszerrel, az elme megroppanásaival, az életösztön riasztó fogatkozásával. Holott valójában imádott és tudott élni. Talán mégis elmondható, hogy a házasság első tíz esztendeje nyújtotta számára azt a szellemi környezetet, amelyben megalkothatta legjelentősebb műveit: nagyzenekarra vagy éppen kamaramuzsikálásra szánt darabjait.

Sebestyén Ernő az utóbbiakból választott az esthez kettőt.

Az *Esz-dúr zongorakvartett*hez (opus 47) a zongorista Benedekfi Istvánt, a brácsás Marta Potuskát (lengyel és Sárváron él), valamint a korábbi csellistát. Rudolf Leopoldot választotta játszótársul. Amikor Hamvas Béla, a magyar Schumann-rajongó (egyébiránt nagy regénye, a *Karnevál* címét éppen a zeneszerző 1834-es művétől kölcsönözte) a kései Schumann-művek melankóliájáról értekezik, inkább hat metaforának, mintsem direkt valóságnak, hiszen egyfelől lényegében negyven esztendősen abbamaradt az alkotói pálya, másfelől pedig a melankólia ebben az esetben is egy csaknem általános romantikus lélekállapotot jelöl, amit – divatképpen – Schumann példaképeitől: Schuberttől vagy Jean Paultól örökölhetett akár. Mindenesetre, ha kiérzódhetett helytel-közzel ebből a darabból (első és harmadik tétel), a záró *vivace* ezt mindenképpen fölülírta. A két kisebb vonós pedig mesteri bravúrral „értelmezte” a zongora magabiztos témáit, míg a mélyhegedű időről időre nyomatékosította a hangsúlyok jelentőségét.

A nagyszerű darabválasztás, vagyis az est fénypontja egy igazi Schumann-remek (szerzője nagyon büszke volt rá; érdekes, Liszt fanyalgott tőle), az *Esz-dúr zongorakvintett* (opus 44) volt, amelynek előadásához ötödikként Bozsodi Lóránt csatlakozott hegedűjével (őt a közönség ismerhette a családi kvartettből, de mesterének vallhatja Sebestyén Ernőt is). Itt aztán megadatott a kvintett minden egyes tagjának a remeklés esélye. Éltek is vele; a legjobb ízű kamaramuzsikálást mutatták be, azzal a gracióz, játékos egymásra hangoltsággal, amely – hinném – a műfaj lényegi közelítését jelentheti. Tanúi lehettünk mind érzelmes visszafogottságnak (a második tétel, különös „gyászindulója”, netán a lassan hamvadó lélek dús emanációja), mind az olykor pizzicatókba szerénykedő vonós „párbeszédeknek”, előadói összekacsintásoknak, amelyekkel a kottából fölébresztették a lelkileg sérült, de legjobb pillanataiban életakarást fölmutató zeneszerzőt (a harmadik tétel élénk *scherzoja*). A darab szemléletét akár egy 1838-as Clarának címzett leveléből kiolvashatjuk: *... a zongora lassan szűk már nekem, már mostani műveimben is gyakran vélek olyasmit hallani... csaknem mindent kánonikusan gondolok el és az egymás után belépő szólamokat sorban fedezem fel... A kitűnő Csáth Géza állítja: Sajátságos ember volt, álmodó és energikus, szelíd és vad, kedélyes és szellemes tudott lenni egyben. Másutt meg: érezte a jövő harmóniáit, és a hangkeverésben kereste... Ennek kibontásához, megmutatásához minden bizonynyal arra a rendíthetetlen hitre volt szükség, amellyel Sebestyén Ernő élete nyolcadik évtizedében is bátran vállalkozik egy kisvárosban új zenei iskolát szervezni a maga*

sikerekben és tapasztalatokban gazdag életének töretlen kezdeményező kedvével. Mi több, megalapozni egy kuriozitásokra is fogékony választékot a város, de a tágabb környezet zenei életében.

A *személyről* beszélve mondja Nyikolaj Bergyajev (perszonalizmusa nem melleleg sokat köszönhet a bizonyára Schumannra is – akár csupán példaképein keresztül – ható Schopenhauernak): *Ötvözete az univerzális végtelennek és az individuális-különösnek*. Hitem szerint a meghatározás általánosságban is passzol komoly, elmélyült művészekre, ekként föltétlenül ebből a mentalitásból magyarázható Sebestyén Ernő hozzáállása. Valamint egy sosem későn meglelt lokálpatriotizmusból, Kőszeg aurájának megérezéséből.

*

...a Gondolkodás zamatja van a nyelvemen.

Békássy Ferenc: Egy álom. 1913.

Nekem pedig? Nos, a csaknem hat évtizeddel ezelőtti gyakorló tanárnak, úgy tetszik, szintén új iskola nyílt; olyan iskola, amelyben egymáshoz illesztődnek szállongó részismereteim, és egy véletlenül sem hivalkodó nagy vállalkozás élménye kedéllyel és kedvvel igazít bele ebbe a színes kőszegi egységbe. A város, amelyet mindig szerettem, egyszeriben kikényszerítette belőlem az érzelmi szembesülést az általam is mélységesen tisztelt regény ihlető helyszínével egy rejtelkedő parkban, ahová az evangélikus költő, Kis János (nevét gyerekkorom óta ismerem a Dunántúli Énekeskönyvből) keskeny utcája vezet, a szembesülést a romantikus muzsika sérülékeny nagyságával, és legalább ennyire szembesülés ennek a zenének méltó és – kimondom – *mai* tolmácsolásával. Az iskola, amelyet Sebestyén Ernő nyitogat, nem egy kis ország határán alakul, hanem egy zenei nagyhatalom gránicait tágítja – újabb és újabb hívőket toborozva az egyetemes muzsikának. Akár annak lehetőségét megvillantva, hogy nemcsak várjátékok hívogatják a vendégeket erre a helyre, de rangos muzsikálás ugyancsak fontos indoka lehet az idelátogatásnak.

Kíméletes ősz van, vagy inkább elnyúló nyárvége, és múlhatatlan vágyódás a lélek átfogó derűjére, ami olyannyira nem adatott meg egy teljes életre a szerencsétlen és nagyszerű Robert Schumannak...

PATAK MÁRTA

Mindig péntek

(REGÉNYRÉSZLET)

Hilda néni titkárnő lett a megyeházán, ez volt az egyetlen állás, amit nyugdíj előtt betölthetett, de ezt is csak Jenő bácsi révén. Nem sokáig dolgozott, ötvenkilenc és hatvannégy között gyorsírással jegyzetelt a legfontosabb üléseken, értekezleteken. Mikor utána maga írta gépbe, mindig eszébe jutott, mennyivel könnyebb lenne, ha valaki diktálhatná neki, nem kellene egyszerre két papírt néznie, azt, amiről másol, meg azt is, amire gépeli, nehogy benne maradjon valami betűelütés. Ebben is legalább olyan precíz volt, mint minden másban, amit csinált. Nekem akkor nem tűnt föl, pedig föltűnhetett volna, hogy élére van állítva a dohányzóasztalon még a könyv is, amit Jenő bácsi hanyagul odatett. Hilda néni nem tudta elnézni, hogy nem párhuzamos a sarokkal, pontosan hozzáigazította, két-kétcintnyire az asztal sarkához, akkor még éppen nem ért hozzá a csipkefutóhoz, amit saját kezűleg horgolt még valamikor lánykorában.

Többnyire nem is emlékezett rá, mit gépel, ha megkérdezik, csak nézett volna, fogalma sincs, miről beszéltek, ő csak jegyzetelt, szó szerint visszaadta az egész ülést, de ha emlékezetből kellett volna visszaidéznie, ha agyonütik, se ment volna neki.

Akkor, október 26-án a Megyei Pártbizottság kibővített ülésén is csak írta gondolkodás nélkül. Jelen voltak, sorban a neveket, Németh Károly, a KB mg. oszt. vezetője, Nádor Gáspár, a KB. mg. oszt. munkatársa. Aztán a Megyei Pártbizottság tagjai, a Járási Pártbizottság tagjai, a nagyobb üzemek párttitkárai, igazgatói, főmérnökei és ÜB-elnökei, a Megyei Tanács osztályvezetői, a megyei PB apparátusának dolgozói és a Revíziós Bizottság tagjai. Mindössze annyit jegyzett meg magában, hogy lám-lám, senkinek nem jut eszébe róla ma már a Revíziós Liga.

Azon az ülésen a megye ipari és mezőgazdasági helyzetének égető kérdéseiről tárgyalnak. Szirmai Jenő, a megyei párt vb. első titkára beszél, de Hilda néni erre se emlékszik. Fogalma sincs, ki kicsoda az ülésteremben, arcról talán felismerné őket, persze épületen belül, de ott is csak annyit mondhatna róluk, hogy már többször látta őket, és ha valahol a városban találkozik velük, biztos, hogy köszönés nélkül elmegy mellettük. Talán még azt se hallja meg, ha ráköszönnek, mert többnyire úgy jár-ke, mintha az utcára kilépve egy másik országban, hovatovább idegen földrészen járna, melynek lakói szintén teljesen idegenek, nem érti a nyelvüket, és minél hamarabb szeretne előlük biztonságba kerülni, mert talán nem is veszik jó néven tőle, hogy közejük merészkedett. De írja szorgalmasan a jegyzőkönyvet.

Kedves Elvtársnők, Kedves Elvtársak, Tisztelt Pártbizottság!

A PB értékelte a népgazdaság jelenlegi helyzetét. Megállapította, hogy az ellenforradalom óta a népgazdaság jelentős fejlődésen ment keresztül. Sikereket értünk el a népgazdaság helyreállítása és a 3 éves tervben kitűzött feladatok megvalósítása terén.

Közben nem gondolkodik, még akkor sem, amikor számok röpködnek a levegőben, 6-700 millió deviza forint adósságot csináltunk, nem is gondolkodik el rajta, vajon ez most megyei vagy országos szint-e, rója a sorokat, *1961-ben kezdjük meg a szocialista országok felé fennálló adósságaink törlesztését.*

Nem üti meg a fülét az előadó kritikus vagy éppen önkritikus hangja, a mondanóján belül előforduló szóismétlései, hogy *a hibák komolyságát aláhúzza az a tény, hogy olyan hibák jelentkeznek újból, amelyeket az ellenforradalom után elítéltünk, és harcoltunk ellenük. Felvetődik a kérdés, hogy szükségszerűek-e, törvényszerűek-e ezek a hibák.*

Nem néz az előadóra, a papírját bámulja gyönyörködve, sorakoznak rajta egymás után a gyorsírásjelek, szép szabályosan, nem csúsznak se fölfelé, se lefelé, egyenletesen követi minden sor a másikat. Jenő bácsi még fiatalkorában mondta neki egyszer, hogy olyan az írása is, mint a hímzése, mindig ez jut ilyenkor eszébe.

Hilda néni nem látja, ahogy a kérdés után megáll egy pillanatra az előadó, szemüvege fölött körbenéz a termen, hatásszünetet tart, mert ő közben az írásán pihenteti a szemét, mint valami virágoskerten. Még akkor sem eszmél, amikor az előadó folytatja, az iménti csendhez illően sztentori hangon válaszol saját kérdésére.

Ahogy megszólal, Hilda néni automatikusan írja is, hogy *Nem.* Az előadó hangjában nincs szemrehányás, egyszerű ténymegállapításként hangzik, amit mond, nem is tesz felkiáltójelet a mondat végére, pedig az előadó tekintete határozottan elkomorodik, ahogy folytatja. Hilda néni ezt se látja, csak jegyzi folyamatosan.

Tarthatatlan az a helyzet, hogy a munkásokat 50 Ft selejtért megbüntetik – ami helyes, de ugyanakkor akik milliós károkat okoznak, azokat nem. A munkások e miatt jogosan elégedetlenkednek. Nemcsak az 50 Ft-os selejtért. Nemcsak az 50 Ft-os selejtért kell a felelősségre vonást alkalmazni, hanem a milliókat okozókkal szemben is.

Egyre nagyobb nyomatékot ad hangjának a beszélő, Hilda néni pedig egyre lendületesebben ír, arra azért ügyel közben, hogy ne legyen túl feltűnő a különbség, ránézésre talán annyit venne észre a figyelmes szemlélő, hogy kevésbé nyomja rá a ceruzát arra, hogy *egyesek könnyen dobálóznak a nép pénzével. Az ünnepségek, a fogadások nagymértékben elszaporodtak, és egyáltalán nem szerény keretek között ünneplik a jubileumi ünnepségeket, évfordulókat. Megengedhetetlen méreteket öltött a prémiumért folyó harc is. Többen képesek még a becsületüket is kockára tenni. Mindenkinek tudomásul kell venni, hogy amiért dolgozik, azért fizetést kap.*

Pedig ha Hilda néni is arra figyel, amit az ülésen hall, akkor Jenő bácsinak este otthon joggal mondhatná, igazad van, az újság hazudik, saját fülemmel hallottam, a télesztagok egyharmada hatvan év fölötti, nincsenek fiatalok, mindenki menekül a téesz elől a városba, inkább szakmát tanulnak, és az iparban keresnek boldogulást, mint hogy egész életükben a más földjét túrják.

Mikor újabb hatásszünet után folytatja az előadó, Hilda néni fejében megfordul, ha szombaton időben hazakeveredik, jó lenne megsütni a pozsonyi kiflit, az se nagy baj, ha estére készül csak el, a lényeg, hogy álljon egy éjszakát, akkor lesz jó másnapra. Gondolatban még itt tart, de a kezével már írja, amit hall. *Tisztelt Pártbizottság! Nem*

volnánk kommunisták, ha nem látnánk, hogy az eredmények mellett komoly fogyatékoságok jelentkeztek munkánkban – ez tükröződik ipar, mezőgazdaság terén egyaránt.

Mint az üres pincében, úgy kong minden szó a fejében, pedig az előadó megint megemeli a hangját.

Egy olyan nagy vállalatnál, mint a Magasépítő, ha 3200 négyzetméter vakolást (a meryei tsz-istállónál) lemos az eső, és újra kell vakolni. Vagy a Transzsvill raktárát újból kell betonozni a hanyag munka miatt. Foszlányokban visszhangoznak benne a mondatok, némely helyen kialakult a mennyiségi szemlélet. Nem törődnek a minőséggel, és gondolják, hogy akkor dolgoznak jól, ha a mennyiségi tervüket túlteljesítik.

És a teremben a hallgatóság közül sem kezdi el vakarni a fejét senki, senki nem süllyed egyre mélyebbre szégyenében a vörös bársonnyal bevont székében. Ki az óráját nézi lopva, hogy vajon meddig tart ez még, mikor lehet már ebédelni menni, mit főz ma az asszony, mikor mehet végre horgászni. Süket fülekre lel, hogy *a Finommechanikai Vállalatnál 77 ezer kondenzátor gyártására kötöttek szerződést. A munkát elvállalták, de nem készítették elő a gyártást. Leraktak 30-40 ezer darabot, utána rájöttek, hogy nem lesz jó – rossz volt a rajz –, ebből 25 ezer darab olyan, amit el kell dobni.*

Hiába adja vissza pontosan, szó szerint Hilda néni, hiába hitelesíti utána aláírásával az elnök, a jegyzőkönyvvezető, a titkár, akkor, ott az ülésteremben mindenkit hidegen hagy, hogy *a munkafegyelem több helyen laza, sok üzemben a munkaidő nincs kihasználva. Későn mennek be, több időt fordítanak ebédidőre, korábban hagyják abba a munkát, sok az igazolatlan mulasztás és egyéb, ami jelentősen befolyásolja a termelést, termelékenységet, gazdaságos termelést. Jelenleg a munkaidő Somogy megyében nincs kihasználva, és 6 órát dolgoznak 8 helyett.*

Senki nem hümmög hitetlenkedve, mikor meghallja, hogy *a szocialista iparban a munkások átlagkeresete 1960-ban a minisztériumi iparban 4,4 százalékkal, az állami építőiparban pedig 6,1 százalékkal emelkedett.*

Méltatlankodhatnak, de nem teszik, csak hallgatják néma csöndben, még krákokást vagy felszisszenést se hallani, mikor az előadó odáig jut beszédében, hogy *felütötte a fejét a spekuláció és a tartalékolás. Egy-két példa erre vonatkozólag. Több tévesz a szerződésben vállalt kötelezettségének nem tesz eleget, de szabad piacra viszi a termékeit. Ilyen pl. a barcsi Vörös Csillag, aki még burgonyából sem teljesítette a szerződéses tervét, de Budapestre már 12 vagonf elvitt eladni. Vagy a somogyacsai tsz a Balatonra vitt kukoricát eladni.*

Az ülést követően Hilda néni azonnal gépbe írja, amit jegyzetelt. Szó szerint, és közben már látja maga előtt a szép pirosra sült pozsonyi kifliket. Arra gondol, mégis inkább másnap süti meg, nem árt, ha egy éjszakát pihen a hidegen, mint a bejgli, akkor szép márványosra repedezik rajta a tojássárgája.

Ez jár a fejében, amikor a szöveg vége felé közeledvén föllélegez. *No de az állam teljesíti kötelezettségét a parasztság, a tsz-tagok felé. Hogyan lehetséges, hogy a tsz-tagok és vezetők megfélemlenek arról, hogy nekik is kell teljesíteni kötelezettségüket, és nem helyes a spekuláció a sertés vonalán, a hús területén. Mit szólnánk ahhoz, ha a szabók*

csak maguknak csinálnának ruhát, vagy akik többet fizetnek ezért? Vagy a cipészek, vagy a traktorgyárak. Járható út ez? Egyáltalán nem.

Senki nem okult abból, amit az ülésen hallott, és Hilda néni is ugyanolyan rezzenetlen arckifejezéssel húzta ki a tizenkettedik számozott lapot az írógép kocsijából, amilyennel befűzte. Akárcsak a teljes hallgatóság, Hilda néni is érzéketlen marad, csak akkor mosolyodik el, amikor eszébe jut a megyei párttitkár helyettese, aki szokásához híven most is elkésett, és miközben az aktatáskája tartalmát rámolta ki a maga elé, érthetően odasúgta a mellette ülő főtitkárnak, nem tudom, miben állapodtak meg az elvtársak, de nem értek vele egyet.

Jenő bácsi '57-ben másfél évet kapott. Először életfogytiglanra akarták ítélni, de nem sikerült rábizonyítani, hogy ő vetette le a katonákkal a sapkájukról a csillagot. A börtön után került a megyeházára sofőrnek. Hasznosíthaták volna máshol is, de a megyetanácselnök nem engedte, hiába erősködött a helyettese, hogy pártvonalon is elnézőbbnek kellene lenni, de az elnök hajthatatlan maradt, legfeljebb sofőr, más nem lehet.

Azokban a napokban Jenő bácsi sok mindent látott. Tudott volna mesélni a börtön után, például arról a fiatalemberről is, aki a hátizsákjában tárolt zsilettpengekészletnek köszönhetően menekült meg a halál torkából, és utána azt a napot legszívesebben kitörölte volna az életéből, kérkedni meg aztán végképp sose kérkedett volna vele, akkor sem, amikor már hősnek kiáltották volna ki érte. Jenő bácsi tapintatból sose beszélt róla, tiszteletben tartotta a hallgatását. Tartalékosként hívták be november elsején, meg is jelent a gimnázium udvarán a hátizsákjával, ahol a sok ismerős arc között szinte tapinthatóan vibrált a levegőben a kérdés, most mi lesz, az ismeretlenek meg egymást méregetve próbálták kitalálni, kiféle, miféle lehet a másik, de nem sok idejük maradt a bizonytalankodásra, hamarosan beöltöztették őket, megvolt az eligazítás, fegyvert azonban nem kaptak.

Egy főhadnagy beszélt hozzájuk, röviden elmondta, mi a feladat, reggelente jelentkeznek a parancsnokságon, este hazamehetnek. Három napon keresztül ez így is ment, többnyire a hadkieg udvarán üldögéltek a lábukat lógázva, szívták a cigaretát, és nevetve azt latolgatták, mi lesz így a termeléssel, vajon a sok kiesés miatt összeomlik-e a népgazdaság.

Nem sokáig kellett várniuk. A negyedik napon a szovjetek már bent állomásoznak a város közepén, amikor a fiatalember korán reggel elindul hazulról, hogy hatra beérjen. Útja a forradalmi tanács székhelyéül szolgáló volt pártház előtt vezet el, annak a környékén a gyerekarcú szovjet járőr nemhogy az egyenruhást, de minden elhaladó civilt megállít, gorombán a kérdezett állá alá tolja a géppisztoly csövét. *Ты кто? Куда идёшь?* A kérdezett komolyan veszi a kérdést, ösztönösen hátrahököl, a fegyver csővéről egy pillanat alatt a kiskatona összevont szemöldökére sikklik a tekintete.

A katonai egyenruhás fiatalember a tejbolt elé érve önkéntelenül megtorpan, maga sem tudja, hogy a frissen fejt, még meleg, habos tej gyermekkori emléke vagy a sarkon hirtelen elé bukkanó szovjet katona fegyvere készletti-e megállásra, minden-

esetre e pillanatnyi habozását kihasználva kérdés nélkül taszítanak egyet rajta, elég az egyenruha látványa, *Pasli, pasli!*, lökődik maga előtt fegyverével idegesen a kiskatonára egész a pártház kapujáig, ahol három társa két civil ruhást közrefogva bevárja őket. Sebteben váltanak néhány szót egymással, a fiatalember a két civil ruhás tekintetét keresi, arcukat fürkészi, de egyik sem ismerős neki. Az egyik járőr cigarettát kérne a társától, a fiatalember fejében átcikázik a gondolat, most lehetne megszökni, ámde a gyerekarcú orosz társa sürgetően int, előbb intézzük el ezeket, és fegyverével az alagsor felé bökö, majd vállon taszítja a hozzá legközelebb álló fiatalembert, utána a két civil közül a fiatalabbikat, az ránézésre alig tizennyolc lehet, úgyhogy hamar oda is a hirtelen támadt gondolat, menekülésre itt semmi esély, és a következő pillanatban már lefelé tartanak mind az alagsorba vezető lépcsőn. A fiatalembernek igyekeznie kell, nehogy megbotoljon, olyan gyorsan zajlik minden, szinte csak a pincemélyi dohos szagot érzi, amint megcsapja az orrát, és az ajtóban egy gyors szempillantással fölmeri, mi a helyzet odalenn, tarkóra tett kézzel, befelé fordulva állnak sorban egymás mellett az emberek, civilek, katonai egyenruhások, öten-hatan legalább, hátukban az orosz géppisztolyokkal. Őket is beállítják a sorba, arccal a fal felé.

A várakozás idején hol rövidülnek, hol hosszabbodnak a másodpercek, mintha visszafelé is ugrana egyet a mutató, az ajtónyikordulásra aztán hirtelen meglódul, a belépő tiszt int, karlendülését nem látni, ratatatata, ennyit hallani csupán, a másodperc törtrészének műve az egész, és kopog a falon a sorozat, a fiatalember nem érez semmit, csak hallja a tompa huppanásokat, oldalra pislant, egyszerre látja is, mint valami lassított filmfelvételen, hogy mindenki a földre kerül, közben önkéntelenül rogygan a térde, összecsuklik ő is, mint a bicska, arcán egy pillanatra érzi a pincefal hűvösét, ahogy súrolja, alig érzékelhetően hátrább kúszik, aztán már nem mozdul, lélegezni is alig mer, maga sem tudja, él-e még, vagy ez már az odaát, de nem is tűnődik rajta hosszan, csupán arra ügyel, hogy minél apróbb mozdulatokkal emelkedjen és süllyedjen a mellkasa.

A földön összegörnyedve várja a folytatást, közben mintha kívülről nézné, egynek látja magát a földön fekvők közül, de nem is az alagsori kövezet hideg padlóját érzi, hanem mintha fölötte lebegve ringatózna ebben a semmihez nem fogható érzésben, amíg hangokat nem hall, és bár látni akkor sem látja, hogy megáll előttük két-három orosz, csizmás lábával végigrugdossa őket, élnek-e, csupán érzi a bokája fölött a rúgást a bakancson keresztül, mikor ő is sorra kerül, aztán csak vár, behunyt szemmel, majd ernyedett tagokkal, rezzenetlen arccal tűri, hogy a csuklójánál fogva megmarkolják, és húzzák fölfelé, végig a lépcsőn, onnan ki az utcára, egész a sarki tejbolt előtt várakozó teherautóig. Közben résnyire nyitott pilláján keresztül figyel, ahogy egyenként dobálják föl a többieket, halottakat, sebesülteket vegyesen, aztán amikor rá kerül a sor, megint behuntyja a szemét, elhagyja magát, amennyire tudja, nagyot nyekken odafönn a platón, önkéntelenül belerúg valakinek az oldalába, ahogy kissé oldalra fordulva igyekszik kényelmesebb helyzetet fölvenni a hátizsákja miatt, de még a bakancson keresztül is érzi, biztos nem él az illető, különben méltatlankodna, kemény a bakancs

sarka, annyit nem véd a vattakabát, aztán hirtelen ütést érez az arcában, erőt kell vennie magán, hogy önkéntelenül oda ne kapja a kezét.

Egyszer aztán mocorgást érzelt maga körül, kinyitja a szemét, látja, hogy többen próbálnak föltápáskodni, fojtott hangon megszólal valaki, de a kérdést nem hallja, csak a másik rekedtes hangú válaszát. Élve fognak eltemetni, baszd meg! Föltápáskodik ő is, végigvillan benne minden lehetőség, hová is vihetik majd őket, óvatosan körülnéz, sziszegve fogja az oldalát az egyik civil, látásból ismeri, de akárhogy töri a fejét, nem tud rájönni, honnan, még akkor is ezen morfondírozik magában, amikor a mozdulni is képtelen, vérző lábú idősebb férfi int feléje, szeretne rágyújtani, ő a fiatalabb, járnai is tud talán, kérjen a sofőrtől cigarettát, erre készségesen odakúszik a vezetőfülke mögé, hátulról megütögeti a sofőr vállát, a gyerekarcú szovjet katona pedig halálra vált arccal kapja hátra a fejét, ijedtében majdnem lefordul az ülésről.

Egyszer aztán elindult velük a teherautó, élőkkel, holtakkal a Fészlerakon fölállított hatalmas kórházsátor felé. Mintha a frontra készültek volna, olyan jól meg volt szervezve minden. Jött a szanitéc, kézzel-lábbal magyarázta, hogy aki beteg, az kaphat teát, akinek lőtt sebe van, annak elég a száját benedvesíteni. Nem sokkal ezután meg is halt az egyik, akiknek szétlőtték a veséjét, később a fiatal középiskolás fiú is.

Mikor a fiatalember idáig ért a mesélésben, halkabbra fogta. Képzeld, elmutogatom az orosz gyerekeknek, eresszen ki, nagyon kell vizelnem. Ki is kísér a puskával, mutatja, hová lehet, de hát, mondom neki, itt feküsznek, erre legyint, mit számít, én meg látom ám, az egyiknek jár a szempillája, mutatom ennek a ruszki gyerekeknek, magyar szoldát nem kaputt. Hát az így maradt életben, minket hármunkat meg egy idő múlva kihajtottak az akácshoz, hallottuk, ahogy csőre töltenek mögöttünk, aztán mégis egy harcocsiba tereltek, azt se tudtuk, hová visznek. Végül Taszáron, a reptéren egy szállítógép mellett tettek ki bennünket, órákig álltunk ott, aztán mégis visszavittek bennünket tankkal a Kossuth térre. Este hét óra lehetett, ott szállítottak ki bennünket, Pasli damoj!, még mindig fegyverrel a kezében terelt bennünket a ruszki. Hátranézni nem merem, de tudtam, az Ady Endre utca felé néz a tank csőve, arra is küldtek bennünket, erre mondom a másik kettőnek, maradjunk kinn az úton, ne menjünk föl a járdára, ha ezek közibénk lőnek, legalább másnak ne essen baja. Aztán nem lőttek. Arrább egy ismerős köszönt rám a járdáról, hol voltatok?, kérdezte, hát hol lettünk volna, búcsúban, baszd meg!, ennyit mondtam neki, aztán az utca végén rá se néztem a másik kettőre, el se köszöntünk egymástól, azt se tudom, ki merre ment tovább, én mindenesetre megiramodtam fölfelé a Berzsényi utcán.

A fiatalember elhallgatott, szó nélkül elővette, mutatta neki a zsiletpengés dobozát. Teljesen szét volt löve. Jenő bácsi kivette a kezéből, mintha a puszta látvány nem lenne elég, kézbe kell vennie, hozzá kell érnie az ujjával, hogy tényleg elhiggye, ez mentette meg az életét.

A regény megjelenés alatt van a marosvásárhelyi Lector Kiadó gondozásában.

Pete György

Lesenyei Márta